

Soupravljanje naravnih virov:

vaške skupnosti in sorodne oblike skupne lastnine in
skupnega upravljanja

Uredila Romina Rodela 2012

2012 Wageningen University and Research Centre

Urednica:
Romina Rodela

Recenzenti:
Andrej Udovč
Gregor Torkar
Romina Rodela

Slike iz Naslovnice:
Prosek (It), avtor Maurizio Goina
Kirž (It), avtor Maurizio Goina
Hrastovlje (Slov), avtor Maurizio Goina

Izdajatelj:
Education Competence Studies, WUR
P.O. Box 8130, 6700 EW Wageningen
Za izdajatelja: Romina Rodela

Založnik:
Wageningen University and Research Centre
Za založnika: Arjen Wals

Tisk in računalniški prelom:
Grafisch Service Centrum Van Gils, Wageningen

Naklada: 200 izvodov
ISBN: 978-94-6173-251-4

Izdaja publikacije je sofinancirana v okviru sredstev Sedmega okvirnega programa Evropske komisije (PEOPLE Action; pogodba št. 255073). To gradivo izraža mnenja avtorjev, ne pa tudi ustanov, v katerih smo avtorji zaposleni. Odgovornost za morebitne napake ali pomanjkljivosti nosimo avtorji sami. Avtorji, ustanove, v katerih so ti zaposleni, Evropska komisija ali osebe, ki delujejo v njenem imenu, ne odgovarjajo za uporabo tega dokumenta ali informacij, ki jih ta vsebuje.

This publication has been co-funded by the SLinNRM project financed from the Seventh Framework Programme of the European Union (PEOPLE Action-2009; grant agreement 255073). This publication reflects the views of the authors, and it should not be interpreted as a position of the European Commission. Neither the European Commission, nor any person acting on its behalf can be held responsible for the use of this document or of the information contained within.

Predgovor

Monografija obravnava skupno vaško lastnino in skupno upravljanje naravnih virov na Krasu. Podan je opis stanja in predstavljeni so primeri s slovenskega in tudi italijanskega Krasa. Monografija je nastala v okviru čezmejnega srečanja »Skupna lastnina in njeno skupno upravljanje na Krasu: spoznavanje izkušenj čez mejo«, ki so se ga udeležili predstavniki kraških jusov, srenj in agrarnih skupnosti ter avtorji poglavij te monografije. Srečanje smo organizirali v okviru projekta *Procesi učenja in upravljanje z naravnimi viri*¹ v sodelovanju z Agrarno skupnost jusov in srenj – Comunanza iz Tržaške pokrajine ter Biotehniško fakulteto Univerze v Ljubljani.

Monografija je razdeljena na dva dela. Namen uvodnega poglavja je opredeliti pojme, postaviti skupno lastnino v diskurz upravljanja naravnih virov ter na kratko opisati izbrani geografski kontekst. V prvem sklopu so predstavljene izkušnje skupne lastnine na slovenski strani meje. Nevenka Bogataj opiše delovanje agrarnih skupnosti, Tine Premrl in Janez Krč pa predstavita dva primera agrarne skupnosti na slovenskem, tj. Gabrče in Križ Filipčje Brdo. V drugem sklopu so predstavljene izkušnje skupne lastnine na italijanski strani meje. Romina Rodela razčleni dogodke, ki so ključno vplivali na razvoj jusarskih in srenjskih skupnosti na italijanskem Krasu in predstavi dva primera iz prakse, tj. Opčine in Boljunec. Sklepno poglavje Andreja Udovča zaključi to delo. V času priprave prispevkov smo se avtorji soočali s težavnim pridobivanjem podatkov, saj je bilo o vaških skupnosti na Krasu zapisanega zelo malo. Večino podatkov smo pridobili preko ustnih pričevanj, tako da smo se z domačini pogovarjali na način in v obsegu, kot je navedeno v posameznih poglavjih. Sogovorniki so nam zaupali svoje življenjske zgodbe, ki jih zaznamuje občutek pripadnosti, navezanost na kraj in tradicijo ter medsebojne vezi v vasi. Ker verjamemo, da so prav domačini tisti, ki lahko v veliki meri pripomorejo k razumevanju skupnega upravljanja in skupne lastnine, smo zaprosili za dovoljenje za objavo pogovora, ki smo ga priložili temu delu. Torej, zabeležili smo pričevanje gospoda Karla Grgiča, pobudnika za pravice vaških skupnosti in dolgoletnega predsednika Nacionalne konzulte italijanskih srenj in jusov. Gospodu Grgiču se iskreno zahvaljujemo.

Avtorji upamo, da bo ta monografija prispevala k razumevanju skupne vaške lastnine in novodobnih izzivov, s katerimi se srečujejo vaške skupnosti na Krasu. Prav tako upamo, da bodo po tem gradivu segali vsi tisti, ki jih zanimajo vprašanja (so)upravljanja naravnih virov.

¹ V originalu *Social Learning in Natural Resource Management*. Projekt je so-financiran s strani 7. okvirnega programa Evropske Unije in ga izvaja Univerza v Wageningenu (Nizozemska).

Kazalo

Predgovor	3
Zahvale	7
Karta območja	9
Prvo poglavje: Uvod v skupno lastnino in skupno upravljanje naravnih virov	11
<i>Romina Rodela</i>	
1. Uvod	11
2. Opredelitev pojmov	13
3. Skupno upravljanje in skupna vaška lastnina na Krasu	16
4. Izzivi sodobnega časa	18
5. Zaključki	18
6. Literatura	19
Sklop I. Skupna lastnina in skupno upravljanje na slovenski strani meje	21
Drugo poglavje: Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti	23
<i>Nevenka Bogataj</i>	
1. Uvod	23
2. Metode dela	25
3. Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti	26
4. Razprava	30
5. Zaključki in predlogi	32
6. Literatura	34
Tretje poglavje: Kraške agrarne skupnosti: primer upravljanja naravnih virov v agrarnih skupnosti Gabrče in Križ Filipčje Brdo	39
<i>Tine Premrl, Janez Krč</i>	
1. Uvod	40
2. Metoda dela	41
3. Opredelitev in značilnosti gozda kot najpogostejšega naravnega vira agrarnih skupnosti na Krasu	42
2. Agrarne skupnosti na Krasu	44
3. Primera agrarnih skupnosti Gabrče in Križ Filipčje Brdo	46
4. Zaključki	54
5. Literatura	55
II. Sklop: Skupna lastnina in skupno upravljanje na italijanski strani meje	57
Četrto poglavje: Srenjske in jusarske skupnosti na Krasu	59
<i>Romina Rodela</i>	
1. Uvod	59
3. Metode dela	60
3. Jusi in srenje skozi čas	61
4. Strokovne aktivnosti in znanstvena pobuda v Italiji na temo skupna vaška lastnina	66
5. Zaključki	67
6. Literatura	68

Peto poglavje: Dva primera iz prakse v Tržaški pokrajini: jusarska skupnost Opčine in srenjska skupnost Boljunec	71
<i>Romina Rodela</i>	
1. Uvod.....	71
2. Opis območja.....	72
2. Metode dela	74
3. Jusarska skupnost Opčine.....	75
4. Srenjska skupnost Boljunec	77
5. Zaključki.....	78
6.Literatura	78
 Zaključne misli.....	 81
<i>Andrej Udovč</i>	
 Priloga Sklopu II. Jusi: zgodbe iz preteklosti in sedanjosti.....	 85
<i>Pogovor z Karlom Grgič</i>	
 Aneks I. Jusi in srenje na italijanski strani meje	 88
 Aneks II. Agrarne skupnosti na primorskem	 89
 Biografije avtorjev.....	 91

Zahvale

Upravljanje naravnih virov, ki so v skupni lasti, je tema, ki danes končno prehaja v ospredje, pa čeprav počasi. V času, ko se soočamo z okoljskimi izzivi in izčrpanostjo naravnih virov, nam izkušnje soupravljanja nudijo zanimivo priložnost za razmislek o trajnostnem upravljanju. Tovrstno priložnost smo prepoznali v vaških skupnostih, tj. srenje, jusi in agrarne skupnosti. Spoznavanje in razumevanje soupravljanja naravnih virov je cilj projekta *Procesi učenja in upravljanje z naravnimi viri*, ki se osredotoča na Kras. Za namene projekta sem spodaj podpisana stopila v stik s sogovorniki na slovenski in italijanski strani meje, ki jih delovanje kraških vaških skupnosti zanima iz osebnih, službenih ali raziskovalnih razlogov. Sogovorniki so večkrat izrazili interes po povezovanju in izmenjavanju izkušenj onstran meja in zato smo v duhu recipročnosti in čezmejnega povezovanja aprila 2012 organizirali srečanje. Iskreno se zahvaljujem vsem, ki so pomagali pri organizaciji dogodka, predvsem pa soorganizatorjem.

Priprava monografije ne bi bila mogoča brez aktivnega sodelovanja vseh avtorjev, ki so s svojimi vsebinami in gradivi konstruktivno prispevali k nastanku tega dela. Pomembno vlogo pri oblikovanju tega gradiva so imeli tudi vsi tisti, ki so v različnih fazah projekta prispevali s podatki in informacijami glede srenjskih skupnosti na Krasu. Vsem se iskreno zahvaljujem.

Danieli Texera da Costa Ribeiro se zahvaljujem za izdelavo geografske karte območja, Gregorju Torkarju in Andreju Udovču pa za izvedene recenzije.

Monografija je sofinancirana v okviru projektnih sredstev (7FP-PEOPLE Action; pogodba št. 255073). Zahvaliti se želim tistim, ki so verjeli v projekt in ga v različnih fazah tudi podprli. Zahvaljujem se prof. dr. Andreju Udovču za podporo v zgodnji fazi priprave projektnih vsebin ter prof. dr. Arjenu Walsu za podporo pri izvedbi projekta. Zaključila bi rada z željo, da bi lahko bilo tudi v prihodnosti še mnogo projektov, ki bi prispevali k razumevanju soupravljanja naravnih virov na Krasu.

Romina Rodela
Wageningen, 14 marec 2012

Karta območja

Uvod v skupno lastnino in skupno upravljanje naravnih virov

*Romina Rodela
Univerza v Wageningenu, P.O. Box 8130, 6700 EW Wageningen*

Izvleček:

Namen uvodnega poglavja je opredelitev ključnih pojmov, ki se jim avtorji posvečajo v posameznih poglavjih (npr. upravljanje naravnih virov, skupna vaška lastnina), postavitev pojma skupne lastnine v diskurz upravljanja naravnih virov ter krajši uvod v izbrani geografski kontekst, tj. Kras. Na sintetični način so predstavljene različne vrste naravnih virov, opisane so naloge stroke pri njihovem upravljanju in navedenih je nekaj izzivov, s katerimi se srenjske skupnosti soočajo danes.

Ključne besede: naravni viri, soupravljanje, agrarne skupnosti, srenjske in jusarske skupnosti.

Abstract:

The purpose of this chapter is to layout the terminology, locate of the concept of common-pool-resource in the context of natural resources management and provide a short description of the geographical context of interest i.e., karst. Types of natural resources are introduced, management approaches described and contemporary challenges that common-pool-resource face are mentioned.

Key words: natural resoruces, co-manamgnet, communal groups

1. Uvod

Naravni viri so za človeka ključnega pomena. Dostop do njih, njihova uporaba in njihovo upravljanje so zaznamovali družbeni razvoj skozi stoletja. Ni naključje, da se je človek v različnih zgodovinskih obdobjih naseljeval predvsem na območja, kjer je imel dostop do vode, do divjadi, do rodovitne prsti, itd. Kjer je bilo naravnih virov veliko, je družba uspevala in se razvijala, kjer pa je bilo virov malo ali so biti težko dosegljivi, je človek težko shajal in družba je zaostajala. Tudi danes, v dobi hitrega tehnološkega napredka, so naravni viri nenadomestljivi in pomembni za obstoj sodobne družbe. Naravne vire potrebujemo za osnovno delovanje našega telesa, za bivalne namene, za namene mobilnosti, za rekreacijo in mnogo več. Ker so naravni viri ključnega pomena za družbo in za človeka, je važno, da vire upravljamo skrbno, jih ne izčrpavamo prekomerno ali celo trajno poškodujemo.

Poznamo več vrst naravnih virov, ki jih najpogosteje delimo na nežive (abiotske), kot so na primer zemlja, voda, zrak in minerali, ter na žive (biotske), med katere spadajo na primer rastline, živali, gozdovi in njihovi produkti, kot so nahajališča fosilnih ostankov, iz katerih pridobivamo nafto in plin. Za namene upravljanja pa naravne vire delimo na *obnovljive* in *neobnovljive*, pri čemer se upošteva regeneracijska doba oziroma čas, potreben za obnovo vira. Torej, poznamo vire, ki se obnavljajo relativno hitro, kar lahko traja nekaj mesecev ali let (gozd, travnik), in vire, ki se obnavljajo izjemno dolgo, skozi stoletja, in jih zaradi tega označujemo za *neobnovljive* (npr. fosilna goriva). Potrebno je poudariti, da je ta klasifikacija

le okvirne narave, saj lahko s pretirano uporabo določenemu viru onemogočimo regeneracijo in tako lahko vir postane tudi neobnovljiv.

Danes poznamo že veliko primerov, kjer smo zaradi prekomernega izčrpavanja virov na pragu prekoračitve njihove regeneracijske sposobnosti. Obstajajo pa tudi primeri, ko je ekosistem, v katerem se vir nahaja, zaradi neprevidnih posegov ogrožen. Mnogi na primer izpostavljajo prekomerni lov na populacijo rib v Jadranskem morju (Colloca et al., 2011). Fromentin (2009) navaja, da se je populacija modroplavutih tunov (*thunnus thynnus*) zmanjšala za 80 % v primerjavi z letom 1970. Zaradi tega je leta 2008 Evropska Unija uvedla omejitve z namenom, da bi omilila pritisk. Italijanski ribiči se s tovrstnimi omejitvami niso strinjali, saj tudi drugih vrst rib ni v izobilju, ribolov na modroplavute tune pa zanje predstavlja pomemben vir dohodka in mnogo je primerov, kjer omejitve ne upoštevajo (WWF, 2008). Poleg prekoračitve regeneracijske sposobnosti vira poznamo tudi primere neustreznih posegov, ki lahko vir ogrožajo. Na primer intenzivna raba pesticidov in podobnih sredstev je v 80-ih letih postala pomemben vzrok onesnaževanja vode v Pomurju, kar je imelo negativen vpliv na naravno okolje in zdravje domačinov (Moser et al., 2007). In podobno kot prejšnjega tudi ta primer zaznamuje slaba komunikacija in pomanjkljivo sodelovanje med različnimi deležniškimi skupinami.

Izpostavljeni primeri so poleg tega, da nam nudijo možnost razumevanja ekoloških funkcij ekosistemov in populacij, zanimivi tudi zato, ker opazno sugerirajo, da lahko imata prekomerna raba naravnega vira ali neprimeren poseg konkretne družbeno-ekonomske posledice, kot sta negativen vpliv na preživetvene strategije ribičev ter negativen vpliv onesnaženih voda na zdravje prebivalcev Pomurja. To je možno označiti kot primer neuspešnega upravljanja vira, saj je bila zaradi izjemnega pritiska na naravno dobrino oškodovana lokalna skupnost. Mnogokrat so namreč prav lokalne skupnosti, ki so od vira odvisne, tiste, ki najbolj občutijo posledice določenih upravljaljskih pristopov. Po drugi strani pa je možno opaziti, da so te skupnosti še vedno slabo vključene v procese odločanja, ki jih zadevajo. Vprašanja, vezana na upravljanje naravnih virov, so aktualna tema in pomembno je, da se na tovrstnih primerih učimo, da napake in posledice razumemo v celoti in tudi ustrezno upoštevamo. Pri tem so še posebej zanimiva vprašanja, kdo naj odloča, kako upravljati vir, kdo naj upravljanje izvaja in kakšno vlogo naj imajo tisti, ki naravni vir koristijo ali so od njega odvisni.

Danes ključne odločitve glede naravnih virov sprejemajo državne ustanove (zavodi, ministrstva, agencije). Beležijo jih v resornih politikah ter razvojnih programih, ki jih nato izvajajo pristojne službe na dislociranih enotah (npr. Zavod za gozdove). Odločitve pa lahko sprejemajo tudi zasebna podjetja, ki vir upravljajo na podlagi koncesijskih pogodb, npr. oskrba s pitno vodo v Franciji in Veliki Britaniji. Oboje je produkt novodobnih ekonomskih in političnih prepričanj. V prvem primeru velja prepričanje, da lahko k obstoju dobrin najbolj prispevajo javni programi ter centralizirano upravljanje, v drugem primeru pa, da k obstoju dobrin lahko najbolj prispeva trg oz. neoliberalni model. Vendar kot je že razčlenila Eleonor Ostrom (1990; 2000), ne prvi ne drugi niso ponudili zelene rešitve in še vedno se soočamo z izjemnimi izzivi in težavami. Naravne vire se še vedno pretirano izčrpava in onesnažuje. Pri tem je možno opaziti, da so v obeh primerih tisti, ki so od vira odvisni in najbolj občutijo posledice upravljanja, sicer večkrat potisnjeni v ozadje.

Eleonor Ostrom (1990; 2000) je izpostavila, da je bila v predhodnih obdobjih večina naravnih virov (pašniki, gozdovi, vodnjaki, pridelovalne površine) v rokah vaških skupnosti, ki so dobrine uporabljale skupno. Ker so bile skupnosti od vira tudi zelo odvisne, so večinoma

pazile, da dobrin ne izčrpavajo ali poškodujejo. Odločitve glede tega, kaj, kdo in koliko se bo koristilo, so v nekaterih primerih sprejemali starešine, drugje pa glave družin. To se je sicer zelo razlikovalo med različnimi primeri, saj so poleg tradicionalnih praks na to vplivali tudi zgodovinski dogodki, ki so se zvrstili vse do danes. V angleškem jeziku je tovrstna oblika skupne rabe poznana kot *common-pool-resources* ali *commons*. Najdemo jo na različnih koncih sveta in ohranila se je tudi pri nas. Zanj obstaja več izrazov, kot na primer srenja, soveska, gmajna, ničija in feneda, a se je po 2. svetovni vojni v Sloveniji še najbolj uveljavil izraz *agrarna skupnost*. Med nevednimi izrazi sicer obstajajo določene razlike, ki jih bomo razčlenili pozneje.

Omenili smo, da imajo srenjske skupnosti korenine v daljni preteklosti, in opazimo lahko, da so bile pogosto izpostavljene pritiskom. Na podlagi obstoječe literature in arhivskega gradiva je možno razbrati, da so v različnih zgodovinskih obdobjih oblasti večkrat pritiskale na skupno lastnino, in to iz različnih razlogov. Želele so jo odstraniti, ker v tej niso videle posebnih koristi ali ker so vaško skupnost dojemale kot morebitno nevarnost za takratne centre moči in takratno ideologijo. Britovšek (1964) in Vilfan (1957, 1972) sta zapisala, da je bilo od razkroja fevdalne agrarne strukture do danes izvedenih več poskusov delitve srenjskih površin. Ponekod so bili izvedeni uspešno, ponekod pa ne. Izpostavljata, da so bili poskusi delitve najbolj neuspešni na Notranjskem in na Primorskem. Razlago za to sta našla v geomorfoloških značilnostih krajine, zaradi katerih naj bi bili domačini bolj naklonjeni skupni rabi površin kot pa delitvi in individualnemu kmetovanju (Britovšek, 1964). Tako so se srenje in gmajne ohranile do današnjih časov, čeprav je v primerjavi z zgodnejšimi obdobji njihova ekonomska funkcija danes le marginalna. Na podlagi analize rabe skupnih zemljišč v alpskem svetu sta Hrvatini in Perko (2008) ugotovila, da skupna zemljišča vključujejo predvsem površine, ki se težje obdelujejo oziroma tiste, ki niso med najbolj zanimivimi za kmetijsko obdelavo, in opazila, da srenje pripomorejo k vzdrževanju tovrstnih površin. Na Primorskem srenjska lastnina vključuje tudi kraško gmajno oziroma življenjska okolja (*habitate*), ki jih današnja zakonodaja umešča med evropsko pomembna območja, ki jih je potrebno varovati (npr. suha travišča, skalna travišča na bazičnih tleh, sestoji navadnega brina, karbonatna skalnata pobočja, karbonatna melišča). Upoštevajoč dejstvo, da zaraščanje površin danes predstavlja konkreten izziv, saj zmanjšuje biotsko pestrost in slabo vpliva na kulturno krajino, srenjske skupnosti predstavljajo zanimiv potencial pri vzdrževanju kraške krajine.

V nadaljevanju tega poglavja bomo obravnavali pojem skupne vaške lastnine in izpostavili, kako se ta razlikuje od ostalih oblik lastnine. Povzeli bomo ključne izsledke novodobnih raziskav in jih postavili v kontekst upravljanja naravnih virov, nato bomo navedli nekaj novodobnih izzivov, s katerimi se srečujejo srenjske skupnosti. Zaključili bomo z naborom predlogov za nadaljnje raziskovalno delo na to temo.

2. Opredelitev pojmov

Stroka obravnava vprašanja, vezana na upravljanje naravnih dobrin/virov, z več zornih kotov. Tukaj želimo izpostaviti dva. Klasični pristop, ki se je uveljavil v 70-ih letih prejšnjega stoletja obravnava vprašanja vezana na količino, čas in način koriščenja naravne dobrine. Klasični pristop uporablja predvsem znanstvena dognanja iz ekonomike naravnih virov in inženirstva ter upošteva ugotovitve s posameznih področjih, kot so na primer gozdarstvo, kmetijstvo, ribištvo, itd., z namenom kontrole in obvladovanja določenega naravnega vira. Težnja, da upravljavec nadzoruje naravno dobrino (*command-and-control*), ključno zaznamuje klasični pristop in prav to je danes predmet ostrih kritik (*sensu* Holling and Meffe,

1996). Novejša dognanja, ki jih na primer ponuja ekologija, namreč kažejo, da je danes že veliko primerov, na podlagi katerih lahko opazimo, da popoln nadzor nad naravno dobrino ni možen (e.g. Berkes and Folke, 1992; Holling, 1995). Vsak poseg v naravno okolje ima posledice, ki se v različnih primerih kažejo na različne načine. Zato je kljub znanstvenemu napredku nemogoče točno predvideti, na kakšen način bo določen poseg vplival na ekosistem ali na živa in neživa bitja, ki se v njem nahajajo (Holling, 1973). Znanstveniki izpostavljajo, da nepredvidljivost (*uncertainty*) zaznamuje večino upravljavskih posegov in to je odraz ekstremne kompleksnosti naravnega okolja (*complexity*) (Hollad, 1995; Pahl-Wostl, 2007). Kritiko tovrstnega pristopa sta podala kanadska analitika Derek Armitage in Fikret Berkers. Oba se nagibata k drugačnim miselnim vzorcem in poudarjata, da se pri novodobnih pristopih ne moremo izogniti *kompleksnosti* in *nepredvidljivosti*. Moramo ju namreč upoštevati pri pripravi upravljavskih posegov in drugih posegov v naravno okolje. Omenjena avtorja sta v 90-ih letih prispevala k izoblikovanju novodobnega pristopa upravljanja naravnih dobrin/virov. Ta se od predhodnih razlikuje predvsem po tem, da opušča ambicije popolnega nadzora in uporabo inženirskih rešitev ter podpira aktivno sodelovanje lokalnih skupnosti (Pahl-Wostl, 2007). Novodobni pristopi slonijo na konceptu soupravljanja in se ukvarjajo s tem, kdo in kako naj sodeluje (Armitage et al., 2001, Berkes et al., 1991; Plummer in FitzGibbon, 2006). Delitev nalog med centrom, kjer se odločitve sprejemajo, in periferijo/odseki, kjer se odločitve izvajajo, je opredeljena kot neustrezna, saj ne omogoča vključitve informacij/védenj, ki so se izoblikovala na lokalni ravni, prav tako pa ne upošteva potrebe tistih, ki so od vira najbolj odvisni (Cundill and Rodela, 2011).

Kritična obravnava klasičnega pristopa upravljanja naravnih virov/dobrin je tako odprla prostor za raziskovalno delo na temo soupravljanja in danes je zabeleženih že veliko uspešnih primerov iz prakse, med katere uvrščamo tudi srenjske skupnosti in skupno lastnino (common-pool-resources). Najpogosteje so v skupni lasti pašniki, gozdovi in vodnjaki, vendar poznamo tudi primere, ko v skupno vaško infrastrukturo spadajo ceste, pokopališča, cerkvice, stiskalnice, kleti, itd. Posameznik kot član vaške skupnosti lahko uživa naravno dobrino/vir, vendar v obsegu, ki ne omejuje koriščenja s strani drugih vaščanov. Temu v sled se je v določeni fazi tudi pojavila potreba po skupnem upravljanju in vaščani so izoblikovali pravila koriščenja. Ponekod so pravila zabeležena v zapisih (statutih, pravilnikih) ali v ustni obliki (zborovanja svetnikov, posvet družinskih glavarjev, itd). Možnost omejitve rabe vira in natančneje obseg **rivalstva** (subtractability/rivalness) je pritegnila pozornost teoretikov tako imenovane "theory of the commons", ki so v rivalstvu prepoznali kriterij za členitev naravnih dobrin. Pri tem moremo izpostaviti, da je stopnja rivalstva odvisna od dveh dejavnikov: števila članov skupnosti in regeneracijske dobe dobrine/vira. Poznamo dobrine/vire, katerih uživanje ne omejuje drugih uporabnikov, npr. zrak in morje, medtem ko obstajajo dobrine, za katere velja nasprotno, npr. pašniki. Naslednji kriterij, ki po mnenju teoretikov ključno zaznamuje skupno vaško lastnino, je **izključitev** (exclusion), tj. možnost omejitve uživanja dobrine/vira ali popolna omejitev uživanja. Možnost izključevanja drugih uporabnikov do koriščenja so v preteklosti utemeljevali s pomočjo lokalno veljavnih pravilnikov v pisni ali ustni obliki, v sodobni družbi pa preko lastninske pravice oz. pravnih podlag. Lastninska pravica je najširša oblastvena pravica, kot to definirata Ustava RS (UL št. 33/91-I) in Stvarnopravni zakonik (UL št. 87/2002). Lastnina ključno definira, kdo lahko do vira dostopa in ga koristi kot tudi to, komu dostop onemogoča. Ostrom (2000) sicer meni, da je uveljavljanje pravic do izključitve določenih uporabnikov ali do omejitve rabe vezano predvsem na stroške uveljavljanja te pravice.

Na podlagi rivalstva in izključitve teoretiki ponujajo kategorizacijo naravnih dobrin/virov in definirajo skupno vaško lastnino (Tabela 1). **Javne dobrine** (public goods) zaznamuje najnižja

stopnja rivalstva in izključitve. Dobrine so dostopne in koriščenje s strani enega uporabnika ne vpliva na možnost koriščenja s strani drugih uporabnikov. Izključitev uporabnikov je praktično nemogoča, saj je povezana z ogromnimi stroški in zato se je ne izvaja (Samuelson, 1954). Primeri iz prakse so zrak, voda in morje. **Zasebno lastnino** (private property) zaznamuje najvišja stopnja rivalstva in izključitve, saj je dobrina dostopna le lastniku. Primeri iz prakse so privatna zemljišča, hiše in hlevi. Če se zgodi, da bi nekdo omenjene dobrine želel koristiti, a ni njihov lastnik, je njegova izključitev enostavnejša/cenejša v primerjavi z drugimi primeri. Privatno lastnino dokazujemo na podlagi dokumentov, kot so vpis v zemljiško knjigo, kupoprodajne pogodbe itd., kjer se lastnino na tak način tudi beleži. **Klubske dobrine** (club goods) zaznamujeta nizka stopnja rivalstva in možnost izključitve uporabnikov. Pri tem bi želeli izpostaviti, da lahko družbeno lastnino oz. državno lastnino opredelimo kot klubsko dobrino in jo po navadi ne opredeljujemo kot javno dobrino. To pa zato, ker se pri državni lastnini izvaja možnost izključitve, saj so za to pristojni določeni organi, ki odločajo, kdo in v kolikšni meri bo dobrine koristil. Primeri iz prakse so zadruga. **Skupno lastnino** (commons/coom-pool resources) za razliko od klubskih dobrin zaznamuje visoka stopnja rivalstva. Izključitev članov je precej otežena in se izvaja redko, čeprav ni povsem nemogoča. Urejujejo jo statuti ali pravilniki in je po navadi sankcija za primere, ko pride do namernega oškodovanja.

Tabela 1: Klasifikacija naravnih dobrin/virov

		rivalstvo	
		nizko	visoko
možnost izključitve	težka	javne dobrine (<i>morje, zrak</i>)	skupna lastnina (<i>srenjski pašniki in gozdovi, agrarne skupnosti</i>)
	lahka	klubske dobrine (<i>zadruga</i>)	zasebna lastnina (<i>posestvo in viri v lasti posameznikov</i>)

Viri: Ostrom (1999;2000), Poteete et al. (2010).

Izpostavljena členitev omogoča razumevanje razlik med različnimi tipologijami naravnih dobrin/virov in pri tem postavlja v ospredje odnos do vira in lastnine. *Stopnja rivalstva* kot tudi *možnost izključitve* namreč vplivata na odločitev, kdo, kako in v kakšnem obsegu bo nek vir užival. V zadnjih treh desetletjih so se tuji raziskovalci najbolj ukvarjali z vprašanjem, *ali lahko vaška skupnost uspešno upravlja naravne vire in kakšni pogoji so za to potrebni*. Ostrom (2000) je s sodelavci do danes popisala in preučila preko 500 primerov srenj z različnih koncev sveta. Ugotovili so, da je uspešnost tovrstne ureditve odvisna od odnosa, ki so ga uporabniki oblikovali do vira in drugih uporabnikov. Predvsem so ugotovili, da je uspešnost tovrstne ureditve odvisna od tega, ali so uporabniki izoblikovali pravila rabe in kontrolne mehanizme, ki omogočajo, da se dobrine ne izčrpava. Pravila rabe vključujejo, kaj in v kakšnem obsegu lahko član skupnosti koristi. Taka pravila so lahko formalizirana, kar pomeni, da so nekje zapisana in vsem dostopna, lahko pa niso formalizirana, kar pomeni, da so vpeta v ustno izročilo, lokalno tradicijo ali verske obrede in so kot takšna dostopna le članom skupnosti. Večletne raziskave so pokazale, da lahko pod navedenimi pogoji vaška skupnost oz. skupna vaška lastnina zelo uspešno prispevata k trajnostni rabi naravnega vira (Dolšak in Ostrom, 2003; Poteete et al., 2010). Raziskave govorijo o tem, da vaščani na svojem območju naravne pojave opazujejo in so nanje pozorni. Preko opazovanja in ustnega izročila so namreč pridobili zelo konkretna vedenja, ki so jih uporabili pri gojenju kultur in rabi virov. V preteklosti so se ta vedenja prenašala po ustnem izročilu, kar za določena

geografska območja deloma še velja, čeprav se je v sodobnem času, kot smo že omenili, zelo uveljavila stroka. Danes je novodobne posege potrebno usklajevati z resornimi službami in v primeru sečnje v skupnem gozdu je potrebna uskladitev z Zavodom za gozdove.

3. Skupno upravljanje in skupna vaška lastnina na Krasu

Na Krasu skupno vaško lastnino najdemo od Tržaškega zaliva pa vse tja do Vipavske doline. To območje je danes razdeljeno med dvema državama, Italijo in Slovenijo, in zaradi tega so vprašanja skupne vaške lastnine na obeh straneh meja urejena v skladu z družbeno-gospodarskim stanjem, tradicijo agrarnih panog in zakonodajo, veljavno za posamezno ozemlje. Skupno vaško lastnino na italijanski strani meje imenujejo *jus*, *srenja* ali *komunela*. Tudi na slovenski strani meje domačini uporabljajo izraz *jus*, čeprav se je v zadnjih 60. letih zelo uveljavil izraz *agrarna skupnost*. V preteklosti je bilo največ skupnih pašnikov, sledili so gozdovi in vodni viri (kali, napajalniki). V skupni lastnini pa je bilo najmanj njiv.

Skupna vaška lastnina na območju, ki ga danes poznamo kot slovensko, je v času Jugoslavije postala predmet takratnih politično-gospodarskih operacij in tako je Zakon o agrarnih skupnosti iz leta 1947 prenesel lastninske pravice na državo (nacionalizacija). V nekaterih primerih so bile te površine uporabljene v družbene namene in so na njih postavili infrastrukturo, mnogo površin se je zaraslo, ponekod pa so s skupno rabo domačini kar nadaljevali. Možno je sklepati, da so za jugoslovansko politično elito vaške skupnosti kot oblika samouprave predstavljale sprejemljiv model in tovrstne aktivnosti niso bile posebno ovirane. Območje Alp je morda tisti predel, kjer so se v času Jugoslavije še najbolj ohranile srenjske skupnosti. Hrvatini in Perko (2008) izpostavljata, da se 88 % zemljišč v skupni lasti nahaja v alpskem svetu, in navajata, da je na vsakih 100 ha takih površin 3,2 ha. Po osamosvojitvi se je nacionalizirano posest ponovno vrnilo predhodnim lastnikom ali njihovim dedičem. To je bilo izvedeno na podlagi Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (UL RS, št. 5/1994), ki je omogočil, da so lastniki ali njihovi dediči vložili prošnjo za ponovno pridobitev pravic. Petek in Urbanc (2008) navajata, da je danes registriranih 664 agrarnih skupnosti, vendar ni znano, koliko jih je bilo dejansko pred nacionalizacijo. Tako ne vemo, koliko je takšnih primerov, kjer postopkov niso uspeli izpeljati. Omeniti pa je potrebno, da zakon iz leta 1994 ni predvidel pravne subjektivitete za agrarne skupnosti. Definira jih kot *skupnost* fizičnih in pravnih oseb. S tem ko je lastnina vrnjena posamezniku in ne skupnosti, je torej možno opaziti, da je zakon posegel v to, kar je bilo v preteklih časih ključno načelo srenjskih skupnosti, tj. nedeljivost lastnine. Po eni strani bi tovrstno ureditev lahko razlagali kot produkt ekonomske tranzicije, katere težnja je bila, da se Slovenija usmeri v liberalni model ekonomske ureditve, po drugi strani pa lahko to razumemo tudi kot produkt političnega procesa, ki je želel odpraviti strukture, ki bi lahko spominjale na čas kolektivizacije. Podrobne raziskave o tem niso bile izvedene, zato so to zgolj predpostavke, ki bi jih bilo potrebno preveriti. Prav tako še ni bilo razčlenjeno, kako je razlastitev iz leta 1947 vplivala na vaško skupnost in na načine rabe naravnih dobrin/virov.

Tudi na italijanski strani meje so srenjske in jusarske skupnosti občutile pritiske različnih politično-gospodarskih operacij. V novejši zgodovini je pomemben zakon iz leta 1927 (1766/1927), ki je obsežno posegel v samo definicijo srenjske/jusarske lastnine. Zakon je izničil pravico do skupne lastnine, ki so jo vaške skupnosti, za razliko od ostalih italijanskih dežel na tem območju pridobile na podlagi vpisa v zemljiško knjigo (*libro fondiario*), vzpostavljeno s terezijanskim katastrom leta 1752. Zakon je srenje namreč opredelil kot »usi civici«, tj. vrsta služnostne pravice, ki jo lahko koristijo vsi prebivalci občine, ne glede na to,

ali imajo staroselske pravice ali ne. Nicola Golemac (1998) piše, da so takratne oblasti s tem nameravale utišati vaško samoupravljanje, saj je omogočalo oblike demokratičnega izražanja in je tako predstavljalo morebitno nevarnost za takratni režim, tj. fašizem. Nadja Cartesiato (2008) pa izpostavlja, da je režim preko zakona želel predvsem poseči v gospodarsko stanje slovenskih vasi v Tržaški in Goriški pokrajini ter v stanje nemških vasi v pokrajini Južna Tirolska (Alto-Adige) in jih ekonomsko ohromiti. Zakon je namreč obsežno povečal število potencialnih uporabnikov ter posledično omogočil precejšnji pritisk na naravne dobrine. Temu so se lokalne skupnosti vseskozi upirale do leta 1996, ko je bil sprejet deželni odlok, ki je zadevo uredil in omogočil, da srenjske in jusarske skupnosti pridobijo pravno subjektiviteto. Vzpostavljen je bil register, ki ga vodi dežela Furlanija – Julijska krajina (Regione Friuli Venezia Giulia) in v katerem je danes vpisanih 23 srenjskih in/ali jusarskih skupnosti (Aneks 1). Osem jih je v postopku pridobivanja potrebne dokumentacije za vpis. To danes omogoča, da so srenjske in jusarske skupnosti vključene v določene postopke. Tako lahko na primer delujejo kot stranka v postopku pri presoji vplivov na okolje in sorodnih zadevah, kot je na primer priprava upravljaljskega načrta za varovana območja na Krasu. Vendar podrobnih raziskav o temu še ni bilo izvedenih.

Preden nadaljujemo z naslednjo temo, je primerno, da skupno vaško lastnino preučimo tudi pojmovno. Omenili smo, da je v uporabi več izrazov, kot na primer *jusi*, *gmajne*, *srenje*, *soseske*, *agrarne skupnosti*, itd., in opazimo lahko, da se jih ponekod uporablja kot sinonime. Iz objavljenih referatov in arhivskega gradiva pa ja možno rekonstruirati razlike, predvsem pa je mogoče ugotoviti, kdaj se je začelo določene izraze uporabljati. Ponovno bomo posegali po Vilfanovih (1980) zapisih, v katerih navaja, da *soseska* izhaja iz živega govora in pomeni vaško skupnost, ki jo zaznamuje skupno gospodarjenje na vaških zemljiščih. Za izraz *srenja* meni, da je prvotno pomenil zborovališče soseske, od koder je pomen prešel na sestanek soseske in nato na njo samo. Temu primerljiva izraza sta *komun* (v območjih pod vplivom latinskih jezikov) in *gmajna* (v območjih pod vplivom germanskih jezikov). Navaja, da se je izraz *srenja* včasih uporabljal tudi za *skupno pašo* in *skupni svet*, čeprav ta ni vedno zajemal vasi kot celote oziroma so bili upravičenci do pašnega sveta iz več vasi. V tem primeru so vasi imele skupne le *služnostne pravice*² na posestvu, ki je bilo v lasti drugih, npr. zemljiške gospode, sosednjih vasi. Tovrstne pravice na Primorskem imenujejo jusarske pravice. V nekem trenutku je bilo možno odkupiti lastnino do posesti, na kateri so vasi imele služnostne pravice, in tako se je začel uporabljati izraz *jus*. O tem najdemo navedbo v članku revije Goriška Straža³ z dne 2. 4. 1926, št. 25/IX, ki na peti strani svojim bralcem pojasnjuje takrat italijanski zakon iz leta 1927: »*Jus je samo ona pravica na tujem zemljišču, katero si ti ali tvoj predhodnik samo iz tega razloga prvotno pridobil, ker si ti ali tvoji predhodniki člani občine, frakcije ali drugega združenja. Ali boš prijavil vsako pravico, ki jo imaš na tujem zemljišču? Ne! Ti imaš n. pr. pravico, da hodiš, voziš čez sosedov travnik, da zajemaš vodo iz sosedovega vodnjaka. To pravico (servitut, služnost) si od niega kupil ali on sam ti je to pravico priznal. Ta tvoja pravica ne izvira odtod, ker si član občine, frakcije ali drugega združenja, temveč prvotno že izvira samo iz pogodbe med teboj in sosedom. Te zasebne pravice (služnosti) na tujem zemljišču ti ni treba prijaviti, ker to ni jus*«. Danes domačini na italijanskem in slovenskem Krasu še vedno uporabljajo izraz *jus*, se je pa v Sloveniji v času Jugoslavije začel rabiti izraz *agrarna skupnost*, ki se ga danes uporablja v slovenski zakonodaji, stroki in tudi v določeni literaturi.

²Služnost je stvarna pravica na tuji stvari, npr. služnostna uporaba ceste, ki pelje čez sosedovo posestvo. Najširša pravica je lastninska pravica.

³Do arhiva številke Goriške Straže smo dostopili preko Digitalne knjižnice Slovenije (www.dlib.si).

4. Izzivi sodobnega časa

Na podlagi zgoraj izpostavljenega je možno pojmovati skupno vaško lastnino kot primer starodavne oblike preživetvenih strategiji, ki slonijo na medsebojni pomoči in sodelovanju prebivalcev nekega ožjega območja. Opazimo lahko, da je danes, v času, ko se oblikujejo nove življenjske potrebe in družbene vrednote, tovrstna oblika soupravljanja postavljena pred določene izzive.

Kot prvo: v razvitem svetu se danes usmerjamo v drugačne preživetvene strategije in sicer posamezniki in/ali gospodinjstva se za uresničevanje svoj potreb usmerjajo predvsem v gospodarske panoge in posledično se spreminja odnos do naravnih dobrin. Ljudje nimajo veliko stikov z naravnim okoljem in se ne čutijo več toliko odvisni od naravnih dobrin. Prav tako se spreminja odnos do skupnosti, saj te v urbanih območjih niso več tako v ospredju. Zaposlitve v pisarnah, ustanovah in podjetjih zahtevajo migracijo s podeželskih območij zaradi česar se vasi praznijo. To je precejšen izziv, saj s praznjenjem vasi ni generacijske obnove in skupnost nazaduje.

Naslednji izziv, ki bi ga omenili, se navezuje na vlogo lokalnih skupnosti v kontekstu sedanje družbenopolitične ureditve. Vilfan (1954, 1972) v svojih zapisih omenja vaško samoupravo in opisuje, kako so vaščani dokaj neodvisno od centrov moči soodločali o zadevah lokalnega pomena. Danes so lokalne skupnosti administrativno podrejene občinam in državnim ustanovam, v Italiji pa še deželam in provincam. Čeprav s slednjimi uspešno sodelujejo, in to predvsem kar zadeva izvajanje sektorskih politik, je vloga vaških skupnosti pri oblikovanju politik večinoma marginalna. Razvojni programi in politike se oblikujejo drugače. Danes celo presegajo nacionalne meje, saj razvojne politike oblikujejo v Bruslju, kar pomeni, da skupnosti o teh vsebinah pogosto niso obveščene in nanje nimajo vpliva.

5. Zaključki

V tem poglavju smo na kratko opisali novodobni diskurz o upravljanju naravnih virov in na podlagi stopnje rivalstva ter možnosti izključitve pojasnili razlike med naravnimi viri, ki so v zasebni, skupni ali javni lasti ali pa so definirani kot klubske dobrine. Podali smo opis srenjske lastnine in to postavili v kontekst upravljanja naravnih virov. Podali smo krajši uvod v izbrani geografski kontekst, na kratko opisali stanje srenjskih skupnosti na slovenskem in italijanskem Krasu ter opazili določene razlike.

Srenjske skupnosti na slovenski strani meje nimajo pravne subjektivitete in torej ne morejo uveljavljati skupne lastnine, saj lastnino lahko uveljavljajo le posamezniki. Pri tem pa ni znano, kako to vpliva na delovanje srenjskih skupnosti, saj znanstvene raziskave na to temo še niso bile izvedene. Prav tako še ni bilo razčlenjeno, kako je več desetletij trajajoča luknja, ko so bile v času Jugoslavije te skupnosti razlašene, vplivala na vaško skupnost in tudi na načine rabe naravnih dobrin/virov. Tudi glede tega ni bilo izvedenih raziskav in zato ne poznamo vseh razsežnosti, ki jih je imela razlastitev srenjskih skupnosti. Za razliko od slovenskih srenjskih skupnosti imajo na italijanski strani srenjske skupnosti od leta 2001/2 pravno subjektiviteto, kar jim omogoča, da delujejo kot stranka v postopku pri zadevah, ki se navezujejo na rabo prostora in naravnih virov, in preko tega lahko danes končno uveljavljajo lokalne interese. Tudi srenjske skupnosti na italijanski strani so bile namreč v preteklosti deležne določenih pritiskov in so bile večkrat potisnjene v ozadje, ko je šlo za posege v

kraško krajino. Tudi takrat je to predvidevalo posege v srenjsko lastnino. Za razliko od predhodnih desetletij se njihovi predstavniki danes lahko udeležujejo določenih postopkov, vendar raziskave na to temo še niso bile izvedene in zato ni znano, ali in v kakšnem obsegu to omogoča uveljavljanje lokalnih interesov. Navedeno predstavlja tematske skope, na katere bi se lahko osredotočilo bodoče raziskovalno delo, ki bi tako pripomoglo k nadaljnjemu razumevanju srenjskih skupnosti in vloge, ki jo imajo skupnosti pri upravljanju naravnih virov danes.

6. Literatura

- Armitage, D., Berkes, F., Dale, A., Kocho-Schellenberg, E., Patton, E., 2011. Co-management and the co-production of knowledge: Learning to adapt in Canada's Arctic. *Global Environmental Change* 21, 995-1004.
- Berkes, F., George, P.J., Preston, R.J., 1991. Co-management: The evolution in theory and practice of the joint administration of living resources. *Alternatives* 18, 12-18.
- Berkes, F., Folke, C., 1992. A systems perspective on the interrelations between natural, human-made and cultural capital. *Ecological Economics* 5, 1-8.
- Britovšek, M., 1964. Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. *Razprave in eseji, Slovenske Matice*, 5: 81-165.
- Carestiato, N. (2008). Beni comuni e la proprietà collettiva come attori territoriali per lo sviluppo locale. *Doktorska naloga. Univerza v Padovi*.
- Colloca, F., Cardinale, M., Maynou, F., Giannoulaki, M., Scarcella, G., Jenko, K., Bellido, J.M., Fiorentino, F., 2011. Rebuilding Mediterranean fisheries: a new paradigm for ecological sustainability. *Fish and Fisheries*,
- Cundill, G., Rodela, R., (*in press*). A search for coherence: Social learning in natural resource management. In Lotz-Sisitka et al., (Editors). *Rhodes University*.
- Dolšak, N., Ostrom, E., 2003. *The Commons in the New Millennium*. The MIT Press.
- Eggertsson, T., 2003. Open Access versus Common Property. V *Property Rights: Cooperation, Conflict, and Law*. Terry L. A., McChesney F., Uredniki. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Fromentin, J.M., Lessons from the past: investigating historical data from bluefin tuna fisheries. *Fish and Fisheries*, 2009. 10(2): p. 197-216.
- Golemac, N., 1998 *Comunità e beni comunali nel carso triestino e goriziano*. Zbirka *Diplomske Naloge*. SLORI.Trst.
- Hrvatini, M., Perko, D., 2008. Pokrajinske značilnosti skupnih zemljišč v Sloveniji. *Acta geographica Slovenica*, 48(1): 7-32.
- Holland, J.H., 1995. *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity*. Perseus Books, Reading.
- Holling, C.S., 1973. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4, 1-23.
- Holling, C.S., Meffe, G.K., 1996. Command and Control and the Pathology of Natural Resource Management. *Conservation Biology* 10, 328-337.

- Holling, C.S., 1995. What Barriers? What Bridges?, in: Light, S. (Ed.), Barriers and bridges to the renewal of ecosystems and institutions. Columbia University Press, New York.
- Moser, J., Kovach, Á., Soltes, I., Environmental Situation at the triangle Austria-Hungary-Slovenia, The Austrian Court of Audit. 2006: Vienna.
- Ostrom, E., 1990. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ostrom, E., 2000. Collective Action and the Evolution of Social Norms. The Journal of Economic Perspectives 14, pp. 137-158.
- Pahl-Wostl, C., 2007. The implications of complexity for integrated resources management. Environmental Modelling & Software 22, 561 - 569.
- Petek, F., Urbanc, M., 2007. Skupna zemljišča v Sloveniji. Geografski vestnik 79(2): 41-62.
- Plummer, R., FitzGibbon, J., 2006. People matter: The importance of social capital in the co-management of natural resources. Natural Resources Forum 30, 51-62.
- Poteete, A.R., Janssen, M., Ostrom, E., 2010 Working together: collective action, the commons, and multiple methods in practice Princeton University Press, Woodstock: UK.
- Samuelson, P. A., 1954. The Pure Theory of Public Expenditure, Review of Economic Statistics, 36: 387-389.
- WWF, 2009. Pretending to be guided by science – timeline of a fishery failure. Gland, Switzerland. [www.panda.org/?162001/Mediterranean-bluefin-tuna-stocks-collapsing-now-as-fishing-season-opens].
- Vilfan, S., 1980. Soseske in druge podeželske skupnosti. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 2: 9-74.
- Vilfan, S. 1957. Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. Slovenka Kronika (5)2: 69-87.
- Vilfan, S., 1957a. K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf, 73.
- Vilfan, S., 1972. Komun v Črnotičah, Traditiones, 1: 155.

Sklop I.

Skupna lastnina in skupno upravljanje na slovenski strani meje

Drugo poglavje:

Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti

*Nevenka Bogataj
Andragoški center Slovenije, Šmartinska 134a, 1000 Ljubljana*

Izveček:

Predstavljamo slovenski model skupnostnega upravljanja naravnih virov in njegov razvoj na podlagi izčrpnega pregleda slovenskih virov. Država delujočemu modelu ne priznava pravne subjektivitete. Predstavljamo jih kot povezavo med preteklostjo in prihodnostjo, za katero so ključne zlasti skupnosti same, njihovo komplementarno dopolnjevanje z državnimi službami in navezava na teorijo o upravljanju skupnih virov.

Ključne besede: skupnost, viri, upravljanje, Slovenija

Abstract:

In this chapter we introduce the Slovene commons. To this end we have used a literature review and interviews. An aspect of sloevene comons is that these are not a legal entity. We discuss them as a link between the past and the future, and as a complementary actor to state services with responsabilites in natural resourcne managment.

Key words: community, resources, management, Slovenia

1. Uvod

Skupno upravljanje z lastnino in dobrinami je živo po vsej Sloveniji, a doslej v slovenski javnosti in domači znanstveni literaturi večinoma prezrto. Poznana sta obseg in geografska struktura skupnih zemljišč, ne pa struktura skupnosti, ki z njimi upravlja ter model skupnostnega delovanja. Zanimanje za skupno upravljanje z lastnino narašča, prostor, poseljen s Slovenci, pa se zdi za preučevanje modela idealen. V preteklosti je model namreč doživel mnoge prelomnice, a se ohranil ne glede na različne državne ureditve ter relativno pogoste in radikalne spremembe, ki obenem predstavljajo težavo - odsotnost pisnih virov. To morda še posebej velja za Primorsko, ki se je soočala z več in radikalnejšimi družbenimi spremembami kot druge slovenske regije.

V zadnjih dveh letih so bile priložnosti za uveljavljanje slovenskih izkušenj in učenje iz primerjav s tujino številne: konferenca mednarodne skupnosti gozdarskih raziskovalnih ustanov junija 2010 na Bledu; konferenca njene sekcije za malopovršinske zasebne gozdove julija 2011 v nemškem Freiburgu; mednarodna delavnica ministrstva nemške regije Severno Porenje Westfalija oktobra 2011 v Burbachu in srečanje mednarodne zveze za preučevanj Skupnosti septembra 2011 v bolgarskem Plovdivu. Nobena od njih ni posebne pozornosti posvetila modelu skupnostnega upravljanja zemljišč.

Ključna elementa skupnostnega upravljanja sta skupnost in njeni naravni viri oziroma dobrine. Pomanjkanje kvantitativnega pregleda in kvalitativnih analiz razvoja in delovanja

omogoča njegove neutemeljene posplošitve in površne interpretacije. Tudi k urejanju internih odnosov v skupnosti in odnosa med skupnostmi in državo ne prispeva. Skupnost, določena s prostorom, je bila več stoletij bolj ali manj homogena družbena struktura. Do devetnajstega stoletja je imela ponekod tudi sodno oblast, danes pa ostajajo spomin na srenje ali soseske lope ter kamniti stoli v obliki kroga zlasti na Primorskem ter med nekaterimi skupnostmi tudi nesnovna dediščina - kolektivno upravljanje skupnih virov oziroma dobrin. To so vse koristi, ki jih je skupnost iz naravnih danosti poiskala ter dobrine, ki so nastale kot plod njene kulture: čeber, vaške poti, vodnjak, komunska hiša, pokopališče. Medsebojno usklajevanje po avtohtono razvitih načelih je bilo ključno zaradi praviloma slabih naravnih danostih skupnih zemljišč. Visoka nadmorska višina, veliki nakloni ter skromna plitva tla rastlinju še danes predstavljajo več omejitvenih dejavnikov rasti hkrati (prim. Toman, 1868, Anko, 2009), zato ne preseneča, da danes agrarne skupnosti prevladujejo v Alpah in na Krasu (Petek in Urbanc, 2007, Hrvat in Perko, 2008).

Prispevek opisuje model agrarnih skupnosti v Sloveniji v zadnjih približno dvesto letih, za katera so na voljo pisni viri. Podatke smo izdatno dopolnjevali z ustnimi viri z različnih lokacij in v daljšem časovnem obdobju. Pri tem smo se osredotočili na izvorno skupen, danes pa morda regionalno že spremenjen model samoorganizacije in samoregulacije na najnižji organizacijski ravni. Pred nami je torej razmislek o celoti, ki jo v mednarodnem prostoru označujemo z angleškim izrazom »Commons« (nem. Gemeinde, it. Comunità), v pridevniški izpeljanki »skupno«, tudi »ljudsko« s pomenljivim vzporednim pomenom »pičla, vsakdanja hrana«, torej z očitno navezavo na vir (Grad et al., 1997). V slovenskem prostoru smo našli več različnih lokalno specifičnih izrazov sicer pravno uveljavljene besedne zveze »agrarna skupnost«. V nadaljevanju ta pojem uporabljamo za oznako institucije oz. organizacijske oblike, posebnega tipa lastništva in za opis modela delovanja.

1.1 Skupnost - temeljna sestavina modela

Skupnost kot ključen element modela v domači in tuji literaturi o agrarnih skupnostih (še) ni bila predstavljena, kar ocenjujemo za resno pomanjkljivost diskurza o agrarnih skupnostih. Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje skupnost kot nekaj, »kar je sestavljeno iz več ljudi, ki jih povezujejo skupne lastnosti, potrebe, cilj, in tvori celoto« ali tudi »organizirana skupina ljudi, za zadovoljevanje določenih splošnih družbenih potreb« ter se lahko nanaša tudi na sodelujoče ustanove (SSKJ, 2000). Agrarne skupnosti so eden najstarejših modelov sožitja in sodelovanja v slovenskem prostoru, institucija na najnižji organizacijski ravni, ki kaže na sposobnost samoorganizacije in samoregulacije.

Starostna, zaposlitvena in interesna struktura skupnosti je danes drugačna kot v nekdanji srenji. To velja na splošno, a tudi v ožjih okoljih, na kar opozarja za okolico Metlike že Anko (2009). Skupnosti danes od dobrin večinoma niso neposredno odvisne, vseeno pa oživlja zanimanje za proizvodnjo lesa, za košnjo (zaradi subvencij), za gradnjo vetrnih elektrarn (primer Dolenje vasi na Krasu), za »številne atraktivne parcele« (cit. Gorela, 2010), za letališče, za racionalno upravljanje gozda, za rekreativno in naravovarstveno rabo. Heterogeni interesi članov skupnosti so v novih okoliščinah logični, še posebej, ker so njihove parcele večje od tistih, katerih lastniki so posamezniki. Raznosmerne razvojne ideje za zemljišča slovenskih agrarnih skupnosti so logične tudi zato, ker veljajo za drugega največjega lastnika zemljišč (za Skladom kmetijskih zemljišč) (Cerar, 2001) in lastnice približno 70.000 ha oz. 3,5% površine (Križman in Sajovic, 2011). V primerjavi z navedkom Volčiča (1895), ki jim

pripisuje 20% slovenske površine, je to občutno zmanjšanje, do katerega je prišlo zlasti z zakonodajo po drugi svetovni vojni. Le-ta ni bila brez vpliva na medsebojne odnose. Raznosmerne in različno velike koristi posamezniki zaznavajo različno ter so za njihovo uveljavljanje različno usposobljeni, različni motivirani, ne nazadnje tudi različno agresivni. Ostaja tradicija so-upravljanja skupnih zemljišč, do katere ni prišlo naključno ali iz velike dobrote vpletenih, ampak iz potrebe, zaradi katere se je bila skupnost pripravljena med seboj tudi usklajevati in (sebi in nam) ohraniti dolgoročno razpoložljivost njihovih zemljišč in dobrin. Model za Belo krajino, Notranjsko in Prekmurje zaenkrat poznamo le iz posameznih primerov.

1.2 Namen in raziskovalna vprašanja

Besedilo je namenjeno zlasti slovenskim bralcem, usmerjeno pa je predvsem k preseganju navedenega stanja in k urejanju položaja agrarnih skupnosti, ki jim država ne priznava pravne subjektivitete. Posledično so pravila sodelovanja in upravljanja z zemljišči odrinjena na raven etičnih zavez (Hafner, 2011). Ker pa teorija skupnega upravljanja z viri tovrstnim modelom priznava tudi ekonomsko upravičenost, razumemo prepuščanje članov agrarnih skupnosti predvsem lastni iznajdljivosti, lastni socialni mreži, (pretežno nezainteresiranemu) javnemu mnenju in pravnim strokovnjakom kot neutemeljeno. Nameni besedila so torej sledeči

- prispevati k ohranitvi, nadaljnjemu razvoju in zanimanju za agrarne skupnosti (gmajne/ srenje/ komune/ soseske/ jusi),
- predstaviti model skupnostnega delovanja, ki ga v domači literaturi doslej nismo zasledili;
- problematizirati ravnotežje med skupnostjo in naravnimi viri,
- primerjati slovenski model s praksami v drugih evropskih držav in
- vzpostaviti izhodišča za povezavo s teorijo CPR (Ostrom, 1990, 1999).

Ključni izziv za slovenske agrarne skupnosti se zato zdi najprej – kdo sploh so? Kako zblížiti heterogene interese članov agrarne skupnosti, jih uskladiti in povezati z virom? Kako uravnovežiti skupnosti med seboj, z lokalno skupnostjo? Kako rabo prostora uskladiti z državljanji, ki, bolj mobilni kot nekoč, ob prostem dostopu v gozd povzročajo tudi škodo npr. z odpadki? Kako bolje uravnovežiti skupnosti z (nepovezanimi) državnimi službami? Slovenska literatura se namreč ukvarja predvsem s pravnimi vprašanji in s (potencialnim) dohodkom agrarnih skupnosti, zlasti večjih, nas pa je zanimal model skupnega upravljanja, nastalega v času, merjenem s stoletji in v stalnem stiku z virom (pašnikom, gozdom, vinom). Izkušnjsko učenje ni bilo brez vpliva na homogenizacijo skupnosti ter usklajenost med rabo in varovanjem vira. Ker so skupnosti za prihodnost upravljanja z viri ključne, nas torej zanima model so-delovanja oz. skupnega upravljanja z viri kot tak in možnost njegovega posodabljanja.

2. Metode dela

Za večino regij podatkov praktično ni, statistični podatki pa so šibki in omejeni na posamezne raziskave. Zato smo preučevanje zastavili kot dolgotrajen proces, v katerem postopoma in previdno razkrivamo strukturo in delovanje skupnosti. V pilotnih sondiranjih smo z opazovanjem in intervjuji ugotavljali lokalne pomene in poimenovanja agrarne skupnosti. Akcijsko raziskovanje smo kombinirali s podrobnim pregledom (zaenkrat le) slovenskih pisnih virov za čim daljše časovno obdobje. Našli smo zlasti arhivske vire, diplomska dela, strokovna besedila, zakonodajne dokumente in informativne tiskovine. Ustni viri so se tudi

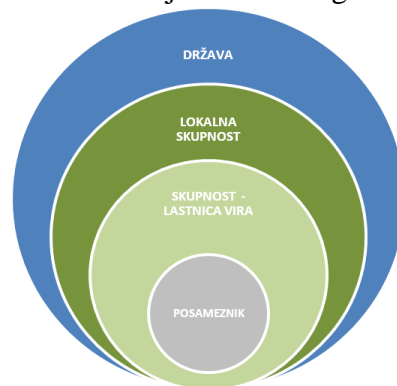
tokrat izkazali za ključne, kar različni viri izrecno poudarjajo (Bogataj, 1990, Manfreda, 2007) in utemeljujejo z uničenjem pisnih gradiv v obdobjih ekstremnih posegov in dogajanj npr. na Primorskem. Del ustnih virov smo zbrali v izteku osemdesetih let (Bogataj, 1990), drugi del pa leta 2011, ko smo intervjuvali predstavnike posameznih agrarnih skupnosti v zahodni Sloveniji (Šembije, 24. maj, 2011, Cerknica, 25. maj 2011, Čezsoča, 31. junij 2011). Odprti intervjuji so zaobjeli pet ključnih področij (opredelitev pojmov in delovanja, opis internih pravil, značilnosti vertikalne komunikacije, opredelitev vloge gozda, vlaganja v razvoj),

Rezultati so bili analizirani primerjalno med seboj in z navedbami literature. V nadaljevanju izrazito poudarjamo primorske agrarne skupnosti, ker pobuda za prispevek izhaja iz želje po primerjalni predstavitvi agrarnih skupnosti v dveh državnih režimih. Ker vsaj za zahodno Slovenijo nekaj pisnih virov vendarle obstaja, zlasti sekundarnih, v nadaljevanju predstavljamo zlasti te primere. Čeprav Kras za celo Slovenijo ni reprezentativen, velja za geografsko zaokroženo območje, na katerem so se načela in praksa skupnega upravljanja s skupnimi viri ohranila, torej je primeren za predstavitev modela agrarnih skupnosti.

3. Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti

Agrarna skupnost ima več nadrejenih ravni delovanja, v kontekstu katerih se je razvila in v okviru katerih deluje skladno z zakonodajo in lokalnimi normami (slika 1).

Slika 1: Model delovanja in ravni organiziranja skupnosti

V praksi, literaturi in zakonodaji se je uveljavila besedna zveza »agrarna skupnost« predvsem zaradi v preteklih stoletjih prevladujoče agrarne rabe skupnih zemljišč. Ta pojem sta uporabljala oba raziskovalca, ki sta v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja postavila temelje preučevanju skupn(ostn)ega upravljanja izvorno skupne (!) lastnine:

zgodovinar in sociolog Marjan Britovšek (1964) in pravni zgodovinar Sergij Vilfan (1972, 1980). Britovšek (1964) je podrobno opisal razkroj agrarne fevdalne strukture, Vilfan pa je po predstavitvi študije primera (1972) podal analizo sosesk v pregledu zgodovine agrarnih panog (1980). Oba sta govorila pretežno o pašnih skupnostih. Evropski raziskovalci pojem posodablajo v »forest commons« (gozdne skupnosti) (prim. Bogataj et al., 2011), ker je velik del skupnostne lastnine danes gozd. Po vsej Sloveniji je uveljavljen tudi pomensko soroden pojem »gmajna« nemškega izvora (nem. Gemeinde, Gemeinschaft), ki pa skupnost neposredno povezuje z virom, saj ima dva pomena: gozd in skupnost (prim. Le vkup uboga gmajna (Klopčič, 1936)). Pomenska povezava skupnosti z virom je v tem primeru očitna. Na Primorskem sta za označevanje agrarne skupnosti uveljavljena pojema *komun* in *komunela* (it. comunella – skupnost, majhna skupnost). Na Krasu je najbolj razširjen pojem za agrarno skupnost »jus« (lat. *ius*), ki predstavlja pomensko širitev pojma tudi na pravico rabe. Splošno znana slovenska izraza sta tudi *sose(d)ska* in *srenja*, poleg njiju pa tudi pozabljen pojma *sopašnik in skupnina*. Slednji je pomensko presenetljivo podoben splošno uveljavljenemu angleškemu izrazu Commons (Hardin, 1968, Ostrom 1990).

Agrarne skupnosti združujejo vsaj trije elementi: formalno lastništvo, spoštovanje tradicionalnih načel delovanja in skupen cilj. Za slovenske agrarne skupnosti je tipično, da posamezniki izvorno niso bili nikoli lastniki skupnih zemljišč, ampak njihovi uporabniki, po razkroju fevdalne strukture pa so tudi lastniki deleža oz. deležev na skupni lastnini (Mlekuž, 2010, Vilfan, 1980). Skupnost se je s časom spreminjala, zato je prišlo do razlikovanja med lastniki deležev na skupnem zemljišču in ne-lastniki, a uživalci njegovih dobrin (razen lesa). Lastniški deleži so lahko enaki ali različni, v pravnem smislu pa je ohranjeno lastništvo deležev na skupni lastnini ali pa je z delitvijo nastalo sekundarno solastništvo. Nekatere skupnosti so skupno zemljišče razdelile (primer Dane na Krasu), druge pa iz različnih razlogov ne (Čezsoča, Naklo na Krasu, Cerknica). Člani agrarne skupnosti so lahko vsi vaščani (npr. Drašiči v Beli krajini (Anko 2009: 35)) ali pa le del (primeri Ravnik Orlovše, Čezsoča, Cerknica). Najpogosteje je vir vezan na gospodarstvo ali družino, ki jo zastopa moški kmečki gospodar. Lastnice deležev so lahko tudi ženske, vendar so zanje nekatere pravice omejene npr. pravica soodločanja, pravica dedovanja (Gorenje na Krasu, v Bogataj, 1990). Med tradicionalnimi pravili so pravila komunikacije in vodenja: letno srečanje agrarne skupnosti, voljeni vodja in upravni odbor (Bogataj, 1990, Vilfan 1980). Tradicionalna je tudi ne-individualnost lastništva, ki koristi in dolžnosti pravično porazdeljuje med člane. Izvorno so agrarne skupnosti zagotavljale skupne koristi (infrastrukturo kraja, skrb za šibkejše člane skupnosti ipd.), s časom pa je del teh odgovornosti prevzela država. Slovenske agrarne skupnosti prispevajo v javno dobro, saj omogočajo prost dostop na svojo posest, npr. v gozd, ter vse okoljske vloge svoje posesti.

Agrarne skupnosti se med seboj ločijo po obsegu, strukturi in delovanju. Ustni viri navajajo različno število članov skupnosti (Cerknica 280, Čezsoča 77), Premrl (2008) navaja za Ravnik Orlovše 88 članov, Anko (2009) pa za belokranjske Drašiče 65 članov. Družbena struktura skupnosti ni znana (npr. po starosti, spolu). Pomembna je zlasti z vidika izkušenj in znanja upravljanja z lastnino, pripravljenosti in volje za dejavno sodelovanje v skupnosti in odnosa do vira ter med ljudmi. Površine v skupni lasti so zelo različne ter jih navajamo predvsem s pomočjo ustnih virov: Cerknica 537 ha, Čezsoča 9767 ha, Rateče Planica 2200 ha, od tega 700 v Italiji, Čatež pri Savi 13 ha, Grgar pri Novi Gorici 360 ha (Manfreda, 2007). Tudi delovanje agrarnih skupnosti doslej ni bilo analizirano. Ker poteka večinoma po nenapisanih pravilih, kar so navajali vsi ustni viri in tudi Žiberna (1981), gre za posebno vrsto nesnovne dediščine, ukoreninjene globoko v kulturi še pred obstoječim pravnim sistemom. V večini primerov je članstvo pravno določeno z vpisom v seznam upravičencev, za primer belokranjskih Drašičev, katerih vir ni zemljišče, ampak pridelek (vino), velja, da pristopnina znaša 15 l vina, za izposojeno pa veljajo visoke obresti (50%) (Anko, 2009).

Pravice članov določajo potrebe, ki so regulirane, in sicer: 1. s stanjem vira (»noben naravni vir ni ostal spregledan in nereguliran, a v mejah nosilne sposobnosti« (Anko, 2009: 35), 2. z nadrejeno ureditvijo, ki se je pogosto spreminjala ter so jo državni uradniki različno trdo uveljavljali, ter 3. z internimi pravili oziroma dolžnostmi. Dolžnosti so bile v ravnatežju s pravicami, zato so bile dokumentirane z rovaši (Anko, 2009), s karticami (npr. v Filipčjem brdu). Danes se zdi, da se zavedanje pravic krepi, medtem ko je dolžnosti večinoma prevzela država. Nadzor so delno izvajali člani sami z medsebojnim stikom, delno so bili za to določeni posamezniki npr. vardijski za obvestila, požarni čuvaj, starejši viri omenjajo celo srenjsko policijo (Anonymus, 1874). Uravnateženo razmerje med pravicami in dolžnostmi je eno od ključnih načel upravljanja s skupnimi viri, ki vplivajo na dejavno sodelovanje (slika 2). Uravnatežnost je predstavljala pravičnost, ki se zagotavlja na ravni skupnosti oziroma upravičencev. Ključna je (bila) zlasti pri dveh procesih v skupnosti:

1. pri delitvi vira (splošno uveljavljen postopek delitve listja, drv, pašnega prostora je bilo žrebanje (Bogataj, 1990));
2. pri volitvah, kjer je vloga vodje krožila, bila častna ali določena z žrebom.

Slika 2: Pravičnost kot načelo skupnosti

Drugo pomembno načelo je bilo popolno soglasje za večje posege na skupno zemljišče. To načelo je danes v praksi težko doseči, ker v novih okoliščinah omejuje smelejše spremembe ter zato povzroča konflikte. Več poskusov zakonodajnega spreminjanja tega načela je bilo neuspešnih in tudi skupnosti same poročajo o neuspešnih prizadevanjih za sodelovanje pri delu, odločanju in vodenju. Popolno soglasje članov je lažje pridobiti v manjših skupnostih in v tistih, katerih člani so v osebnem stalnem stiku (npr. živijo v istem kraju). Ustni viri navajajo, da »ljudje niso v prepiru, le terjajo upoštevanje tradicionalnih pravil in zavračajo navedbe pravnikov, da ureditev »ni mogoča«. Načelo popolnega soglasja za večje posege vsi ustni viri razumejo kot zelo pomembno.

Model delovanja ni izoliran od zunanjih vplivov. Vpliv moči in trajanja različnih državnih ureditev na starodavno institucijo kažejo redko dosegljivi statistični podatki: po letu 1947 je na ozemlju, ki ga danes pokriva slovenska država, število upadlo z 2000 na 660 (Petek in Urbanc, 2007). Ob osamosvojitvi je zaživela Zveza agrarnih skupnosti, ki danes po zastoju in preimenovanju oživlja.

3.1 Razvoj modela

Razvoj modela, ki ga v tej fazi navajamo predvsem za Primorsko, velja iskati še pred obstojem pisnih virov iz devetnajstega stoletja in ga nekateri pripisujejo primarnim prebivalcem prostora med Alpami in Jadranskim morjem (Merlo, 1995). To dejstvo z vidika narodne identitete in skrbi za slovensko dediščino ni nepomembno. Britovšek (1964) opisuje staroslovensko družbo kot serijo sosesk, ki se združujejo v sre(d)nje, na višji ravni pa v župe z župani na čelu (prim. Graberski, 1859, Anonymus, 1874). V srednjem veku so srenje svoje pristojnosti prenesle na državno raven, pri Slovencih pa postale najnižja enota zemljiških gospodov. Z županom na čelu so imele srenje tudi sodne pristojnosti, ki so jih izvrševale s pomočjo tim. dvanajstije pod drevesom (Rutar, 1896) ali v pokriti lopi, imenovani ložja (ibid: 247). Pritisk zemljiških gospodov je povečal pritisk na rabo služnostne posesti, razumljene kot »nikogaršnja zemlja«, medtem ko se je samostojnost sosesk ohranila kljub državnim in vojaškim reorganizacijam, na Primorskem celo do leta 1848 (Britovšek, 1964). Tedaj so bile odpravljene pravice zemljiških gospodov in sta se pričela obširno prerazdeljevanje posesti ter upravna reorganizacija (vpeljava občin), ki je potekalo vsaj tri desetletja. Skupnost in njen vir so do preloma stoletja zajeli trije bolj ali manj vzporedni procesi: 1. upravno večanje najnižje upravne enote in zato vzpostavljanje posredniškega sistema, 2. individualizacija oziroma delitev posesti ter 3. modernizacija izrabe zemlje (hlevska reja, pogozdovanje). Tudi na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje so bila ekonomska in politična nihanja za razvoj skupnosti, njene posesti ter odnos med njima ključna. Fronta v prvi svetovni vojni je potekala med Alpami in Jadranskim morjem, tudi prek Krasa. Močno je prizadela tako skupnosti kot zemljišča. Po dodelitvi Primorske Italiji so se ti vplivi nadaljevali. Med državama so bile

velike razlike v pogojih za življenje, bližnji Trst se je urbaniziral in industrializiral. Lastnina agrarnih skupnosti v okolici Trsta se je tudi zato zmanjšala in razdrobila. Težišče preživetja se je preneslo izven agrarnih panog, torej se je odvisnost od pašnikov in gozda zmanjšala, čeprav sta živinoreja ter trgovina ostali pomembni. Zakonska razlastitev agrarnih skupnosti v Italiji je razširila krog upravičencev na vse prebivalce občine, »jusarska lastnina je v letu 1927 uradno izginila« (cit. Križman, 2011). Gospodarskemu pritisku na slovensko prebivalstvo se je pridružil tudi ideološki pritisk, zato je prišlo do obsežne emigracije. Struktura skupnosti se je spremenila, s tem pa tudi odnosi v skupnostih. Delitev zemljišč se je nadaljevala, dokumentiranje v zemljiško knjigo je potekalo počasi, gospodarsko nazadovanje je povečalo rabo gozda ter trgovanje z njim na obeh straneh meje, kljub pogozdovanju, ki sta ga organizirali obe državi med vojnama. Gospodarska kriza v tridesetih letih se je iztekla v ponovno ekstremen dogodek, drugo svetovno vojno. Po njej je nova razmejitev med državama nastajala postopno. Posrednik, Zavezniška vojaška uprava, je vpeljala novo valuto ter novo ureditev, skupnemu upravljanju z zemljišči in pogozdovanju pa je bila naklonjena. Po razmejitvi je bila Primorska priključena Jugoslaviji, kjer pa je že leta 1947 pričel veljati *Zakon o agrarnih skupnostih* (UL LRS 52-323/47), ki je agrarne skupnosti ukinil. Agrarna reforma leta 1953 je uvedla zemljiški maksimum (za kmetijska zemljišča je bilo to 10 ha, za manj rodovitna zemljišča 15 ha, skupaj z gozdom pa največ 45 ha). Presežke nad to površino je prevzel Sklad ljudskega premoženja, s katerim so upravljale kmetijske zadruge in kombinati. Zemljišča agrarnih skupnosti so postala »občeljudska imovina« leta 1956 z *Zakonom o upravljanju in o gospodarjenju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti* (UL LRS, 7/56) ter leta 1965 z *Zakonom o razpolaganju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti* (UL 462-1/65). V Italiji se je leta 1957 trend obrnil in agrarne skupnosti so bile priznane ter institucionalno opremljene, ustanovljeni so bili *Odseki za ločeno upravljanje jusarskih zemljišč*.

Obraten, za spremembo pozitiven trend, je prišel z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991. Prizadevanja posameznikov, ki so tedaj združevali pripadnost prostoru, specifična znanja ter zavzetost, so se ujela s še živo prakso in politično naklonjenostjo državnih oblasti. Dosegli so vrnitev lastnine agrarnim skupnostim s tim. *Zakon-om o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti* (UL RS 5/94), če se je agrarna skupnost prej registrirala. Legalizacija skupnega upravljanja in denacionalizacija virov sta oživili zanimanje za skupna zemljišča. Zakon se je skoraj vsako leto spremenil ali dopolnil (UL RS 38/94, 69/95, 2297, 79/98). Sprožen je bil val urejanja pravnih vprašanj, prav do odločb Ustavnega sodišča (U-I-300/97, 56/99, 72/00, U-I-308/02-10). Agrarne skupnosti so postale predmet obravnave v političnih, strokovnih in informativnih okoljih npr. v državnem zboru, na odborih nekaterih strank, v spletnih pravnih svetovalnicah, v diplomah, v pravnih nasvetih Kmetijsko gozdarske zbornice (Logar 2001, Manfreda, 2007, Petek in Urbanc, 2007, Premrl, 2008, Grgurevič, 2009, Žejn, 2009, Cerar, 2011). V tolminskem Epicentru smo zasledili svetel primer nagrade agrarni skupnosti za dobro prakso gospodarjenja (Janež 2007). Zavod za gozdove namreč letno izbira primere dobrih praks na nacionalni ravni in jih zasebnim lastnikom predstavlja za zgled. Tak zgled je bila leta 2007 agrarna skupnost Čezsoča. Opisani val obravnave agrarnih skupnosti je začel usihati, delno, ker je leta 2001 potekel rok za registracijo, delno pa spričo drugih ovir: starosti upravičencev, neurejenih pravnih razmerij z odseljenimi prebivalci, nerešenih dediščinskih vprašanj, vpletanja političnih interesov. Nadaljnje urejanje posledic dosedanjega razvoja ostaja izziv, ki se sooča z internimi procesi v skupnosti (npr. neparticipacija, dediči kot ne-lokalni upravičenci, heterogeni interesi, visoki stroški in trajanje pravnih postopkov) ter s procesi na ravni države (pritisk gospodarskih interesov v okoliščinah recesije, odpor državnih služb do reševanja zapletenih primerov, neobčutljivost za posebno vlogo gozda kot lastnine, za katero ima zasebni lastnik dejansko pravico le v primeru lesno-proizvodne vloge gozda,

ostalnih šestnajst v Sloveniji zakonsko priznanih vlog gozda pa morda zagotavljati tudi najširši javnosti (Hafner, 2011, Kliner, 2011). V tem kontekstu je nedavno prišlo do povezave spoznanj o slovenskih agrarnih skupnosti s konceptom upravljanja s skupnimi viri (Bogataj et al., 2011, Udovč in Bogataj, 2011).

4. Razprava

Skupnost je temeljni element modela skupno(stn)ega upravljanja z viri. Le nekatere skupnosti so tako upravljanje ohranile in pri tem jim zaradi spremenjenih okoliščin ni lahko. S prikazom modela in razvoja agrarnih skupnosti smo skušali zapolniti vrzel v slovenski literaturi in izpostaviti dejstvo, da je institucija na najnižji organizacijski ravni kljub pritiskom in preziranju ohranila kulturo in ključne elemente, ki skupnost sploh opredeljujejo neglede na to, ali so pravno priznani ali ne. Poseben tip lastnine, ki ni individualen in daje javne koristi, v Sloveniji sploh ni prepoznan kot poseben, čeprav je bilo nekoč tako (Volčič, 1895). V nekaterih evropskih državah je skupna lastnina še danes obravnavana ločeno od državne ali zasebne (prim. Ewers, 2010, Gatto et al., 2011, Jenko 2012). Problematizacija teme je torej izpostavila vprašanje: kje je v sodobnih okoliščinah je točka ravnotežja med skupnostjo na njeni najnižji ravni organiziranja ter naravnim virom, točka torej, nekoč vzpostavljena zaradi preživetja?

Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti, ki smo ga spoznavali s terenskim delom, preučevanjem sekundarnih virov in njuno medsebojno primerjavo, daje velik poudarek medsebojnemu uravnavanju med člani. Včasih je potekalo le v osebnem stiku, danes zanj uporabljajo poleg osebnega stika tudi medije in elektronsko pošto. Osebni stik pa ostaja ključen in bistven, celo pogoj medsebojnega zaupanja, ki se razvije šele v daljšem času (prim. Anko, 2009). Skozi vso zgodovino, za katero so na voljo pisni viri, je bil drugi ključni element modela omejevanje. Omejitve, ki jih je agrarna skupnost upoštevala in živela, so bile:

- omejen proizvodni potencial skupnih zemljišč oz. omejen pridelek v primeru belokranjskih soseskih zidanic,
- diktatorski državni režimi, ki so nadomeščali drug drugega v obdobju približno sto let,
- na lokalno okolje omejeni stiki.

Drugi ključni element je torej samoregulacija, in sicer tako močna, da je pretekli nedemokratični režimi niso mogli uničiti ter je delovala kot vzporeden neformalen sistem. To je bilo možno, ker je deloval na lokalni ravni, torej ne na isti kot je njihovo delovanje z razlastitvijo in ukinitvijo regulirala država. Dokaz za to je njihov obstoj, odvisen izključno od dejavnih posameznikov v še vedno številnih agrarnih skupnostih, ki po obdobju neformalnega delovanja vstopajo postopoma tudi v strokovno-znanstvene kroge in v bistveno manjši meri v javni diskurz, kjer so mlajšim generacijam praktično neznane.

Tretji ključni element, ki ga verjetno velja upoštevati v prihodnjem razvoju, je ravnotežje med pravicami in obveznostmi. Dinamično ravnotežje, ki je za vsako skupnost drugačno (prim Kliner, 2011), so namreč uravnavali člani sami, danes pa jih je del iz različnih vzrokov lokalni skupnosti fizično oddaljen ali pa jih sodelovanje ne zanima. To postavlja pred vodje in voljeni upravni odbor poseben izziv. Voljeni upravni odbor kot ožja skupina, odgovorna za gospodarjenje, mora namreč upoštevati interese vse skupnosti in ne le njenih najbolj agresivnih članov. Z večanjem heterogenosti ta naloga postaja težko obvladljiva. Drugi del naloge, upoštevanje značilnosti vira ter opazovanje posledice posegov zaradi zagotavljanja trajnosti, se lahko nasloni na stroke, npr. kmetijsko ali gozdarsko. Vendar ne poznamo

vključevanja strokovnih znanj v vodenje slovenskih agrarnih skupnosti, ki v času tim. »družbe znanja« ni nepomemben. Verjetno ni naključje, da v nekaterih vodstvih sodelujejo naravoslovni strokovnjaki, ki uživajo visoko raven zaupanja in omogočajo ravnotežje za vse tri ravni:

- horizontalno (odnosi med člani skupnosti, med skupnostjo in širšim okoljem),
- vertikalno (odnos med najmanj zavzetim članom in upravnim odborom ter odnos med upravnim odborom in upravno enoto in državnimi organi)
- odnos do skupnega vira.

“Skupinska igra” torej nekaterim uspeva, drugim ne. Različni ustni viri navajajo razdelitev skupne posesti, če je bil na voljo denar za izvedbo postopkov. Nekateri viri poročajo o le delno dejavnem članstvu (Premrl, 2008, intervjuji v letu 2011) ter celo o želji neregistriranih skupnosti, da se registrirajo (Kliner, 2011). Nekateri goreče urejajo pravna vprašanja, druge bolj zanima dohodek in njegova delitev (Cerar, 2001, Gorela, 2010), redki posvečajo posebno pozornost odnosom v skupnosti. V obdobju po sprejetju Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti (1994) je Slovenija zabeležila močan val pobud, ki ga razumemo kot izraz vitalnosti tudi po desetletjih formalne ukinitve in razlastitve (Mlekuž, 1992, Odločba upravnega sodišča št. U-I-300, Odločba upravnega sodišča U-I-308/02-10). Lansko srečanje predstavnikov štiriinšestdesetih agrarnih skupnosti iz vse Slovenije, med njimi največ z Gorenjske in Primorske in nikogar s Prekmurja, jasno kaže, da tudi dejavne in ekonomsko relativno močne skupnosti potrebujejo državo za sogovornika in komplementarno silo. Ključni problemi slovenskih agrarnih skupnosti pa so danes povezani predvsem z nepriznavanjem in nepoznavanjem, ki jo do njih izraža nadrejena raven, država (Kliner, 2011). Zakonsko določen registracijski rok je potekel, agrarne skupnosti niso pravni subjekt. Sodne prakse dedovanja niso enotne, na državni ravni ni odgovorne osebe zanje. Njihova posest je razumljena kot zasebna in ne kot poseben tip lastništva. Tradicionalno pravilo 100% strinjanja je težko doseči, zato je gospodarjenje omejeno na tim. redno gospodarjenje, večji in/ali inovativni posegi pa so omejeni ali nemogoči.

Tudi interno se agrarne skupnosti soočajo s posledicami več-desetletne ukinitve in razvojnih sprememb. Nezanjanje za koristi, ki so najpogosteje le dopolnilne, ne pa ključne ter pogosto le finančni interesi odseljenih dedičev zavirajo sodelovanje in upravljanje ter zahtevno in drago urejanje pravnih postopkov. Različni interesi prinašajo nesoglasja v zvezi z večjimi posegi na skupna zemljišča. Ključni elementi internih težav so:

- relativna ekonomska neodvisnost od skupnega vira;
- državna skrb za infrastrukturo, ki je bila nekoč v pristojnosti agrarne skupnosti;
- povečana pestrost interesov članov agrarne skupnosti;
- pomanjkanje ukrepov za oblikovanje skupnih ciljev ter pričakovanje, da je skupne cilje mogoče oblikovati na hitro (npr. z metodami moderacije) ali obiti (npr. s spremembo načel oz. zmanjšanjem deleža za doseganje soglasja iz tradicionalnih 100% na pravno predpisano večino (75%)).

Kultura odnosov med ljudmi v agrarni skupnosti vpliva na odločanje in je tesno povezana s časom oziroma z razvojem. Načeloma so lahko ti odnosi pozitivni, nevtralni oz. mimobežni ali negativni oz. zaviralni. Domnevamo, da so bili v daljni preteklosti uravnavani razmeroma neodvisno od nadrejenih ravni (demokratsko in učinkovito?), danes pa izvirnemu modelu podobno ali pa tudi ne. Tudi odnos do države kot nadrejene ravni se je razvil v času. Država je nekoč predstavljala nedemokratsko avtoriteto, še danes pa normativno moč, ki ne upošteva izvora, razvoja in posebnosti žive prakse ter sili v individualizacijo. Slednja ni skladna s temeljnimi načeli skupnostne rabe lastnine niti s tujo prakso spoštovanja tradicije

(Gatto et al., 2011) oziroma racionalnega združevanja zasebne gozdne posesti (Ewers et al., 2010). Bistveno je zagotavljanje dostopa do naravnega vira (prim. Paletto et al., 2010), kar je eden od dveh modelov zagotavljanja skupnih dobrin. Izvorno sloni skupno upravljanje z zemljišči na germanskem pravu (Brandl 2011), ki ga v sosednji državi upoštevajo (Gatto et al., 2011). Pravne zasnove bodo v luči teorije o upravljanju skupnih virov morda osvetljene z novega zornega kota.

5. Zaključki in predlogi

V prvem poskusu opredelitve in utemeljitve pomena modela skupnostnega upravljanja z naravnimi viri, smo predstavili stanje (zlasti) v zahodni Sloveniji z vidika njegovega razvoja in delovanja. Na podlagi podrobne analize slovenskih virov in ustnih virov v daljšem obdobju in z različnih lokacij dopolnjujemo geografsko kvantifikacijo za prostor, kjer je model številčno bolj uveljavljen ter je zanj na voljo več virov.

Agrarna skupnost, na Krasu imenovana jus, predstavlja institucijo in model na najnižji ravni sodelovanja med ljudmi nekega naselja oz. kraja. V drugih krajih po Sloveniji, kjer je praksa skupnega upravljanja skupnega vira še živa, ima druga in drugačna imena, a primerljivo zasnovo in razvoj. Ta raven organiziranja in delovanja je bila v letih poudarjene vloge države in posameznika, prezrta in odrinjena iz preučevanja, v pravnem smislu pa močno preoblikovana. Praksa poteka po tradicionalnih normah in se v novih okoliščinah sooča z mnogimi ovirami in predvsem z nerazumevanjem. Ohranila se je pravzaprav s kljubovanjem pritiskom, omejitvam in formalnim ukinitvam, in sicer v obliki državi vzporednega sistema neformalnega delovanja po normah, razvitih ob sobivanju in odvisnosti od vira. Vir, nekoč skromen ali težko dosegljiv do mere, da njegova delitev ni bila smiselna, je medtem postal za preživetje relativno nebitven, z zmanjšano rabo pa se je okrepil. Zato je ponovno postal predmet trenj interesov, tako članov skupnosti kot njihovih (le) pravnih naslednikov in podjetij, ki v prostoru in njegovih dobrinah iščejo vir zase.

Pravnim vidikom razvoja in delovanja agrarnih skupnosti je posvečena večina slovenske literature, ki obravnava skupno upravljanje s skupnimi viri v zadnjem desetletju. Vseeno do priznavanja delujočega modela lokalnih praks na državni ravni ni prišlo. Posamezna strokovna področja so zastopana predvsem s študijami primerov, razen geografske študije, ki podaja pregled naravnih značilnosti skupne lastnine in poudarja prevlado v Alpah in na Krasu. Naša pozornost je bila usmerjena v model sodelovanja, ki v Sloveniji še vedno deluje, a kot nekaj redkega, izjemno starega in tudi zato žlahtnega. Temelji na pretežno starejših prebivalcih in na neformalnih pravilih, ki so se ponotranjila v posebno kulturo, oblikovano in vzdrževano v času, merjenem s stoletji. Kljub desetletjem teženj po delitvi, družbenim spremembam na približno petdeset let, jih ni odpravil razkroj srednjeveške fevdalne strukture, niti vojaške fronte, po njih pa negotovost razmejevanja ali tim. »železna zavesa«. Na Primorskem so obstale kljub razlastitvam, ukinitvam - italijanski in jugoslovanski – in spremembam. Tudi izguba približno 7.000 ha jusarske zemlje (na italijanski strani meje) (Kalc Hafner, 1995) ter njena drobitev zaradi gradbenih posegov v pokrajino, jih ni odpravila. Trgovanje z zemljišči, njihova delitev, začasen prevzem s strani različnih ustanov, tudi občin je skupaj z zgodovinskimi nihanji povzročila:

- izjemen osip (na ravni Slovenije jih je usahnilo več kot dve tretjini),
- odsotnost statistik njihovega števila, strukture (virov in skupnosti),
- odsotnost celovite analize agrarnih skupnosti.

»Skupinske igre« na splošno so torej usahnile, po Zakonu o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti leta 1994 pa so preostale pokazale svojo vitalnost in moč. Zato slovenske agrarne skupnosti razumemo kot oživljajoči del družbe, ki si zasluži brezplačno zagotavljanje možnosti delovanja in večjo raziskovalno in javno pozornost. Kot samoorganizirana in samooskrbna institucija neformalne narave ne potrebuje pomoči, ampak le razumevanje posebnosti ne-individualnega upravljanja s skupno lastnino, ki daje (tudi) javne koristi.

Vztrajanje državnih organov na pravilih, ki zanikajo posebnosti skupnostnega (izvornega) modela ni skladno s prakso drugih držav, zavira lokalni razvoj in vlogo države kot razvojnega elementa svojih ljudi. Strokovni izziv je razumljen kot političen, zato do njegove rešitve ne pride. Agrarne skupnosti zato stojijo zlasti pred izzivom obvladovanja odnosov, med katerimi jih je del vezan tudi na rabo vira, danes zlasti gozda. Zanimive niso le kot živa in v težkih pogojih preizkušena dediščina, ampak tudi kot teoretski koncept upravljanja z naravnimi viri, ki je učinkovitejše od države (Ostrom, 1999). Naš prispevek je predvsem v pregledu njihovega razvoja in skupnostnega delovanja, povezanega s terminologijo in prakso, ki je za večji del Slovenije pravzaprav nepoznana. Za Primorske (agrarne) skupnosti smo opisali razvojne nihaje, redko pozitivne, ki so bili posledica naslednjih treh makro-dejavnikov:

- geostrateška lega (obrobje treh jezikovnih skupin in političnih tvorb, prehodnost s tipičnim gospodarskim tokom trgovanja v smeri iz notranjosti proti morju (npr. med Benečani in Avstroogrsko);
- zunanja trenja, ki so iz gospodarskih ali ideoloških razlogov prehajala v politična trenja (npr. »Nasledek tekmovanja (za vpliv op.a.) je bilo medsebojno sovraštvo, prepiranje, žuganje in celo bojevanje (Rutar, 1896: 204);
- značilnosti podnebja, vremena in dobrin na skupnih zemljiščih (za Kras je npr. značilno pomanjkanje vode, vrtačasta površina in redki nizki gozdi, le redko načrtno ščiten. Rutar (1896: 84) omenja beneško zakonodajo iz obdobja 1452-1470, ki občinske gozde določa kot nedeljiv »narodni imetek«).

Na tej podlagi podajamo smernice in priporočila državnim službam in agrarnim skupnostim. Državi predlagamo: prilagoditev davčne zakonodaje in postopkov dedovanja. Skupno lastnino velja priznati kot posebno kategorijo lastništva, in sicer zato, ker bi tako priznali tradicijo in prakso, se uskladili s tujino in priznali, da agrarne skupnosti zagotavljajo tudi javne koristi. Država naj pridobi analitične podatke o strukturi in delovanju slovenskih agrarnih skupnosti ter primerjavo stanja v Sloveniji z vsaj najbližjimi evropskimi državami, predvsem pa naj ponudi brezplačno pravno pomoč agrarnim skupnostim. Kot višja raven organizacije naj podpre nižje ravni in prispeva k učinkovitosti gospodarjenja z zasebno posestjo. Ker agrarne skupnosti niso same povzročile pravnih težav, si tako podporo zaslužijo tudi s povsem etičnega vidika. Z državno pomočjo naj se racionalna in etnološko zanimiva oblika tudi nadaljuje, za kar je potrebna zlasti investicija v oblikovanje lokalnih skupnih ciljev s pomočjo metod socialne interakcije.

Agrarnim skupnostim torej priporočamo nadaljevanje doslej neprekinjenega vzorca sodelovanja med seboj in s svojim virom, ki sta nastala v dolgotrajnem dialogu, celo medsebojni odvisnosti. Spoznajo naj se med seboj, ozavešijo naj svoj model delovanja ter ugotovijo, ali je po vsej Sloveniji dejansko enak. Priznajo naj pomembne elemente kot so druženje, prostovoljsko delo, medsebojno usklajevanje z osebnimi stiki, prav posebej pa večino načrtno dolgoročne in večnamenske rabe svojega vira. Lokalno bivanje je ključno, ker omogoča stalen stik s skupnostjo in virom ter odzivanje na spremembe zaradi naravnih pojavov ali zaradi gospodarjenja. Agrarne skupnosti po trajnosti presegajo interesna

združenja. Lahko so zgled "skupinske igre", ki po teoriji nadomešča nekdanjo idejo, da prekomerno rabo virov omeji država. Prenos dolžnosti na državo v preteklih desetletjih je lahko vprašljiv, v recesijskih okoliščinah pa vsaj neracionalen, zato lahko redefinicijo ravnotežja med pravicami in dolžnostmi agrarne skupnosti uporabijo kot možno točko za vzpostavitev dialoga z nezainteresiranimi ali odseljenimi člani skupnosti. Neposredni stiki in načela neposredne demokracije so pri določanju ravnotežja med pravicami in dolžnostmi lahko opora, prav tako kot izkušnost članov skupnosti. Seveda pa velja pri tem upoštevati strukturo članov, njihovo voljo in prakso timskega dela ter izkušnje ter znanje o dolgoročnem upravljanju njihovega naravnega vira.

Naravna in kulturna pestrost na križišču kultur in relativno pogostih političnih in ekonomskih sprememb sta po našem mnenju izbrusila agrarne skupnosti v izjemen učni in izkušnjski potencial. Njihovo oživljanje in obstoj, doslej rezultat aktivnih posameznikov in ne podpore državnih institucij, lahko temelji le na kulturi so-bivanja, so-delovanja in so-žitja. Slednjo določajo časovne in prostorske dimenzije agrarnih skupnosti. S tega vidika je mogoče kmečko delo interpretirati kot prednost in moč ali vsaj kot prakso, ki je za razvoj ključna, saj upošteva omejenost naravnih virov. Omejevanje kot element razvoja namreč v industrijski in postindustrijski družbi ni imelo pozitivnega predznaka in še danes se izkušnji omejevanja in posledične socialne kohezije posveča malo pozornosti. Putnam je socialni kapital opredelil in konceptualiziral kot nujnega (Putnam, 1993). S tega vidika postajajo agrarne skupnosti ponovno zanimive, še zlasti v okoliščinah težav (razpada?) državno zagotovljenega sistema blaginje. V Sloveniji je model skupnega upravljanja z naravnimi viri v skupni lasti ohranjen zlasti zaradi preprostih ljudi, ki so spoštovali tradicijo navkljub zunanjemu pritisku na gospodarske temelje skupnosti, na Primorskem pa tudi s pritiskom na njihov jezik. Zato jih interpretiramo kot »preživelo elito«, »zlahatno in ranljivo prakso« in »stopni kamen« v prihodnost. Tako visoko vrednotenje modela agrarnih skupnosti, ki – razumljivo, v praksi ne delujejo idealno – ne temelji na nekritičnem povečevanju skupnostnega, ampak na spoznanju, da je kultura individualizma v želji po osvobajanju prezrla omejenost virov kot temeljnega pogoja razvoja, česar si nekdanje skupnosti niso mogle privoščiti. Žal so nacizem, fašizem in komunizem pojem skupnosti zlorabili, kar še danes povzroča odpor do skupnostnih pobud (v Nemčiji npr. namesto tradicionalnega pojma za skupnostno Gemeinschaft, uporabljajo raje novega - Gemeinde wälder). Predsodki iz novejši zgodovine so tako morda povzročili neutemeljeno preziranje primerov organizacije in institucij prihodnosti.

6. Literatura

- Anko, B., 2009. Soseska zidanica. V: Bogataj, N. (ur.): Berilo o trajnosti, Andragoški center Slovenije, Ljubljana.
- Anonymus. 1874. Zakaj tiščijo liberalci vedno na večje srenje? Slovenski gospodar, List ljudstvu v poduk (8), 32: 273.
- Anonymus b. 1860. Novice, gospodarske, obertniške in narodne (13) 52: 413.
- Bogataj, N., 1990. Človek in gozd na Krasu. Diplomsko delo 788. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, Ljubljana.
- Bogataj N., Mlekuž, I., Šebalj Mikše, Š. Krč, J., 2011. Slovenian forest commons - cases of collective resource management. (monogr. v tisku). Ministerium Nord Rhine Westphalia, Germany.

- Brandl, H., 2011. The Commons in south west Germany: prosperity, decline and transformation. V: 2011 IUFRO Small-scale forestry conference proceedings: Synergies and conflicts in social, ecological and economic interactions, Forstliche versuchs- und forschungsanstalt Baden-Württemberg, Freiburg.
- Britovšek, M., 1964. Razkroj agrarne fevdalne strukture na Kranjskem. Razprave in eseji slovenske matice 5. Slovenska matica, Ljubljana.
- Cerar, G., 2001. Agrarne skupnosti. Zelena dežela 100: 25-26.
- Ewers, C., 2010. Gemeinschaftswald in Nordrhein-Westfalen. Heft 20 der Schriftenreihe der Landesforstverwaltung Nordrhein-Westfalen, Landesbetrieb Wald und Holz Nordrhein-Westfalen, Münster.
- Gatto, P., Secco, L., Florian D., Petenella, D., 2011. Sustainable Local Governance and Forest Management: The new challenges for Forest Common Properties in the Veneto Region (Italian Eastern Alps). International Workshop Forest Commons-Role Model for sustainable local governance and forest management, Burbach.
- Gorela, D., 2010. Agrarne skupnosti med zemljo in denarjem. V: Dnevnik 8.12.2010; spletni dostop <http://www.obala.net/obala/agrarne-skupnosti-3098/clanek> (7. 2. 2012), Ljubljana.
- Graberski. 1850. Srenja ali županija. V: Kmetijske in rokodelske novice: 131.
- Grad, A., Škerlj, R., Vitorovič, N., 1997. Veliki angleško-slovenski slovar. Amebis. Elektronska izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Grgurevič Alčin M., 2009. Pravna vprašanja pri agrarnih skupnostih. V: PB 1/09.
- Hardin, G., 1968. The tragedy of the commons. Science 162:1243–1248.
- Hafner, A., 2011. (Ne)upravljanje s premoženjem agrarnih skupnosti. Pravna praksa (30) 12.
- Hrvatini, M., Perko, D., 2008. Pokrajinske značilnosti skupnih zemljišč v Sloveniji. Acta geographica Slovenica, 48(1): 7-32.
- Kalc Hafner, A. Pahor, S., Volk, L., 1995. Slovenci in Italija. Pro memoria o odnosih z zahodno sosedo. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Kliner, P., 2011. Agrarne skupnosti kako naprej? Zapisnik iz srečanja, Lukovica, 8.9.2011 (neobjavljeno gradivo).
- Klopčič, M., 1936. Puntarska. (za dramo Bratka Krefta Velika puntarija).
- Križman, M., Sajovic, B. idr., 2011. Predlog zakona o dopolnitvi Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic. (18.7.2011).
- Janež, M., 2007. Nagradili so skrbne lastnike. EPIcenter (VIII) 1: 8.
- Jenko, M., 2012. To, kar so naredili Ekologi brez meja, je fenomenalno. Delo, Sobotna priloga, 3. marec 2012: 16.
- Logar, J., 2001. Agrarna skupnost in nastanek kmečke gozdne posesti v Šembijah diplomsko delo VDN 215. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire.
- Manfreda, J., 2007. Obnova mej in nova katastrska izmera na primeru Grgarske gmajne. Diplomsko delo DN 246. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo in gradbeništvo, Ljubljana.
- Mikše Šebalj, Š., 2010. Agrarna skupnost Cerknica. Neobjavljeno. 3.

- Mlekuž, I., 1992. Zveza razlaščenih vasi zahteva vrnitev srenjskih gozdov. *Gozdarski vestnik* 50 (5/6): 314-315.
- Mlekuž, I., 2010. Agrarne skupnosti na Bovškem. Neobjavljeno. 3.
- Ostrom, E., 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. University Press New York: Cambridge.
- Ostrom, E., 1999. *Self-Governance and Forest Resources*. CIFOR occasional papers No. 20. Center for International Forestry Research. Indonesia.
- Paletto, A., De Meo, I., Feretti, F., 2011. Common property and local development: an analysis in a district of Sardinia region (Italy). *International Workshop Forest Commons-Role Model for sustainable local governance and forest management*, Burbach.
- Petek, F., Urbanc, M., 2007. Skupna zemljišča v Sloveniji. *Geografski vestnik* 79(2): 41-62.
- Premrl, T., 2008. Organizacija gozdarskih del v gozdovih agrarne skupnosti Ravnik-Orlovše. *Diplomsko delo* 1150. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, Ljubljana.
- Pucer A. D., 1998. Nekaj pogledov na dogajanje sedem let po suverenosti. *Istrske teme* 1:3-4.
- Putnam R. D., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, New Jersey.
- Rutar, S., 1896. Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin. II. del Trst in Istra. Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, spletna izdaja (vsebinsko enaka prvotiskom iz 1970, 1975, 1979, 1985 in 1991, ponatisoma iz 1997 in 2008 ter digitalnima izdajama iz 1998 in 2000. Ljubljana 2000, SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; Internet: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (5.3. 2012).
- Šimac, R. 1993. Najstarejša oblika lastnine zemlje pri Slovencih: po sledih jusov, komunele in skupnine. *Primorske novice* 43, 45, 47, Koper.
- Toman, L., 1868. O razdelitvi sopsašnikov (gmajn). *Novice, gospodarske, obrtniške in narodne* (XXVI) 38, Ljubljana.
- Udovč A., Bogataj, N., 2011. Sustainable forest management: experience from the experiment on common pool resources. *International Association for the Study of the Commons, Bulgaria* Internet: <http://www.iasc-commons.org/conferences/regional/2011-iasc-european-meeting> (5.3.2012)
- Vilfan S., 1972. Komun v Črnotičah. *Traditiones, zbornik instituta za slovensko narodopisje* 1: 155-172.
- Vilfan, S., 1980. Soseske in druge podeželske skupnosti. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog* 2: 9-74.
- Volčič, E., 1895. O naših agrarskih operacijah in dotičnih zakonih. *Slovenski pravnik* 11: 2.
- Zakon o agrarnih skupnostih. 1947. *Uradni list Ljudske republike Slovenije* 52-323/47, Ljubljana.
- Zakon o upravljanju in o gospodarjenju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti. 1956. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, 7/56, Ljubljana.
- Zakon o razpolaganju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti. 1965. *Uradni list Republike Slovenije* 462-1/65, Ljubljana.

Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti. 1994. Uradni list Republike Slovenije 5/94, 38/94, 69/95, 22/97, 79/98, Ljubljana.

U-I-300/97, 56/99, 72/00 Odločba upravnega sodišča št. U-I-300.

U-I-308/02-10 Odločba upravnega sodišča U-I-308/02-10.

Žejn, J., 2009. Dedovanje po preminulem članu agrarne skupnosti. Pravna praksa 28,18.

Žiberna. J.,1981. Divaški prag. 119-126.

Tretje poglavje:

Kraške agrarne skupnosti: primer upravljanja naravnih virov v agrarnih skupnosti Gabrče in Križ Filipčje Brdo

*Tine Premrl
Gozdarski inštitut Slovenije, Večna pot 2, 1000 Ljubljana*

*Janez Krč
Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, Biotehniška Fakulteta Univerze v Ljubljani,*

Izvleček

Gozdovi na Krasu so zaradi antropogenih dejavnikov v zgodovini spremenjeni in se precej razlikujejo od tistih, ki jih opredeljujejo gozdne združbe. Agrarne skupnosti na Krasu so ene izmed najpomembnejših upravljavcev gozdov in pašnikov ter kot take pomemben dejavnik v nadaljnjem razvoju teh naravnih virov na Krasu. Okviri gospodarjenja z naravnimi viri so opredeljeni s strani države, za gozdove v gozdnogospodarskih načrtih. Prispevek predstavlja dva primera agrarnih skupnosti Gabrče in Križ Filipčje Brdo ter predstavlja njihovo gospodarjenje z naravnimi viri. Analiza je bila izvedena na podlagi pregleda literature, intervjujev s predstavniki agrarnih skupnosti ter analize baz podatkov o gozdovih. Rezultati kažejo, da je najpomembnejši naravni vir v analiziranih agrarnih skupnostih gozd. Odločanje o načinu in ciljih upravljanja z naravnimi viri pa je veliki meri odvisno od interesa članov agrarnih skupnosti. Stanje gozdov, pojavljanje dejavnikov, ki vplivajo na donosnost premoženja, organiziranost agrarnih skupnosti in njihova vpetost v lokalno okolje so aktualnosti kraških agrarnih skupnosti.

Ključne besede: agrarne skupnosti, Kras, gozd, naravni viri, skupno upravljanje

Abstract

Due to anthropogenic forces forest located on the Karst have different characteristics from forest managed by the Forest Service elsewhere in the country. Communal groups are important for the management of forest and pastures, and as such contribute significantly to the development of natural resources in the Karst area. The general management guidelines of forest resources are defined by state institutions and are described in forest management plans. This chapter presents and discusses resources management in two communal groups: Gabrče and Križ Filipčje Brdo. The study used a literature review, interviews with representatives of communal groups and databases of forest resources. The results indicate that forest is the most important resource to these two communal groups and that management decisions are influenced by commoners' interests. In this, current conditions, factors that influence income opportunities, capacity to get organized and embeddedness of communal groups in the local context are contemporary topics in this context.

Key words: communal groups, Karst, forest, natural resources, co-management

1. Uvod

Osnovna opredelitev naravnega vira pravi, da so naravni viri sestavine ali značilnosti oziroma pojavi naravnega okolja, ki imajo neko vrednost za zadovoljevanje človekovih potreb (Medved et al., 2012). Pri naravnih virih sta zelo pomembna vprašanja obnovljivost naravnega vira in njegova trajnost. Za obnovljive naravne vire je značilno, da se sami po sebi obnavljajo, njihovo trajnost pa dosežemo s skrbnim in načrtnim upravljanjem. Ker so viri predvsem socialno ekonomski termin, so tu pomembni odnosi, ki se vzpostavijo med lastnikom oz. lastniki virov in njegovimi oz. njihovimi preferencami ter omejitvami pri upravljanju s temi viri. Med naravne vire štejemo tudi vodo, pašnike in gozdove, s katerimi upravljajo kraške agrarne skupnosti.

Kras predstavlja okolje, ki ga je skozi zgodovino s svojo rabo močno zaznamoval človek. Zgodovina upravljanja z naravnimi viri na Krasu je dolga in raznovrstna. V poglavju o agrarnih skupnostih na Krasu izpostavljam posebno obliko skupnega upravljanja z lastnino in upravljanja iz nje izhajajočih naravnih virov. Obravnavamo dva primera agrarnih skupnosti (AS), ki so bile ponovno ustanovljene na podlagi »Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic« (ZPVAS) iz leta 1994. Pojem agrarne skupnosti pozna kar nekaj sopomenk. Nekatere so zajete tudi v ZPAVS, med njimi pa ni besede *jus* in *komun*, s katerima Kraševci pogovorno poimenujejo današnjo agrarno skupnost. Člane agrarne skupnosti imenujejo *jusari*. Beseda *ius* v latinščini pomeni pravica. Iz nje izhaja beseda *jusar*, ki pomeni tistega, ki ima pravico na skupni oz. srenjski lastnini. Imeti *jus* pogovorno pomeni imeti služnostno pravico.

Zgodovina upravljanja s skupno lastnino in iz nje izhajajoče koristi je na Krasu prisotna že dolgo časa. Obdobje 20. stoletja je to obliko gospodarjenja na Krasu zaznamovalo s spremembami držav pod katere je Kras sodil. Prva svetovna vojna in razpad Avstro-Ogrske je prekinil delo komisije za agrarne operacije, ki je urejala vprašanje užitkov in skupnih zemljišč. Prihod Italijanov ter nastop fašizma je v agrarno politiko začrtal smer razlastitve nepremičnin v lasti Slovencev, odpravo občin užitkov (*usi civici*) in preureditev zemljišč (Sunčič, 2002). Konec druge svetovne vojne je nastala nova država Jugoslavija in z njo nova zakonodaja.

Iz našega vidika je pomemben »Zakon o agrarnih skupnostih« iz leta 1947 (U.št. 58/47), s katerim je bila izvedena nacionalizacija agrarnih in njimi po izvoru »sličnim« skupnostim. Do zakona ZPAVS in ponovne ustanovitve agrarne skupnosti je s tem premoženjem upravljala država oziroma z njo povezane strukture. Običajno so gozdna gospodarstva gospodarila z gozdovi, s kmetijskimi zemljišči so gospodarile kmetijske ali pašne zadruge, z vaško infrastrukturo pa krajevne skupnosti in občine.

Natančno število agrarnih skupnosti, ki so v preteklosti delovale na Krasu, ni poznano. Po podatkih iz registra agrarnih skupnosti na Upravni enoti (UE) Sežana⁴, ki pokriva večino Krasa, je v tej UE registrirano 63 od skupno 622 registriranih AS, ustanovljenih po ZAPAVS. V UE Sežana je registriranih največ agrarnih skupnosti na posamezno UE v Sloveniji.

⁴ Upravna enota opravlja naloge posameznih ministrstev na lokalnem nivoju. UE Sežana zajema občine Komen, Sežana, Divača in Hrpelje-Kozina

Nova oblika organiziranja AS, ki je posledica zakona ZPVAS, je drugačna v primerjavi s prejšnjo organiziranostjo AS. Če so prejšnje oblike AS načeloma vključevale vse prebivalce določene vasi (delež pri AS je bil običajno vezan na hišno številko), upravljale pa so tako s kmetijskimi in gozdnimi zemljišči kot tudi s skupno vaško infrastrukturo, danes temu ni tako. Infrastruktura, s katero danes upravljajo občine in krajevne skupnosti, je bila izločena iz vračanja premoženja. AS tako danes načeloma upravljajo s kmetijskimi ali gozdarskimi zemljišči. Pri novi ureditvi AS je prišlo do še ene, mogoče ključne spremembe za nadaljnje delovanje AS. Premoženske pravice nekdanjih AS so bile vrnjene nekdanjim članom AS oz. njihovim dedičem in ne AS kot taki. Spremenjena oblika lastništva izpostavlja nekatera nova vprašanja pri gospodarjenju v AS.

Upravljanje s premoženjem (gozdovi in pašniki) znotraj AS poteka ob upoštevanju zakonodaje po internih pravilih AS, ki določa organiziranje AS, upravljanje in uživanje lastnine. Sedanja interna pravila izhajajo iz pravil, po katerih so AS delovale v preteklosti. Najvišji organ AS je zbor članov AS, ki sprejema odločitve o gospodarjenju s premoženjem in s tem vpliva na smer razvoja AS in na upravljanje naravnih virov. V prispevku predstavljamo dve kraški AS: AS Gabrče (ASG), ter AS Križ-Filipčje Brdo (ASKFB). Skozi analizo bomo izpostavili značilnosti naravnih virov s katerimi AS gospodarita, identificirali procese upravljanja in dejavnike, ki vplivajo na odločitve o gospodarjenju v agrarni skupnosti.

2. Metoda dela

Poznavanje naravnih virov, zgodovine upravljanja ter vplivnih dejavnikov, pomaga razumeti današnje stanje in s tem omogoča predvideti trende in možne poti nadaljnjega razvoja upravljanja z naravnimi viri. Metode dela za pripravo prispevku temeljijo na zbiranju podatkov in interpretaciji informacij iz različnih virov. V prispevku smo osrednjo pozornost namenili glavnemu viru (gozdu) s katerim upravljajo agrarne skupnosti. Za ta namen smo analizirali podatke iz gozdno gospodarskih načrtov (GGN), ki jih za obdobje desetih let izdeluje Zavod za gozdove Republike Slovenije (ZGS), sprejme pa vlada Republike Slovenije oz. minister, pristojen za gozdarstvo. Smernice za gospodarjenje z gozdovi, zapisane v GGN, so za lastnike gozdov vodilo v procesu odločanja kako bodo gospodarili s svojimi gozdovi. GGN vsebujejo opis stanja gozdov, analizo preteklega gospodarjenja, cilje, usmeritve in ukrepe za prihodnje gospodarjenje z gozdovi. Za analizo stanja in trendov gozda predstavljajo GGN strokovni vir informacij.

Gozdnogospodarski načrt kraškega gozdnogospodarskega območja (2001 – 2010) (GGN GGO Kras) geografsko zajema štiri krajinske enote: Kras, Brkine z dolino Reke, Kraško krajino omejeno s Čičarijo, Podgorskim Krasom in Podgrajskim podoljem ter Koprška (Šavrinska) Brda z obalnim pasom. Znotraj gozdnogospodarskega območja se nahaja več gozdnogospodarskih enot (GGE). Med njima GGE Kras I in Vrhe. Za obe enoti je izdelan GGN, ki opredeljuje gospodarjenje z gozdovi. Obdobje veljavnosti načrta za GGE Vrhe je od 2007 do 2016, za GGE Kras I pa od 2006 do 2015. GGE Kras I (2007-2016) zajema celotno občino Komen ter del občine Sežana. V to GGE sodi tudi ASKFB. GGE Vrhe zajema občino Divača, osrednji del občine Sežana z delom občine Komen. V to GGE sodi ASG.

Analizo gozdov v izbranih AS smo naredil na podlagi analize prekrivanja gozdarskega informacijskega sistema na ravni sestojev z digitalnim katastrskim načrtom, ki je vseboval podatke o parcelah, s katerimi upravljata izbrani AS. Podatke o lastništvu parcel smo pridobili od predstavnikov izbranih AS. Ker se parcelne meje ne ujemajo vedno z mejami sestojev,

lahko tako pridobljene informacije podajo samo okvirno sliko o stanju gozdov posamezne agrarne skupnosti. Informacijam gozdarskega informacijskega sistema smo dodali informacije iz GGN. Slednje so služile predvsem pri primerjavah gozdov AS z drugimi gozdovi v GGE. Za predstavitev agrarnih skupnosti na Krasu, so bili uporabljeni podatki iz Registra agrarnih skupnosti, ki ga za območje upravne enote Sežana vodi UE Sežana. Dodatni viri podatkov izvirajo iz obstoječe literature in interneta.

Z osebnimi intervjuji s predstavniki agrarnih skupnosti, smo pridobili podatke o načinu upravljanja z naravnimi viri v AS ter se seznanili z njihovimi mnenji o AS. Za izvedbo intervjuja je bil vnaprej pripravljen vprašalnik. Odgovori na vprašanja so bili zapisani sproti. Izvedba intervjuja je omogočala tudi širitev teme na vsebine, ki jih predhodno nismo zajeli v vprašalniku. V obeh agrarnih skupnostih so bila izvedena srečanja s predstavniki agrarnih skupnosti, kjer so bili izvedeni intervjuji. Intervjuji in srečanja so potekali v obdobju od decembra 2011 do januarja 2012 in so bila vnaprej dogovorjena. Za vsako AS sta bila izvedena po dva intervjuja. Prvi intervju je zajemal splošno seznanitev s stanjem v AS ter preverjanje pripravljenosti za sodelovanje v raziskavi. V sklopu tega srečanja so bili pridobljeni tudi osnovni podatki za analizo članstva in posesti AS. Na naslednjem srečanju, drugem intervjuju, so bili predstavljeni rezultati analize stanja gozdov agrarne skupnosti. V ASG je bil izveden tudi terenski ogled njihovih gozdov s predstavnikom agrarne skupnosti. Brez terenskega ogleda so intervjuji trajali okvirno eno uro.

3. Opredelitev in značilnosti gozda kot najpogostejšega naravnega vira agrarnih skupnosti na Krasu

Kras se razteza kot valovita kraška planota med Vipavsko dolino in Jadranskim morjem. Zanj so značilni pojavi kraškega sveta. Poleg naravnih pojavov so v prostoru dobro vidni vplivi antropogeni dejavnosti, ki se odražajo v zmanjšani površinski kamnitosti določenih predelov ter preoblikovanih vrtačah, ki imajo umetno izravnano dno in naneseo plodno zemljo. Če se je za Kras nekdanje uporabljalo sinonim za kamnito puščavo, danes kot rezultat pogozditve in zaraščanja lahko govorimo o gozdnih krajini. Gozd je postal prevladujoča oblika vegetacije v tem prostoru (GGN GGO Kras, 2002) in s tem tudi prevladujoča vegetacija na zemljiščih agrarnih skupnosti.

O tem, kakšen je bil gozd na Krasu nekoč, kažejo tudi izsledki pelodnih analiz. Slednje nam v najstarejših obdobjih kaže prisotnost vrst rodu hrastov (*Quercus*) in bukev (*Fagus*). V času rimske kolonizacije, pred dobrimi dva tisoč leti, se v analizah prvič pojavijo kultivirane rastlinske vrste, kot so oljka (*Olea*), vinska trta (*Vitis*), oreh (*Juglans*) in tudi žita (*cerealia*), ki kažejo na trajnejšo poselitev tega prostora. Po letu 1000 našega štetja začnejo krivulje drevesnega peloda upadati, kar nakazuje začetek deforestacije. Že precej razgaljeni kraški pokrajini je v 15. in 16. stoletju zadala usodni udarec še selitveno pašništvo ter naraščajoče potrebe po lesu novonastalih obalnih mest. Razgaljena tla so bila izpostavljena močni eroziji in ob koncu 18. stoletja je bilo tam le še golo skalovje (Culiberg 2012). Pot ponovne pogozditve Krasa se je začela v drugi polovici 19. stoletja z umetnim pogozdovanjem s črnim borom (*Pinus nigra*), nadaljuje pa se s spontanim zaraščanjem opuščenih kmetijskih zemljišč še v današnji čas. Gozdnatost se je tako od leta 1830 povečala iz 14,5 % na 57,8 % (Šebenik 2001). Ta dva procesa sta oblikovala gozdne sestoje⁵, ki se danes precej razlikujejo od naravne podobe. Fitogeografsko Kras pripada submediteranskemu območju, kjer naj bi

⁵ Sestoj je del gozda, ki se po svojih znakih bistveno razlikuje od svoje okolice

naravne gozdne združbe sestavljali izključno listnati gozdovi termofilnih drevesnih vrst, kot sta hrast puhovec (*Quercus pubescens*), cer (*Quercus ceris*) in črni gaber (*Ostrya carpinifolia*) (GGN GGO Kras, 2002).

Za današnje stanje spremenjenih gozdov je značilen predvsem večji delež iglavcev, zlasti bora, ki kar na 20 % površine povsem prevladuje. Povprečna lesna zaloga gozdov na Krasu znaša 117,8 m³/ha, od tega 30 % predstavljajo iglavci, glavni delež med njimi imajo s 70 % bori. Lesna zaloga je v primerjavi s povprečjem v Sloveniji bistveno nižja, kar je odraz rastiščnih razmer mlajših in srednje dobrih gozdov ter procesa zaraščanja opuščeni kmetijskih površin (GGN GGO Kras, 2002). Odraz preteklosti in pomena gozdov za prostor se zrcali tudi v funkcijah gozdov⁶. Danes imajo gozdovi na Krasu poudarjene predvsem ekološke funkcije, kot sta funkcija varovanja gozdnih zemljišč in sestojev ter hidrološka funkcija. Slednjim je podrejena lesno proizvodnja funkcija, ki sodi med proizvodnje funkcije gozdov in deli gozdove na tri stopnje. Pomen te funkcije je v potencialnem donosu, ki ga gozd lahko prinese lastniku. Podatki iz GGN območja kažejo, da je na prvi stopnji poudarjenosti proizvodnje funkcije so gozdovi v katerih je mogoče dolgoročno sekati 5 m³ bruto lesne mase na hektar, na drugi stopnji poudarjenosti 2 do 3 m³ na tretji stopnji pa je mogoče sekati pod 2 m³ na hektar. Na prvi stopnji proizvodnje funkcije je na Kraškem GGO 17,4 %, na drugi 42,5 % in na tretji 40,1 % gozdov. Realizacija desetletnega načrtovanega poseka je bila 78 %, kar pomeni, da je v gozdovih ostala dobra petina za posek predvidenega lesa. Usmeritve nadaljnjega razvoja gozdov temeljijo na zagotavljanju trajnosti, upoštevanju ekološke sprejemljivosti oblike in zgradbe gozdnih sestojev. Pričakuje se dolgoročno zniževanje deleža obsežnih borovih gozdov, ki so svojo vlogo ponovne revitalizacije kraške krajine večinoma že opravili. Kljub temu bor na Krasu ostaja pomembna drevesna vrsta, saj v sestavi prevladujejo mladi borovi sestoji, nadaljuje se tudi njegova pionirska vloga na zaraščajočih površinah.

Sestavni del prostora so zaraščajoče površine nekdanjih pašnikov ter današnji aktivni kraški pašniki. Zaradi svoje bogate socialne in okoljske vrednosti jih je za pomembne prepoznala tudi država, ki ohranjanje pašnikov podpira skozi pod ukrep »Ohranjanje ekstenzivnih kraških pašnikov« (MKGP, 2010). Namen tega pod ukrepa je ponovno uvajanje in izvajanje nadzorovane paše na kraških pašnikih. Na ta način želi država ohraniti okoljsko, biotsko, kulturno in krajinsko pestrost ter negovano podobo kraške pokrajine.

Družbeno gospodarske razmere so pomembno zaznamovale Kras v različnih obdobjih iz dveh nasprotnih procesov. Prvi proces zaznamuje pretirana raba naravnih virov v času, ko je bilo prebivalstvo na Krasu odvisno od naravnih virov za zadovoljevanje svojih potreb (pašništvo). Proces je dosegel višek v drugi polovici 19. stol. z agrarno preobremenjenostjo prostora. Drugi proces pa nakazuje zmanjšan interes po rabi naravnih virov. Začel se je s padanjem števila prebivalstva in praznjenjem ruralnega prostora v začetku 20. stoletja ter hkratnim bistvenim zmanjšanjem delež kmečkega prebivalstva v času po drugi svetovni vojni. Tako je v letu 1961 znašal delež kmečkega prebivalstva 33 %, v letu 1991 pa 5 % (GGN GGO Kras, 2002).

Na gospodarjenje s naravnimi viri vpliva njihov lastništvo. Zato v nadaljevanju predstavljamo lastniško strukturo gozdov na Kraškem GGO območju. Gozdovi so v večini v zasebni lasti (78,80 %). Državnih gozdov je (20,82 %), sledijo občinski gozdovi (0,27) ter gozdovi drugih pravnih oseb (0,11 %). Posesna sestava zasebnih gozdov v GGO Kras kaže, da ima 70,32 % posestnikov velikost gozdne posesti manjšo od 1 ha. Ta velikostna kategorija ima v lasti 93,17

⁶ Funkcije gozdov so procesi, ki potekajo v vsakem ekosistemu, tudi neodvisno od človekovih potreb

% gozdnih površin. Parcele zasebnih lastnikov so majhne, njihova povprečna velikost je 0,22 ha (GGN GGO Kras, 2002). Velikost posesti skupaj s stanjem gozda predstavlja skupaj pomemben omejujoč dejavnik pri intenziviranju gospodarjenja z gozdovi.

Površine pod upravljanjem kraških AS predstavljajo 11,6 % deleža površine pokrajine (Petek in Urbanc 2007) zato so AS pomemben upravitelj kraških naravnih virov, predvsem gozdov. Imajo pomembno vlogo z vidika tradicionalnih panog rabe naravnih virov, kot sta živinoreja in gozdarstvo. Cilji, usmeritve in predpisi države veljajo tudi za gozdove in pašnike članov AS na Krasu. Poleg kmetijstva in gozdarstva se na Krasu pojavljajo tudi druge aktivnosti, ki so drugačne od tradicionalnih. Najbolj aktualne so potrebe po prostoru za gradnjo infrastrukture (ceste, železnice, daljnovodi), potrebe po stavbnih zemljiščih (industrijske cone) ter potrebe po rabi prostora za obnovljive vire energije (vetrne elektrarne). Gre za drugačne rabe od tradicionalnih in jih potencialno lahko označimo tudi kot konfliktno rabe.

2. Agrarne skupnosti na Krasu

V letu 2007 sta Petek in Urbanc objavila prispevek o skupnih zemljiščih v Sloveniji, v katerem navajata, da je bilo ob podržavljenju v UE Sežana 100 agrarnih skupnosti (Petek in Urbanc, 2007). V aktualnem registru agrarnih skupnosti na UE je vpisano 63 agrarnih skupnosti (Register, 2011), ki so se ponovno ustanovile po ZPVAS na območju UE Sežana. Med njimi so tudi štiri take, ki imajo sedež na italijanski strani meje. Zamejske agrarne skupnosti imajo svojo specifikko. V postopku vračanja premoženja njihovih AS, ki se nahaja v Sloveniji so naletele na težavo saj nova zakonska ureditev tega vprašanja v Sloveniji (ZAPVS) spreminja tradicionalno delovanje agrarnih skupnosti. Posebno ključni vprašanja sta pravni status agrarne skupnosti, ki po novi ureditvi ni pravna oseba temveč je najbližje po pravnem statusu societeti in zemljiško knjižno lastništvo premoženja, ki je po novi ureditvi vpisano na člane AS in ne na AS kot tako. Zamejske AS zavračajo tak način vračila premoženja in si prizadevajo, da se premoženje vrne AS, saj bi s tem ohranile isti status kot so ga imele nekoč in ga imajo sedaj v Italiji. Posledica tega pa je, da jim premoženje še ni bilo vrnjeno.

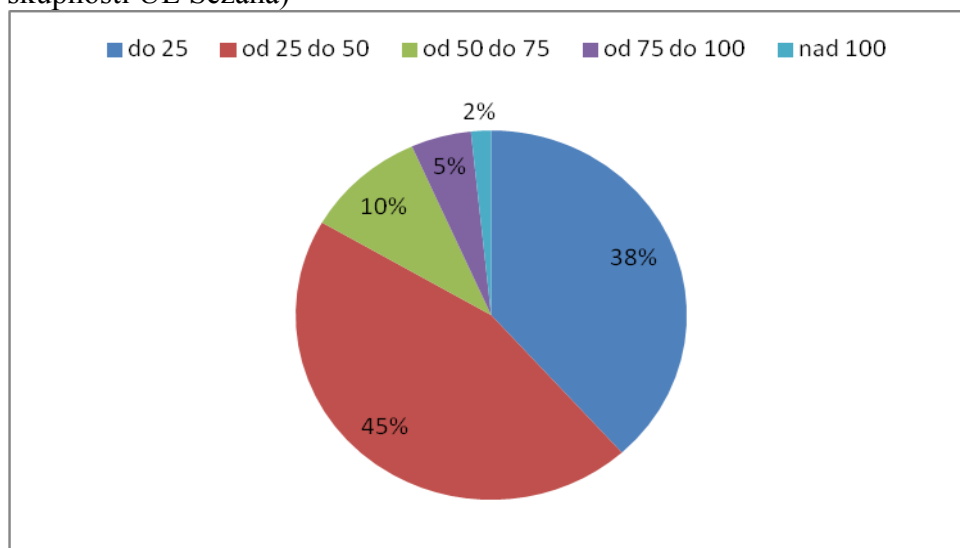
V letu 2005 je prišlo do združitve treh AS. Tako je danes na območju UE Sežana 61 AS. Pri čemer pa to še ne pomeni, da so v AS že zaključili s procesom vračanja premoženja in da dejansko upravljajo s tistim premoženjem, ki jim je bilo odvzeto. Razlogov, da 47 AS ni uspela njihova ponovna vzpostavitev, je lahko več. Slika 1 kaže dinamiko ponovnega ustanavljanja AS na Krasu. 25. januarja leta 1994 je bil sprejet ZPAVS. V istem letu so člani oz. dediči članov nekdanjih AS ponovno ustanovili petino (21,31 %) AS. Konec naslednjega leta (1995) je bilo na Krasu ponovno ustanovljenih že več kot polovica (54,09 %) današnjih AS. Ponovna ustanovitev AS je odprla možnosti do vrnitve premoženja nekdanjim članom AS. V letu ali dveh po ponovni ustanovitvi se je večina AS na UE Sežana vpisala v Register agrarnih skupnosti. Nadaljnji postopek je AS peljal do končnih ali delnih odločb, s katerimi so člani nekdanjih agrarnih skupnosti dobili vrnjeno premoženje. V primeru, ko se upravičenci niso javili, so neveljavljani deleži članov nekdanjih agrarnih skupnosti postali last občine na območju kjer se nepremičnine nahajajo.

Slika 1: Dinamika ponovne vzpostavitve AS na UE Sežana (Vir: Register agrarnih skupnosti UE Sežana)

V kraške agrarne skupnosti je včlanjeno 2098 članov (Register ,2011), kar predstavlja 8,58 % prebivalcev UE Sežana. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije v štirih občinah na območju UE Sežana živi skupno 6794 družin (SURS ,2011). Ob predpostavki, da je članstvo v AS običajno vezano na enega člana družine ugotovimo, da je skoraj vsaka tretja družina (30,88 %) v UE Sežana članica ene izmed agrarnih skupnosti. Pri tem ni nujno, glede na to, urejenost lastništva v AS, da je vsak član AS tudi prebivalec Sežanske UE, kar zmanjšuje delež hkrati pa, da večina AS še nima urejenega dedovanja, kar potencialno povečuje delež pogostosti (drobljenje deležev ob dedovanju). Pogostost prisotnosti AS na tem prostoru kaže tudi podatek, da je v več kot tretjini naselji (36,09 %) v UE Sežana registrirana ena izmed AS. Po številčnosti članstva prevladujejo agrarne skupnosti, ki imajo med 25 in 50 članov (45,76%), za njim sledijo AS pod 25 članov (Slika 2).

Slika 2: Razporeditev AS po številčnosti članstva v UE Sežana (Vir: Register agrarnih skupnosti UE Sežana)

Preglednica 1: Število registriranih AS, površine vrnjenih zemljišč ter delež, ki ga vrnjena zemljišča predstavljajo v pokrajini (Prirejeno po: Petek in Urbanc, 2007)

Pokrajina	Število registriranih agrarnih skupnost	Površina vseh vrnjenih zemljišč (ha)	Površina vrnjenih kmetijskih	Površina vrnjenih gozdnih zemljišč (ha)	Delež vseh vrnjenih zemljišč od površine pokrajine (%)
Kras	34	4.976,8	3.361,6	1.597,2	11,6
Podgorski Kras, Čičarija in Podgrajsko podolje	23	3.830,8	2.844,0	979,3	15,7
SKUPAJ	57	8807,6	6205,6	2577,1	

V preglednici 1 so prikazani podatki agrarnih skupnosti na območju, ki delno sovпада z mejami UE Sežana. Podatki temeljijo na odločbah, ki so jih posamezne AS pridobile v času izvedbe raziskave o skupnih zemljiščih v Sloveniji (Petek in Urbanc, 2007) in predstavljajo sliko o obsegu vrnjenih zemljišč v tistem času.

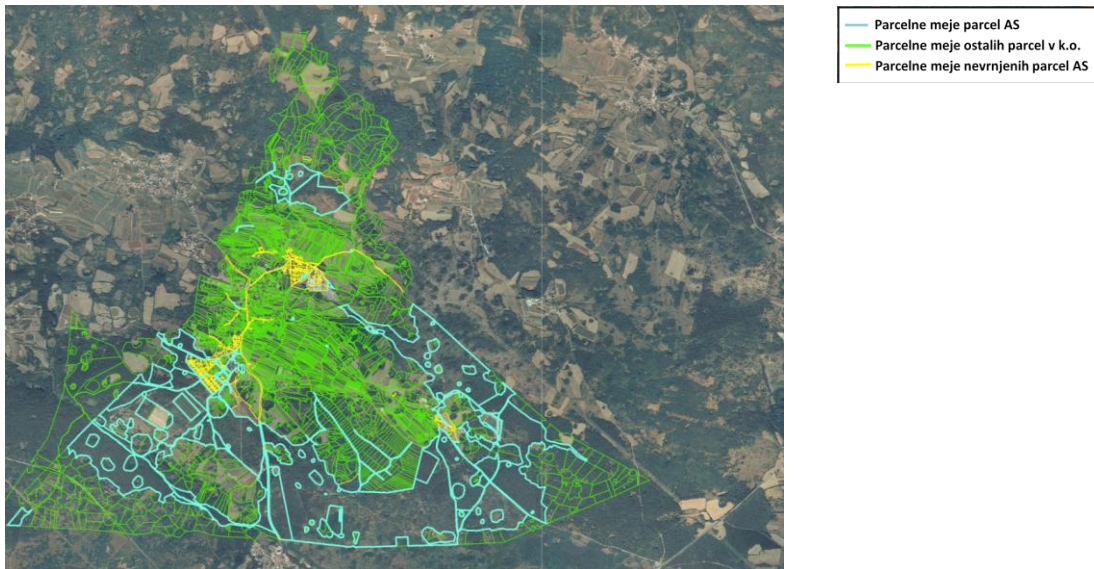
Iz intervjujev s predstavniki AS so med najbolj pereča vprašanja AS na Krasu izpostavili vprašanja zakonske urejenosti agrarnih skupnosti. Ta vprašanja vplivajo na upravljanje z agrarno skupnostjo. Postavljajo se vprašanja: (1) kako upravljati z naravnimi viri, (2) kako v delovanje agrarne skupnosti vključiti interese članstva in (3) kakšen pomen dati agrarnim skupnostim v današnjem času ter v prihodnje. Glede teh mnenj AS vidijo svojo prihodnost v ureditvi pravnih vprašanj, ki bi omogočile možnosti skupnega gospodarjenja ob različnih interesih članstva. AS vidijo v gospodarjenju z naravnimi viri kot je gozd, ter investicijami v obnovljive vire energije kot sta veter in sonce. Obstajajo pa tudi interesi po razdelitvi skupnih zemljišč in prodaji zemljišč. O dogajanju o agrarnih skupnostih na Krasu poroča tudi dnevni časopisi (npr. Primorske novice) in tudi drugi mediji. Najpogosteje poročajo o aktivnostih povezanih z zazidljivimi zemljišči agrarnih skupnosti. Pri tem se pojavijo interesi občine po industrijskih conah, interesi države po novi prometni infrastrukturi ter interesi investitorjev po uporabi zemljišč za pridobivanje obnovljivih virov energije. Sprememba namembnosti zemljišč iz gozdov in pašnikov prinaša v prostor novo, ne tradicionalno rabo zemljišč.

V letu 2011 se je med agrarnimi skupnostim na Krasu pojavila iniciativa o povezovanju agrarnih skupnosti v zvezo agrarnih skupnosti. Namen zveze je povezovanje agrarnih skupnosti, nudenje strokovne podpore pri upravnih postopkih, gospodarjenju ter zastopanje interesov agrarnih skupnosti v odnosu do države. V procesu ustanavljanja zveze je bilo organizirano več srečanj, na katerih so sodelovali predstavniki agrarnih skupnosti in inštitucij, povezanih z delovanjem agrarnih skupnosti.

3. Primera agrarnih skupnosti Gabrče in Križ Filipčje Brdo

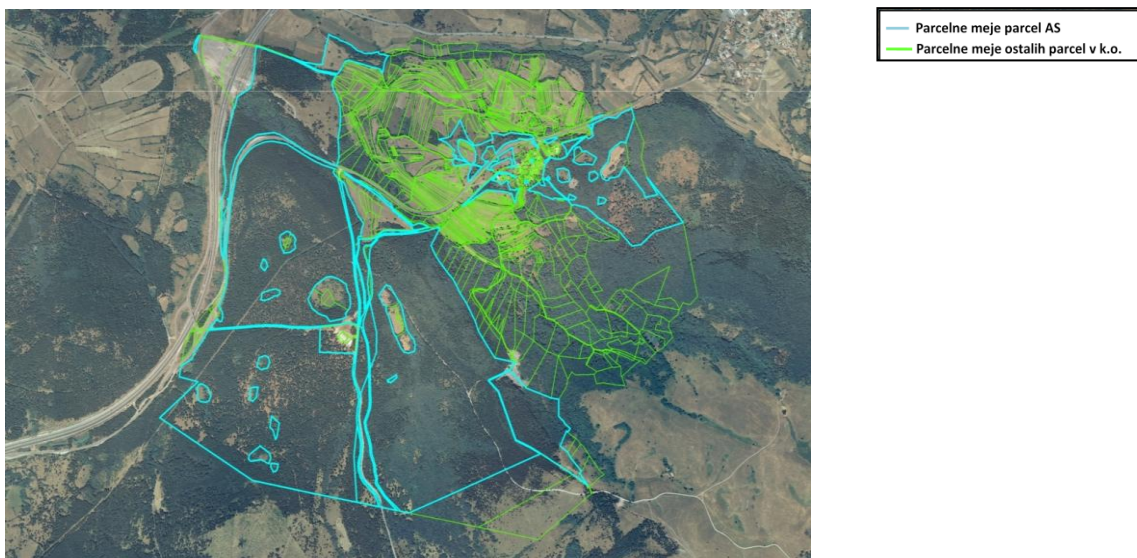
Agrarna skupnost Gabrče (ASG) in Agrarna skupnost Križ–Filipčje Brdo (ASFB) sta izbrana primera izmed 61 AS na Krasu. Imena agrarnih skupnosti prihajajo od naselji. ASG se nahaja v občini Divača, ASFB pa v občini Sežana. Agrarni skupnosti gospodarita z 255 ha (ASG) in 318 ha gozdov (ASFB).

Slika 3: Položaj Agrarne skupnosti Križ-Filipčje Brdo na digitalnem ortofoto posnetku na osnovi digitalnega katastrskega načrta.

Sliki 3in 4 prikazujeta območji katastrskih občin (k.o.) Križ ter k.o. Gabrče. Vizualna analiza nam kaže, razlike v velikosti parcel v lasti članov agrarnih skupnosti ter parcel drugih pravnih in fizičnih oseb. Poudarjena svetlo zelena barva prikazuje parcele, ki sodijo pod upravljanje agrarne skupnosti. Od ostalih parcel v k.o. se ločijo po velikosti in rabi, kar je razvidno iz digitalnih ortofoto posnetkov. Parcele znotraj agrarne skupnosti so večje kot ostale parcele v k.o., njihova raba je predvsem gozd. Parcele izven agrarne skupnosti pa so naselja, travniki in vinogradi. To kaže na posledice delitve zemljišč po zemljiški odvezi, ko je kvalitetnejša, orna zemlja prešla v individualno rabo, manj kvalitetna zemlja, primerna za pašo in drva pa je ostala v skupni lasti. Kot zanimivost na območju Krasa pa se pojavljajo tudi parcele okroglih oblik. Gre za vrtače s kvalitetnejšo, orno zemljo. Te so zato v individualni lasti, čeprav ležijo znotraj območja agrarne skupnosti.

Slika 4: Položaj Agrarne skupnosti Gabrče na digitalnem ortofoto posnetku na osnovi digitalnega katastrskega načrta.

Razvoj naselij in infrastruktur iz obdobja podržavljenja je pustil posledice tudi na zemljiščih agrarnih skupnosti. Z rumeno barvo so na sliki označene parcele, ki so bile v lasti ASFB, vendar jih člani ASFB niso dobili vrnjenih v denacionalizacijskem postopku, ker so v obdobju nacionalizacije spremenile namen in lastnika. V primeru ASG pa se dobro vidi nova infrastruktura (avtocesta KP-LJ, daljnovodi) (Slika 4). Slednja je zmanjšala zemljišče ASG, za kar so člani AS pridobili oz. še pridobivajo odškodnine. Analiza posesti AS je pokazala, da je gozd najpomembnejši naravni vir, s katerim upravljata agrarni skupnosti. Vir podatkov je gozdarski informacijski sistem. Gozd je zaradi pogozdovanja in zaraščanja postal najpomembnejši naravni vir s katerim upravljata obe agrarni skupnosti. V nadaljevanju povzemamo njegove značilnosti.

Preglednica 2: Primerjava gozdov agrarnih skupnosti z gozdovi matičnih GGE

	AS Gabrče	GGE Vrhe 1	AS Filipčje Brdo	GGE Kras 1
Lesna zaloga iglavcev (m ³ /ha)	169,6	34,9	101,7	63,3
Lesna zaloga listavci (m ³ /ha)	45,09	163,1	15,7	51,5
Skupna lesna zaloga (m ³ /ha)	214,7	198,1	117,4	114,7
Možni posek iglavci (m ³ /ha)	34,2	7,4	17,3	13,1
Možni posek listavci (m ³ /ha)	9,99	30,6	2,3	9,2
Skupni možni posek (m ³)	44,2	38,0	19,6	22,3
Delež možnega poseka od lesne zaloge (%)	20,6	19,2	16,7	19,4
Odprtost (%)	68,3	64,9	75,5	80,4
Spravilna razdalja (m)	425	547,4	282,7	339,2
Intenzivnost gospodarjenja	4,3	4,0	1,8	2,7

Primerjava lesnih zalog (LZ) (Preglednica 2) nam pokaže tako količinsko kot strukturno razliko med gozdovi agrarnih skupnosti in gozdovi matičnih GGE. Lesne zaloge so v gozdovih agrarne skupnosti višje, kar izvira iz višjih LZ iglavcev (bori). Tudi struktura možnih posekov kaže na večji delež iglavcev. Delež možnega poseka od LZ kaže, da GGN predvidevajo možni posek v velikosti petine lesne zaloge. Odprtost, ki omogoča možnosti za spravilo lesa iz gozdov, je pomanjkljiva. Spravilne razdalje so po večini predolge z vidika optimalnega gospodarjenja. Vendar terenske razmere (majhni naklon, trda podlaga) omogočajo rabo sodobnih spravilnih sredstev (z gibni pol prikoličarji, traktorske prikolice), kar pozitivno vpliva na ekonomske učinke spravila lesa in sezonsko prevoznost prometnic z gozdarskimi kamioni.

Preglednica 3: Primerjava izbranih agrarnih skupnosti

	AS Gabrče	AS Filipčje Brdo
Analizirana površina (ha)	309,1	306,7
Lesna zaloga iglavcev (m ³)	52424	31203
Lesna zaloga listavci (m ³)	13937	4811
Skupna lesna zaloga (m ³)	66361	36014
Možni posek iglavci (m ³)	10576	5295
Možni posek (m ³)	3071	715
Možni posek (m ³)	13647	6010

LZ in možni posek (MP) (Preglednica 3) sta osnovna podatka o možnostih, ki jih imajo v agrarni skupnosti, ko sprejemajo odločitve o upravljanju s gozdom. Hkrati pa hektarske vrednosti omogočajo primerjave med stanjem gozdov v GGE. Primerjava agrarnih skupnosti pokaže, da obe AS upravljata, merjeno po količini lesa, dokaj različne gozdove. Z GGN predviden desetletni možni posek znaša v ASG 13.647 m³ v ASFB pa 6.010 m³. Možni posek je pomembna postavka, ki vpliva na gospodarjenje z gozdom. Predstavlja zgornjo mejo, ki omejuje posek in s tem preprečuje morebitne odklone z vidika trajnosti rabe naravnega vira. Hkrati pa omejuje možne prihodke agrarne skupnosti. Realizacija možnega poseka je kazalec, ki kaže potek gospodarjenja z gozdom. V obeh agrarnih skupnostih si prizadevajo, da možni posek realizirajo v čim večji meri. Možni poseki so načrtovani v različnih razvojnih fazah (RF) posameznih sestojev. Razmerje razvojnih faz, katere opredeljujejo prevladujoči tipi posameznih sestojev je kazalec, ki kaže strukturo gozda. Primerjali smo razmerje med RF v AS in RF v GGE za obe AS in obe GGE (Preglednica 4).

Preglednica 4: Pregled stanja razvojnih faz sestojev v gozdovih agrarnih skupnostih in matičnih GGE

Razvojne faze	AS Gabrče	GGE Vrhe	Modelno stanje za GGE	AS Filipčje Brdo	GGE Kras I	Modelno stanje za GGE
	Delež RF (%)	Delež RF (%)	Delež RF (%)	Delež RF (%)	Delež RF (%)	Delež RF (%)
01 Mladovje	1,74	0,64	22,9	0,00	1,89	24
02 Drogovnjak	77,33	64,47	34,0	33,71	41,50	37
03 Debeljak	12,97	24,64	30,8	30,31	30,50	22
04 Sestoj v obnavljanju	1,98	3,47	14,3	4,52	2,63	16
08 Panjevec	5,98	6,78	/	31,46	23,48	/
Skupaj	100	100,00		100,00	100,00	

Analiza RF kaže, da razmerje RF obeh AS odstopa od razmerja RF v njihovih matičnih GGE. Razmerja v AS in GGE pa odstopajo tudi od modelnega razmerja RF, ki zagotavlja princip trajnosti in mnogo namensko rabo gozdov. V primeru ASG se kaže višji delež v RF drogovnjakov ter v bistveno nižjemu deležu sestojev v obnovi v primerjavi z matično GGE. V primeru ASFB analiza pokaže nižji delež debeljakov in nižji delež panjevcev. Če predpostavimo izhodiščni model razmerja RF tudi za ASG, ugotovimo: velik primanjkljaj mladovja, povečan delež drogovnjakov, primanjkljaj debeljakov in sestojev v obnovi ter prisotnost panjevcev, ki jih model ne predvideva. Pri ASFB ugotovimo: odsotnost mladovja, primanjkljaj drogovnjakov, povečan delež debeljakov ter bistven primanjkljaj sestojev v obnovi. Primerjava gozdov obeh AS kaže, da sestoji potrebujejo posege, ki bodo uravnovežili razmerje RF in s tem vzpostavili koncept trajnost gospodarjenja oz. mnogonamensko rabo tega naravnega vira. Posegi v sestoj so predvideni v gozdnogojitvenih smernicah (Preglednica 5), ki se določajo po sestojih. Smernice opredeljujejo način ravnanja z gozdnimi sestoji. Pri tem se upošteva stanje sestoja in njegove razvojne značilnosti, ki se kasneje izvedbeno opredelijo v gojitvenih načrtih. Od smernic je zato odvisen načrtovan posek, obseg gojitvenih in varstvenih del. Struktura smernic za AS vpliva na organizacijo upravljanja z gozdom v AS. Izvedba načrtovanih del pa vpliva na realizirano količino možnih sečenj in strukturo prihodkov in odhodkov poslovanja AS. Analizo smernic smo opravili v odvisnosti od načrtovanega možnega poseka za listavce in iglavce v gozdovih AS ter v gozdovih GGE.

Preglednica 5: Struktura gozdnogojitvenih smernic v gozdovih AS in njihovih matičnih GGE v deležu možnega poseka

	GGE Vrhe	AS Gabrče	GGE Kras I	AS Filipčje Brdo
Gozdno gojitvene smernice	Delež v % od skupnega MP	Delež v % od skupnega MP	Delež v % od skupnega MP	Delež v % od skupnega MP
Obnova s sadnjo oz. setvijo			9,65	0,00
Nega mladja in gošče	0,03	0,00	0,04	0,00
Nega letvenjaka	0,07	0,00	0,06	0,00
Nega drogovnjaka	48,22	59,46	28,11	57,57
Nega debeljaka	13,92	14,26	27,92	29,77
Uvajanje sestoja v obnovo	22,46	5,68	21,69	3,66
Zadržano nadaljevanje obnove	2,72	0,00	1,65	0,00
Pospešeno nadaljevanje obnove	1,69	0,00	2,28	0,00
Končni posek (pri naravni obnovi)	1,92	0,96	0,05	0,00
Nega raznomerne gozda s poudarkom na povečevanju lesne zaloge	1,92	11,85	1,71	0,00
Nega raznomerne gozda s poudarkom na pomlajevanju	4,63	1,73	4,28	9,00
Sanitarni posek	2,41	6,06	2,40	0,00
Ni ukrepanja	0,00	0,00	0,15	0,00
Skupaj	100	100	100	100

Analiza smernic kaže, da je večina možnega poseka predvidenega z ukrepi nege z namenom izboljšanja stanja gozdov. Na primeru AS gre za nego drogovnjaka (kjer se kaže največja razlika med AS in GGE) in nego debeljaka (razlika med AS in GGE ni velika). Sorazmerno velike razlike med AS in GGE se nadalje pojavijo tudi pri uvajanju sestojev v obnovo in končnih sečnjah. Pri končnih sečnjah in obnovi sestojev se običajno predvideva najvišje donose, saj naj bi takrat posekali najkvalitetnejši les, hkrati pa naj bi v teh sečnjah napadlo največ lesa. V sestojih obeh AS načrt predvideva največjo količino poseka pri negi drogovnjakov in negi debeljakov. To sta ukrepa kjer so donosi zaradi stroškov dela in nizke vrednosti sortimentov običajno nizki. Vendar se v primeru sestojev črnega bora ne pričakuje velikih razlik v vrednosti sortimentov, ki napadejo iz redčenj debeljakov ali drogovnjakov v primerjavi z vrednostjo sortimentov iz končnih sečenj.

Naslednji pokazatelj je drevesna sestava (Preglednica 6). Drevesna sestava z deležem v lesni zalogi gozdov na Krasu je pod močnim antropogenim vplivom in tako različna od klimaksne drevesne sestave. Drevesna vrsta, ki danes zaznamuje Kras, je črni bor. Črni bor je bil uporabljen kot pionirska vrsta pri pogozdovanju kraških goličav. Domnevamo, da je delež črnega bora v gozdovih AS večji kot je povprečje v enoti. Naša domneva izhaja iz dejstva, da so se v gozdovih AS po njihovi nacionalizaciji lažje izvaja cilj pogozditve Krasa, kot na zasebnih parcelah.

Preglednica 6: Delež posameznih drevesnih vrst (DV) v strukturi lesne zaloge (LZ) v gozdovih AS in matičnih GGE

Drevesna vrsta (DV)	% DV v lesni zalogi			
	AS Gabrče	GGE Vrhe	AS Filipčje Brdo	GGE Kras 1
Črni bor <i>Pinus nigra</i>	78,65	14,13	86,64	52,58
Bukev <i>Fagus sylvatica</i>	8,67	33,50	0,00	0,05
Beli gaber <i>Carpinus betulus</i>	1,6	2,48	0,00	0,93
Črni gaber <i>Ostrya carpinifolia</i>	6,90	5,68	2,74	4,86
Graden <i>Quercus petraea</i>	0,78	24,60	2,28	12,74
Mali jesen <i>Fraxinus ornus</i>	0,81	1,02	2,65	3,03
Puhasti hrast <i>Quercus pubescens</i>	0,66	4,72	5,05	8,65
Ostale drevesne vrste	1,93	13,87	0,64	17,16

Analiza sestave drevesnih vrst v LZ tako kaže na visok delež bora v primerjavi z GGE in s tem na manjšo pestrost sestojev. Pestrost drevesnih vrst je na ravni GGE večja zaradi različnih rastiščnih in drugih razmer (matična podlaga, orografija, lastništvo, itd.). Če visok delež bora vežemo še na RF ugotovimo, da se večina LZ bora v obeh AS nahaja v RF debeljkih in drogovnjakih. Ta ugotovitev potrjuje našo domnevo o pogozdovanju površin AS v času, ko je z njimi upravljala država. O drugačni rabi teh površin v preteklosti (paši) pa kaže majhen delež hrastov in tudi črnega gabra v LZ v primerjavi z GGE. Hrast in gaber sta drevesni vrsti avtohtonih gozdnih združb.

Dolgoročne možnosti gospodarjenja z gozdom nam kažejo prirastki lesa. Povprečni letni prirastek za slovenske gozdove znaša 6,85 m³/ha/leto (ZGS,2012), medtem, ko je povprečni letni prirastek gozdov gospodarskega razreda borovih gozdov na rastiščih *Seslerio Ostryetum* nižji in znaša 5,8 m³/ha/leto. Vendar so prirastki gospodarskega razreda borovih gozdov zaradi velikega deleža bora bistveno višji kot so prirastki v drugih gospodarskih razredih, ki bodo ta razred postopoma (v desetletjih) oz. po posredni premeni nasledili. Gozdovi gospodarskega razreda termofilnih listavcev in razreda hrastovih gozdov na rastiščih *Seslerio Ostryetum* imajo bistveno nižje prirastke (2,2 m³/ha/ leto oz. 4,2 m³/ha/ leto).

Preglednica 7: Primerjalni podatki agrarnih skupnosti.

	Agrarna skupnost Gabrče	Agrarna skupnost Filipčje Brdo
Leto ponovne ustanovitve	1995	1994
Pridobitev odločbe o vračilu premoženja	2009	2011
Tip lastnine	Solastnina članov z različnimi deleži	(Skupna lastnina)
Število članov	23	34
Delež članov z urejenim dedovanjem	100 %	0 %
Delež članov, ki živi v kraju iz katerega izhaja AS	69,57 %	82,35 %
Delež članov, ki se ukvarja s kmetijsko dejavnostjo	39,13 %	50,00 %
Delež članov, ki se ukvarja s gozdarsko dejavnostjo	17,39 %	0,00 %
Površina zemljišč AS	255 ha	318ha
Delež sečnje za potrebe članstva po lesu	0 %	10 %
Prodaja lesa na panju	100 %	100 %
Dobiček iz poslovanja AS	90 % deli med člane AS, 10 % ponovno investira v AS, manjši delež nameni za dejavnosti v kraju	se deponira na računu AS
Aktivnosti članstva AS	35 % aktivno sodeluje pri gospodarjenju v AS 80 % članov se udeležuje občini zborov 5 % članov koristi les 10 % članov koristi pašnike	10 % aktivno sodeluje pri gospodarjenju v AS 70 % članov se udeležuje občini zborov 50 % članov koristi les 0 % članov koristi pašnike

Neposredna medsebojna primerjava agrarnih skupnosti pokaže, da gre za AS, ki sodita med tiste, ki so se med prvimi ponovno ustanovile. Odločbo, s katero so bila vrnjena zemljišča članom AS, sta dobili po več kot desetih letih. Obe agrarni skupnosti zaradi zadržkov pri vračanju nista dobili vrnjenih vseh površin, s katerimi so nekdanj gospodarili. V primerih ASG in ASFB gre za zadržke zaradi spremenjene rabe zemljišč (infrastruktura, naselja) v času po nacionalizaciji. V obdobju vračanja premoženja po oddaji zahtevka za vračilo premoženja, redno upravljanje s premoženjem ni bilo dovoljeno. Kar za upravljanje z gozdovi pomeni, da se razen sanitarnih sečenj ni izvajalo drugih ukrepov. Prihodki AS so se uporabil za pokritje poslovanja AS ter stroškov ponovne ustanovitve.

Razlika med obema AS je tudi v izvedbi dednih postopkov. Tako v primerjavi z ASG, kjer so dedni postopki končani, člani ASFB še niso izvedli dedovanja po nekdanjih članih ASFB. Nedokončani dedni postopki predstavljajo tako oviro pri odločanju v AS kot tudi v razvoju AS. Po drugi strani pa so postopki dedovanja v ASG prinesli povečanje članstva in z njim povezano drobljenje deležev. V fazi ponovne ustanovitve je del deležev v obeh AS pridobila tudi občina.

Slaba polovica (48,82 %) članstva je tekom dedovanja v ASG ohranila prvotno velikost deleža. Pri drugih se je delež razdelil na polovico, tretjino, itd., odvisno od števila dedičev in njihovih interesov v okviru dednih postopkov. Pri tem interesi AS (opredeljeni tudi v internih

pravilih AS po izogibanju deljenja deležev) v postopkih niso bili upoštevani. Naslednji problem, ki jo nova oblika organiziranja AS skozi dedovanje izkazuje, je nevezanost prebivališča članstva na kraj AS. Iz tega izhaja, da taki člani nimajo potreb, ali težje koristijo pravice do naravnih virih kot sta les in pašniki in zato iščejo drugačne koristi iz naslova gospodarjenja s naravnimi viri. V ASG dobri dve tretjini članov AS živi v kraju Gabrče, tretjina se še ukvarja s kmetijsko in samo petina z gozdarsko dejavnostjo. Socialno-ekonomske spremembe hkrati s spremembo rabe zemljišč oz. prehoda iz pašnikov v gozd, so prinesle tudi nov način gospodarjenja v agrarni skupnosti. Zmanjšal se je delež del, ki ga opravijo člani AS. Večja gozdarska dela danes v obeh agrarnih skupnosti oddajajo zunanjim izvajalcem na podlagi zbiranja najugodnejših ponudb za prodajajo lesa na panju. Sečnje so v teh primerih opravijo v večjem obsegu in se izvajajo na ravni oddelkov.

Med ASFB in ASG je prisotna razlika v potrebah in organiziranosti rabe lesa za ogrevanje domov članov AS. V ASG se člani AS skoraj ne odločajo za koriščenje lesa iz gozdov AS, medtem, ko se v ASFB polovica članov odloča za koriščenje lesa za kurjavo. Potek izvedbe sečnje in z njim povezana dodelitev lesa za potrebe članov poteka na naslednji tradicionalni način. Zainteresirani člani izrazijo interes po drveh oz. lesu za lastno uporabo. Na osnovi izraženega interesa izvedejo sečnjo in spravilo lesa do ceste. Posamezne, čim bolj enakomerne, kupe lesa ob kamionski cesti najprej oštevilčijo ter nato z žrebom določijo kateremu članu pripada posamezen kup. Na tak način dodeljena drva člani odkupijo od AS po nekoliko nižjih cenah.

Pri gospodarjenju z gozdom in pašniki agrarni skupnosti sodelujeta s Zavodom za gozdove, Kmetijsko gozdarsko zbornico ter podjetji, ki se ukvarjajo s gozdarstvom. Trenutno agrarni skupnosti nimata izdelanega posestnega načrta za upravljanje z njihovimi gozdovi, kar so sogovorniki izpostavili kot pomanjkljivost, ki bi jo radi čim prej odpravili. Pregled nad stanjem njihovih gozdov in možnostih gospodarjenja bi jim pomagal pri odločanju kako gospodariti s gozdovi in hkrati pomagati pri načrtovanju poslovanja agrarne skupnosti.

Prihodki AS nastajajo iz naslova gospodarjenja z gozdovi, najema pašnikov, prodaje zemljišč ter iz naslova odškodnin. Odhodki AS pa so vezani na stroške ponovne ustanovitve in vračanja premoženja, stroške poslovanja ter stroške vlaganja v premoženje. Pri članih AS pa nastajajo tudi finančna bremena iz naslova lastništva zemljišč.

ASG ima z gospodarjenjem s gozdovi nekoliko daljše izkušnje. Izvedli so nekaj več sečenj in v naslednjem letu ali dveh načrtujejo popolno realizacijo predvidenih gozdnogojitvenih del. Poleg prihodkov od prodaje lesa je ASG uspelo pridobiti tudi odškodnine zaradi koriščenja njihovih površin za električne daljnovode, ter postavitve infrastrukture za mobilno telefonijo. Trenutno so v postopku izplačila odškodnine za izgubljena zemljišča ob gradnji avtoceste. Člani AS so se zaradi manjšega interesa po naravnih virih, ki jih nudijo gozdovi in pašnik AS odločili, da se odpovedo nekdanjim »maselcam⁷« v naravi in te svoje lastninske pravice, izhajajoče iz gospodarjenja, prevedejo v finančne enote, ki jih poimenujejo kot »dividende«. Pridobljena sredstva, večinoma po ključu glede na lastniški delež, delijo med člane AS, del sredstev investirajo v agrarno skupnost (vzdrževanje poti), manjši del pa namenijo za potrebe krajevne skupnosti. V prihodnosti ima ASG odprti dve večji investiciji. ASG načrtuje investicijo v nakup zemljišča z namenom zaokrožitve dela zemljišč in ta del v nadaljevanju prodati kot gradbeno zemljišče. Druga investicija pa je investicija v izgradnjo vetrne elektrarne skupaj z zunanjimi partnerji.

⁷ Maselca je poimenovanje za enoto užitka člana agrarne skupnosti na zemljiščih agrarne skupnosti

ASFB je v obdobju zadnjih desetih let izvedla tri sanitarne sečnje, saj je do prejetja odločbe o vračilu premoženja veljal moratorij na gospodarjenje in so se lahko izvajala samo nujna dela (mednje sodijo tudi sanitarne sečnje). V letošnjem letu pa se zaključuje redna sečnja. Prihodki iz sečenj so bili namenjeni pokritju stroškov ponovne ustanovitve in stroškov delovanja agrarne skupnosti. Ostanek sredstev ostaja na računu agrarne skupnosti. Člani agrarne skupnosti se še niso odločili kako bodo razporejali sredstva iz gospodarjenja. Trenutno prevladuje mnenje, da bi sredstva namenili za popravilo in vzdrževanje vaških poti ter podporo investicijam v domačem kraju (igrišče). Sredstev iz poslovanja AS ne nameravajo deliti med člane agrarne skupnosti.

4. Zaključki

Gozdovi, kot glavni obravnavani naravni vir, so na Krasu spremenjeni. Spremenjena je njihova struktura, neuravnotežena in neusklajena s potencialno naravno vegetacijo, ki pa se postopno vrača. Upravljanje s tako spremenjenimi gozdovi je zahtevnejše od manj spremenjenih, rastiščnim pogojem prilagojenih gozdov. Drevesna sestava, proizvodne sposobnosti gozdnih rastišč, razmerje razvojnih faz ter potencialna rastiščem prilagojena drevesna sestava so kazalci, ki v prihodnosti ne obetajo nadpovprečnih donosov gozdov iz vidika proizvodnje lesa. Je pa za zagotavljanje trajnosti gospodarjenje pomembno upoštevati smernice gospodarjenja iz GGN in aktivno gospodariti v gozdovih, kar se v analiziranih AS zavedajo.

Naslednji tradicionalni vir, ki smo ga omenili v prispevku so kraški travniki. Ohranjanje kraških pašnikov podpira z ukrepi kmetijske politike tudi država. Agrarni skupnosti Gabrče in Križ-Filipčje Brdo sami ne upravljata s pašniki na način kot z njimi upravljajo agrarne oz. pašne skupnosti drugod v Sloveniji. Te upravljajo skupne planine, saj pašnike oddajajo v najem. Donosi od najema pašnikov lahko kmalu dosežejo višje donose kot so donosi kraških gozdov. Ob tradicionalnih rabah prostora, ki ohranjajo naravne vire, je vedno prisotna tudi potreba po površinah za gradnjo. Problematika spremembe namembnosti zemljišč, s katero se pri upravljanju s svojim premoženjem soočajo v agrarnih skupnostih, v prispevku ni posebej izpostavljena. Gre za kompleksno vprašanje, ki je povezano z vprašanjem naravne in kulturne dediščine ter navezanosti lokalnega prebivalstva na zemljišča. Hkrati pa so potencialni prihodki ob spremembi namembnosti zemljišč in prodaji zemljišč za gradnjo v primerjavi z gozdarsko ali kmetijsko rabo neprimerljivo višji.

V agrarnih skupnostih razmišljajo o novih rabi zemljišč, pri kateri ne pride do odtujitve in je hkrati še vedno omogočena ena izmed tradicionalnih rab (pašništvo). Aktualna je raba zemljišč za proizvodnjo naravnih obnovljivih virov energije. Tako v ASG načrtujejo postavitev vetrnih elektrarn, s čemer bi si zagotovili dolgoročne donose.

Sogovorniki iz AS ocenjujejo, da bodo tudi v prihodnje tradicionalni naravni viri imeli pomembno vlogo v AS, predvsem pri procesu usklajevanja z njihovimi upravljanjem. Novi izzivi se kažejo z možnostjo zakonodajnega reorganiziranja AS in spremenjenih potrebami članstva ter z novim institucionalnim okoljem sedanjih lokalnih skupnosti, ki se razlikuje od tistega, kot so ga poznale nekdanje agrarne skupnosti. V agrarnih skupnostih so prisotni različni pogledi na pomen in namen agrarnih skupnosti v povezavi z domačim krajem na eni in pravicami ter dolžnostim članstva kot lastnikov na drugi strani. To vprašanje se kaže v odločitvah, ki jih člani agrarne skupnosti sprejemajo glede namena porabe finančnih sredstev

iz poslovanja agrarne skupnosti. V prispevku sta predstavljena dva primera, kako poteka odločanje v agrarnih skupnostih glede porabe finančnih sredstev. Delitev sredstev med člani in investicija sredstev za projekte krajevne skupnosti sta dve možnosti. Zelo verjetno je, da bodo agrarne skupnosti iskale vmesno pot in skrbele za interese članov kot lastnikov na eni strani ter hkrati ostale naklonjene za podporo projektov, pomembnih za skupnost domačega kraja.

5. Literatura

Culiberg, M., 2012. Vegetacija Krasa v preteklosti. Biološki inštitut ZRC SAZU. Internet: <http://www.razvojkrasa.si/si/narava/98/article.html> (17.02.2012).

Medved, S., Bončina, A., Udovč, A. 2012. Upravljanje z naravnimi in energijskimi viri, Internet: http://www.bf.unilj.si/fileadmin/groups/2686/varstvo_okolja/1_Naravni_viri_VO.pdf (17.02.2012).

Suničič, V., 2002. Komisije za agrarne operacije 1885-1918 in komisar za odpravo občih užitkov v Trstu 1924-1954. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

Šebenik, D., 2001. Analiza zaraščanja v Območni enoti Sežana. Dopl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Bioteh. Fakulteta, Odd. za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire.

(GGN GGO Kras, 2002) Gozdnogospodarski načrt kraškega gozdnogospodarskega območja 2001 – 2010. 2002. Ljubljana. Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Sežana.

Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Vrhe (2007-2016). 2007. Ljubljana. Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Sežana.

Gozdnogospodarski načrt gozdnogospodarske enote Kras I (2007-2016). 2007. Ljubljana. Zavod za gozdove Slovenije, Območna enota Sežana.

Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (ZPVAS) Ur.l. RS, št. 5/1994.

Zakon o agrarnih skupnostih (U.št. 58/47).

Register 2011. Register agrarnih skupnosti pri Upravni enoti Sežana. Vpogled v register (september 2011).

MKGP 2010. Navodila za izvajanje podukrepa »Ohranjanje ekstenzivnih kraških pašnikov« Internet: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/PRP/Marec2010/Navodila_EKP_6_12.pdf (17.02.2012).

Statistični urad Republike Slovenije. 2011. Družine po tipu družine, občine, Slovenija, večletno. Internet http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05F7010S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/18_Druzine/15_05F70_druzine_OBC/&lang=2 (17.02.2012).

II. Sklop:
Skupna lastnina in skupno upravljanje na italijanski strani meje

Četrto poglavje:

Srenjske in jusarske skupnosti na Krasu

Romina Rodela
Univerza v Wageningenu, P.O. Box 8130, 6700 EW Wageningen

Izvleček:

Srenjske skupnosti na italijanskem in slovenskem Krasu imajo podobne korenine, a se danes med seboj zelo razlikujejo. Namen tega poglavja je predstaviti kraške jusarske in srenjske skupnosti v Tržaški pokrajini, pri čemer se bomo osredotočili na tri ključne elemente, tj. odnos *do lastnine*, *do skupnosti* in odnos *do naravnega vira*, ter razložili, kako so se ti odnosi spreminjali skozi čas. Nato bomo predstavili novodobne pobude, ki so se na to temo oblikovale v Italiji.

Ključne besede: jusi in srenje, Tržaška pokrajina, Italija

Abstract:

Common-pool resources located in the Italian Karst and those located in the Slovene Karst have similar roots, but today differ from one another. It is the aim of this chapter to introduce those common-pool resources which are located in the Italian Karst. To this end will focus on three key elements, i.e. property, community and natural resource, and explain how these have change over time in this region. Then we introduce contemporary initiatives on common-pool resources in Italy.

Key words: communal groups, Trieste Province, Italy

1. Uvod

V tem poglavju se bomo osredotočili na srenjske skupnosti na italijanski strani meje, kjer jim pravijo jusi in srenje, poznane pa so tudi kot komunele, almende in kontrade (zadnja dva se danes ne uporabljajo več). Podobno kot v prvem sklopu bomo najprej predstavili skupno vaško lastnino v luči zgodovinskih dogajanj na italijanskem ozemlju in izpostavili tiste dogodke, za katere menimo, da so ključno vplivali na razvoj kraških jusov in srenj v Tržaški pokrajini. Pri tem se bomo osredotočili na odnos posameznika in družbe *do lastnine*, *do skupnosti* in odnos *do naravnega vira* ter na podlagi razpoložljivih virov in literature skušali prikazati, kako so se ti odnosi spreminjali skozi različna zgodovinska obdobja. Njihova izbira ni naključna, ampak sloni na dosedanjih raziskavah o soupravljanju in oblikah skupne vaške lastnine (commons), predvsem pa želi upoštevati dosedanja dognanja na to temo (e.g., Armitage et al., 2011; Dolšak et al., 2003; Ostrom 1990, 2000; Poteete et al., 2010). Raziskave so namreč pokazale, da je vaška skupnost pod določenimi pogoji lahko zelo uspešna pri trajnostnem upravljanju naravnih virov, na katerega vplivajo navedeni odnosi. Pojmovanje *lastnine* v neki družbi vpliva na možnost dostopa do naravne dobrine in tudi na to, kako posamezniki z njo razpolagajo. Spomnimo se lahko, da je že Vilfan (1957) izpostavil težave opustošenih kraških in istrskih pašnikov, na katerih so pasli mnogi, vključno s tistimi, ki niso bili doma iz bližnjih vasi. To je slabo vplivalo na donosnost pašnikov in tudi zaradi

tega so se takratne oblasti odločile za razdelitev lastnine posameznikom, saj so sklepale, da bodo posamezniki z lastnino bolje gospodarili. Tudi *odnos do skupnosti* in do drugih članov je pomemben pri razumevanju skupne vaške lastnine, saj sloni na medsebojnih vezeh, ki omogočajo, da se oblikujejo oblike solidarnosti, da se člani skupnosti povezujejo in skupaj odločajo, kako bodo z dobrino razpolagali. To posledično pripomore k vzpostavitvi mehanizmov kontrole ter nepisanih pravil in oboje prispeva k temu, da se vir ne izčrpa ali uničuje. V sodobni družbi pa je tudi *odnos do naravnega vira* posebno zanimivo vprašanje. S tem ko člani vaške skupnosti za svoje preživetje danes niso več tako odvisni od naravne dobrine/vira in se je/ga poslužujejo manj ali pa na drugačne načine, ima to določene posledice za naravno dobrino/vir. Pred desetletji so na primer kraške površine služile kot pašniki, danes pa so postale zanimive za druge namene, kot sta na primer rekreacija in turizem. Način rabe pa ima tudi posledice za krajino in to, kar so predhodno bile pretežno kamnite površine, je danes krajina, zaraščena z grmiščem.

Torej menimo, da kombinacija omenjenih odnosov, tj. odnos do lastnine, skupnosti in do naravnega vira, nudi ključ za razumevanje jusov in srenj in prav tako tudi možnost za razlago uspešnega in trdovratnega obstoja srenjskih in jusarskih skupnosti kljub večkratnim razdelitvenim operacijam (liquidazioni) s strani oblasti, ki so se na tem območju vrstile v zadnjih stoletjih. Nato pa se bomo posvetili sodobnemu času in na kratko predstavili stroko, ki se ukvarja z vprašanji skupne vaške lastnine v Italiji in opisali novodobne pobude na to temo.

3. Metode dela

Metode dela, uporabljene za pripravo tega poglavja, so zavzemale predvsem pregled dokumentov, elaboratov, poročil in drugega arhivskega gradiva. Pri iskanju gradiva smo uporabili slovenske in italijanske bibliografske baze podatkov (OPAC, COBISS) in pri tem uporabili sledeče ključne besede: *kras*, *sam* in v kombinaciji z izrazi *jusi/srenje*, *gmajna*, *skupna lastnina*, *skupno upravljanje*. Za iskanje v bazi Cobiss smo uporabili slovenske izraze, za iskanje v bazi OPAC pa smo jih prevedli v italijanščino.

Del gradiva smo dobili preko stičnih knjižnic (Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru), v pokrajinskih arhivih v Kopru in Trstu (Archivio di Stato), na sedežu Zveze kraških jusov in na sedežih posameznih jusov, kjer smo se pogovarjali z njihovimi predstavniki. Pridobljeno gradivo sestavlja 20 knjig, 10 elaboratov, 15 znanstvenih člankov, 30 člankov iz zgodovinskega arhiva lokalnih medijev (dostopno preko NUK-a in ZRC-SAZU), 2 notarski poli, 3 disertacije, 1 diplomska naloga in drugo arhivsko gradivo, ki ga hranijo na sedežu združenja jusov in srenj v Tržaški pokrajini (Agrarna skupnost jusov in srenj – Comunanza). Območje, na katerega se osredotočamo, je jezikovno mešano, zato nas ne čudi, da je na voljo literatura v slovenskem in italijanskem jeziku. Sicer pa opazamo, da prevladuje italijanski jezik, saj je v Italiji ta tema aktualna in je bilo o njej napisanega že veliko.

Izbranega gradiva smo se lotili sistematično z namenom pridobitve podatkov in informacij, potrebnih za členitev stanja kraških jusov in srenj na italijanski strani meje. Pridobljene podatke in informacije smo med seboj povezovali in primerjali med različnimi zgodovinskimi obdobji. To nam je pomagalo, da smo oblikovali razlago glede tega, kako se je v družbi skozi čas spreminjal odnos *do lastnine*, *do skupnosti* in odnos *do naravnega vira* in kako je to vplivalo na kraške juse in srenje. Pri tem smo se odločili izpostaviti tiste dogodke/spremembe,

za katere menimo, da so najbolj vplivali na srenjske skupnosti in načine rabe naravnih dobrin. Ker nas vodi želja po sintezi in ker to ni zgodovinska razprava, smo morali določena dogajanja opustiti iz analize in zavedamo se, da bi zgodovinar ali pravnik analizo oblikoval drugače.

Pri tem je potrebno omeniti, da za določena zgodovinska obdobja podatkov nismo našli ali so pomanjkljivi, zato jih ne moremo komentirati. To predstavlja precejšnje omejitve in posledično tudi ključno pomanjkljivost te analize. Največ gradiva je na voljo od leta 1800 naprej.

3. Jusi in srenje skozi čas

Več raziskovalcev je zapisalo, da je skupna vaška lastnina starodavna oblika lastnine, ki sega v daljno preteklost. Vendar kot izpostavlja že Britovšek (1964), je sam nastanek skupne vaške lastnine precej nejasen. Podatkov o tem nimamo in tako ne moremo ugotavljati, kako so dojemali lastnino, skupnost in kakšen odnos so imeli do naravnega vira v času pred srednjim vekom. Zgodovinar bi temu še dodal, da je razumevanje odnosa do lastnine, do skupnosti in do naravnega vira toliko bolj zapleteno za območje, kot je Trst s svojim zaledjem, saj so tu že od nekdaj bivala različna ljudstva in plemena, kot na primer Iliri, Istri in Rimljani, ki so trgovala in imela določen medsebojni vpliv, o katerem danes vemo zelo malo (Hosler, 2008; Arneri, 1998).

Nekatera ljudstva so za seboj sicer pustila več kot druga in prav na podlagi tovrstne zapuščine pravni zgodovinarji skušajo razumeti, kako so ljudstva pojmovala lastnino. Obsežno zapuščino je za seboj, na primer, pustilo Rimsko cesarstvo (Impero romano), ki se je na tem območju nahajalo od drugega do šestega stoletja (788). Pravni zgodovinarji izpostavljajo, da v rimski miselnosti pojmovanje *lastnine* sovpada z suvereno oblast nad naravno dobrino ali posestvo, ker pa se je kasneje spremenilo. Na primer Maddalena (2011) izpostavlja da v srednjem veku (5. – 15. Stoletje) v času fevdalizma pride do sprememb razumevanja lastnine. Lastnino se namreč začne deliti na “*dominium eminens*”, ki pripada gospodarju, ki ima oblast in odloča o tem, kako se bo s posestvom razpolagalo, ter na “*dominium utile*”, ki se navezuje na tisto posestvo, ki ga lahko uporabljajo ali pridelujejo podložniki s katerim pa ne razpolagajo. V Istri so fevdalizem prinesli Franki (germansko ljudstvo) in tako uvedli novo strukturo (Arneri, 1998). Prišlo je do pomembnih družbenih sprememb in predhodno svobodni kmetje ter kosezi so prešli v podrejeni status zemljiških gospodov (fevdalcev), npr. visokih plemičev, cerkvenih dostojanstvenikov. Tako so kmetje posest, ki so jo predhodno prosto obdelovali, lahko po tem uporabljali le v zameno za dajatev, ki so jo plačevali gospodu. Poleg pravice gospodarjenja s posestjo so zemljiški gospodje si prilastili tudi upravno in sodno oblast nad ljudmi, ki so jo obdelovali. Sicer je Vilfan (1972: 155) zapisal, da so na Primorskem zemljiški gospodje imeli slabotne javno pravne funkcije in »*vsa sodna oblast nad podložniki je bila v rokah deželnega sodišča ki je razmeroma dolgo ohranilo prisedništvo vaških županov*«. Predpostavlja, da je to omogočilo ohranitev gospodarskih in upravnih funkcij vasi, kar imenuje *vaška samouprava*.

Tudi Britovšek (1964) je zapisal, da so si mnenja glede razvoja srenj v času srednjega veka različna, sicer pa se sam strinja s predpostavko, da so se srenje v srednjem veku širile zaradi nuje in pomanjkanja. Omenja tudi, da so podložniki večkrat za srenjske razglasili gozdove in zemljišča v lasti gospodov, čemur gospodje niso vedno nasprotovali, saj so od tega imeli

določene koristi. Zapisov o tovrstnih osamosvojitvenih poskusih in razglasitvah na območju Krasa nismo zasledili. Viri pa navajajo, da so kmetje pridobili služnostne pravice (diritti di serv servitù itú) od zemljiških gospodov in to predvsem za posestva, ki niso bila v kmetijski rabi, kot na primer gozdovi in pašniki (Golemac, 1998). Sicer je v zapisih Vilfana (1957) in Britovška (1964) omenjeno, da je bila na tem območju prisotna tudi prosta lastnina. Vilfan (1957:76) na primer omenja zapise komisarjev, ki so leta 1573 izvajali obnovo urbarjev⁸ na območju Krasa in Istre. O tem je zapisal, da »celo vrsto zemljišč, ki veljajo za prosto last ranih podložnikov iz socerbskega ozemlja in od drugod. Ta zemljišča so se lahko prosto prodajala, zastavljala itd. in niso bila obremenjena z dajatvami fevdalnemu gospodu ter niso tvorila sestavni del podložne kmetije. Bili so to zlasti travniki in vinogradi, v manjši meri kake njive in le izjemoma malenkostni oljčni nasadi. Od kmetov, ki so se prijavi kot lastniki takih zemljiških parcel, za komisarja zahtevala predložitev originalnih listin o priznanju oziroma pridobitvi proste lastnine.« Vilfan (1957:76) je pojav prostolastnih površin zanimal in sklepal je, da izvirajo iz krčenja gmajn in iz pojmovanja lastnine takratne meščanske elite. Sicer pa se v to specifiko ni poglobil in žal iz njegovih zapisov ni jasno, v čem, če sploh, so se prostolastne površine razlikovale od srenjskih, saj omenja, da so tudi prostolastne površine vaščani uporabljali skupaj. O tem smo našli kratko omembo v Žitkovi (2005) razpravi *Listine Rižanskega placita*. Žitko (2005) navaja, da Kandler⁹ (1876) v svoji obravnavi naselitve Slovanov v Istro predpostavlja, da je vojvoda Janez Slovanom podelil neobdelano in pušto zemljo, da jo obdelujejo v javno korist. Vendar bi bilo za podrobnosti in nadaljnje razumevanje, kdo in kako je koristil površine, ki jih omenja Vilfan, in kdaj so ta prešla v skupno uporabo, potrebno posegati po vaških, župnijskih in drugih arhivih.

Ko se navezujeta na srenje in skupno vaško lastnino, je zanimivo, da tako Britovšek (1964) kot Vilfan (1957) izpostavljata trdovratnost primorskih kmetov (podložnikov), ki so tudi v času fevdalizma uspeli ohraniti skupni pašni svet in to do najnovejših časov. Da so se takratna ljudstva postavila zase, priča prav zgoraj omenjeni notarski zapis iz leta 804 o zborovanju v Rižani, poznan kot *Listina Rižanskega placita*. To zborovanje (v lat. *placito*) so sklicala avtohtona ljudstva, tj. kmeti, ki so živeli v obmorski in kontinentalni Istri ter Trstu, z namenom, da bi se pritožili glede zlorab s strani zemljiških gospodov (Arneri, 1998; Žitko, 2005). Namen in potek zborovanja so zabeležili v notarskem zapisu, ki se je ohranil do današnjih časov in ga danes hranijo v Državnem arhivu v Benetkah. Zapis je v latinščini, opravljenih je bilo več prevodov, konzultirali smo prevod Petranovica in Margetica (1983), do katerega smo dostopili preko Istrsko-beneškega kulturnega društva¹⁰. V zapisu se omenjajo zlorabe, kratenje pravic in starodavnih običajev glede uporabe naravnih dobrin. Zapis omenja, da so lahko nekoč ribe lovili prosto, kar je bilo nato prepovedano. Omenjajo tudi, da jim je bila omejena pravica do travarnine (*herbaticum*) ter želodnine (*glandaticum*). Iz opisa živinoreje med Trstom in Slavnikom, ki nam ga je pustil Vilfan (1957) izvemo, da so tako poimenovali specifične služnostne pravice oziroma zakupnino/dajatev, ki so jo za pašo in želod pobirala sprva mesta, pozneje pa tudi škofije in fevdalci. Omembo glede trdovratnega značaja obalnih kmetov najdemo tudi v poznejših obdobjih. Na primer v 17. stoletju se je v tržaškem zaledju precej povečalo prebivalstvo in posledično se je povečal tudi pritisk na naravne dobrine in srenje, ki so si jih začeli lastiti takratni ministri (ministri camerale), pozneje pa tudi drugi (Golemac, 1998). Vaške skupnosti so se temu ponovno uprle in

⁸ Urbar je bil seznam kmetij na nekem območju, ki je bil vključen v knjigo. Vpisane so bile podrejene posesti, njihova velikost, vrste služnosti, ime glave družine in dajatve, ki jih je ta morala plačevati. Urbarje se je uporabljalo od srednjega veka do leta 1848.

⁹ Kandler, P., 1876. Notizie storiche di Pola. Parenzo.

¹⁰ V originalu Circolo di Cultura Istro-Veneta. Društvo ima sedež v Trstu.

Golemac (1998) navaja, da so takratne oblasti prepovedale lastninjenje, ki naj bi škodovalo prebivalcem pokrajine.

Kar zadeva dogajanje okoli skupne vaške lastnine na Krasu, je imela pomembno vlogo zemljiška knjiga. Uvedli so jo v drugi polovici 17. stoletja, v času Marije Terezije in Franca Jožefa, ko se je uveljavljala misel, da je kmetijska panoga zelo pomembna za krepitev državne blaginje. Posledično je bilo izvedenih veliko posegov z namenom razvoja kmetijstva in med njimi so bile tudi operacije delitve srenjske lastnine. Takratne oblasti so namreč menile, da bi prenos lastnine na posameznika pomenil njeno boljšo oskrbo (Britovšek 1964). Od leta 1778 do 1849 je bilo izvedenih več razdelitvenih operacij. Viri najavijo, da so se kmetje temu večinoma upirali (npr. Britovšek, 1964; Vilfan, 1957; Golemac, 1998). Več podatkov glede tovrstnih dogajanj v konzultiranem gradivu nismo našli, saj avtorji žal niso navedli virov, iz katerih so črpali podatke o tovrstnem upiranju, zato tega ne moremo podrobneje komentirati. Tudi glede tega bi bilo potrebno posegati po vaških, župnijskih in drugih arhivih.

Z vzpostavitvijo terezijanskega katastra leta 1752 so srenjske skupnosti začeli vpisovati v zemljiško knjigo in še danes je to pomemben vir informacij o tedanjem stanju. V tržaškem katastru (tavolare teresiano) jih je bilo tako vpisanih 26 (Aneks I.). Medtem ko so nekje vsakemu upravičencu zapisali sorazmerni delež, so drugje vknjižili celo gmajno (Vilfan, 1957a, 1972). Vilfan (1957: 82,84) je zapisal nekaj pogovorov, ki jih je imel v 50-ih letih prejšnjega stoletja z domačini kraških vasi, ki so mu povedali: »*So imeli jus le tisti, ki so imeli staro hišo.*«, »*Naši, kad so se odkupili, so se intabulirali na 43 na celi komuneli. Kakšen je imel cel jus, kakšen pol, kakšen tudi dva. Jus se lahko prodaja. Cel jus je včasih pomenil 60 glav ovac na komuneli, pol jusa 30 glav.*«, »*pri Kastelcu so 3 kali pri katerih imata jus za napajanje živine vas Osp in Gabrovica*«. To ponovno potrjuje predpostavko, da ni obstajal enoten način delovanja in upravljanja vaških zadev in srenjske skupnosti so se med seboj precej razlikovale. Na podlagi tega prav tako izvemo, da so se tudi kraške skupnosti odločale za odkup zemljišč, kar je takrat omogočil kraljevi patent (zakon) št. 130 z dne 5. julija 1853. Namen zakona, kot že omenjeno, je bila optimizacija kmetijstva in je zakon predvideval, da kmetje lahko odkupijo površine, na katerih imajo služnostne pravice. Zakon je prav tako omogočil, da se je zemljiška gospoda lahko znebila staroselskih služnostnih pravic, ki so bremenila posest, če do odkupa ni prišlo (Britovšek, 1964). Viri navajajo, da so na širšem ozemlju Avsto-Ogrske redke vasi uspele zbrati dovolj denarja za odkup (Constantini, 1994; Germanò, 1998), a podatkov o odkupih za kraške vasi avtorji žal niso navedli. Smo pa zasledili komentar Verginelle (2003), ki navaja, da je takratna tržaška meščanska elita zakonu precej nasprotovala, saj naj bi menila, da vaške skupnosti tovrstnih pravic niso imele in da te površine pripadajo občini. Leta 1865 je občina vložila tožbo, a je sodišče razsodilo v prid jusarskim skupnostim (Golemac 1998).

Tudi sogovorniki, s katerimi smo se pogovarjali, so nam pripovedovali o tržaškem katastru. Povedali so, da je zadeva potekala nekako tako: vaščani so šli na katastrski urad (ufficio tavolare) in ker listin ali drugih dokazov večinoma niso imeli, se je zapis opravil na podlagi ustnega pričanja o tem, da koristijo navedena zemljišča *ab immemorabili*, tj. od časa, ki ga več ne pomnijo. Letnice vpisa za posamezne kraške srenjske in jusarske skupnosti smo navedli v Aneksu I. Opazimo lahko, da je bila srenja Ricmanje kot prva vpisana leta 1768, nazadnje pa je bila vpisana srenja Perbenig leta 1912.

Tudi ob koncu 20. stoletja so se vrstili dogodki, ki so vplivali na vaške skupnosti. Takratne oblasti so ponovno želele poseči v skupno lastnino in skupno upravljanje vaških zadev. Leta

1927, ko je na italijanskem ozemlju vladal Mussolini, je bil sprejel zakon št. 1766, ki je obsežno posegel v samo delovanje jusov in srenj. Kot že omenjeno v prvem poglavju je zakon uvedel »usi civici«, tj. vrstna služnostne pravice, ki jih lahko koristijo vsi prebivalci občine, ne glede na to, ali imajo staroselske pravice ali ne. Revija Goriška Straža z dne 2. aprila 1926, št. 25/IX, na peti strani o tem piše, da je »izšel nov zakon, ki na novo urejuje občne pravice na zemljiščih. Zadeva je zelo važna. Jusarji so v skrbeh, kaj se zgodi z njihovimi starimi pravicami. Po deželi že hodijo ljudje, ki bi hoteli jusarje pognati v pravde, sebe pa obogatiti. Zato naj bodo jusarji previdni. Predno se odločijo za kako pravdo, naj se prej dobro in vestno informirajo pri zaupnih in poučenih ljudeh«. Zakon je ustanovil komisarja za likvidacijo služnostnih pravic skupnosti po celi državi (Commissariato per la liquidazione degli usi civici), katerega naloga je bila, da odpravi tovrstna "bremena" na nepremičninah, gozdu in drugih površinah in ta v celoti podredi občinam. Komisarju je uspelo likvidirati služnostne pravice le v majhnem obsegu, saj so se, kot se je zgodilo že v preteklosti, vaše skupnosti na Krasu in drugod po Italiji tovrstnim posegom ponovno uprle (Ozbič, 2004). Svoje staroselske pravice so uveljavile tudi pred sodiščem, ki je ponovno razsodilo v prid vaških skupnostim.

Danes se je skupna vaška lastnina ohranila v 31 vaseh; od tega je 7 srenjskih in 24 jusarskih skupnosti. Sogovorniki, s katerimi smo se pogovarjali, so povedali, da je tudi v sodobnem času pritisk na skupno upravljanje in vaško lastnino precejšnji. Povedali so, da ta večinoma prihaja izven vasi v obliki raznoraznih infrastrukturnih projektov. Sicer pa v nekaterih vaseh pritisk obstaja tudi znotraj skupnosti same. Vaščani od naravnih dobrin/virov danes niso več odvisni in jih ne uporabljajo. Ker v njih ne vidijo posebnih koristi, so nekateri omenili, da bi raje videli, da bi s posestvi razpolagali na bolj »moderne načine« ali da bi svoj delež lahko prodali.

Pri opisu dogajanj in sprememb odnosa do lastnine skozi različna obdobja je možno opaziti tudi spremembe glede **vloge skupnosti** in odnosa posameznikov do nje. Opazimo lahko, da je v predhodnih obdobjih vaška skupnost imela pomembno vlogo pri preživetvenih strategijah posameznikov. Vaščani so sodelovali pri upravljanju skupnih zadev, pomagali so si v času nuje in čutili močno medsebojno povezanost (Rožac Darovec, 2006). Mnogo opravil na njivi in pašniku so opravljali na podlagi dogovorov. Nekatera opravila so izvajali skupaj, druga pa so si porazdelili, odvisno od opravila. Na primer družine, ki so svoje črede pasle skupaj, so se pri molži, pridelavi sira in oskrbi črednikov, tj. pastirjev, menjavale druga za drugo na podlagi določenega ključa (Vilfan, 1957, 1972). Drva so sekali skupaj. Tudi vzdrževanje vaških cest, kalov in vodnjakov je bilo večinoma skupno opravilo, ki so ga ponekod imenovali *robot*. Rožac Darovec (2006) opisuje agrarno ekonomijo vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja in navaja, da se je življenje v vasi začelo spreminjati po drugi svetovni vojni, ko se je komunikacija z mestom začela spreminjati (železnica, prevozna sredstva). Urbana naselja so postala lažje dostopna in vaščani so se začeli zaposlovati v bližnjih mestih (Trst, Koper). To je postopoma pripomoglo k praznjenju vasi in zaraščanju posestev. Podoben trend lahko opazimo tudi v kraških vaseh nad Trstom in o tem smo se pogovarjali s sogovorniki. Povedali so, da so se po drugi svetovni vojni vaščani začeli zaposlovati v bližnjih mestih, kar je spremenilo odnose v vasi. Ljudje so imeli manj časa za druženje in sodelovanje pri vaških zadevah, postali so manj odvisni od naravnih dobrih. Omenili so, da je to v določenem obdobju pripomoglo k praznjenju vasi, čeprav je danes možno opaziti obratni trend, saj se Tržačani odločajo za nakup hiš na Krasu. Sogovorniki pravijo, da novo priseljeni prebivalci iz mest niso vedno zainteresirani za sodelovanje pri vaških zadevah. Opazimo lahko, da ponekod vaška skupnost izgublja na povezovalni vlogi, ki jo je imela nekoč, vaščani se ne družijo v tolikšni meri in so manj odvisni drug od drugega. Pogovarjali pa smo se tudi s sogovorniki iz vasi, v katerih se trudijo, da bi ohranili vaški utrip in stare običaje, tako da jih

postavljajo v »sodobnejši« okvir. Mnogo kraških vasi nad Trstom je na primer vzpostavilo turistična društva, kjer so vaščani aktivni pri organizaciji vaških »šager«, tj. vaških veselic, in postavljanju mlaja. Omenili so, da skupna vaška lastnina in oblike skupnega upravljanja vaškega premoženja danes predstavljajo priložnost, ki pripomore k ohranjanju kulturne in jezikovne dediščine. Namreč, izpostaviti moramo, da so člani 31. srenjskih in jusarskih skupnosti na tržaškem Krasu slovenska jezikovna manjšina. Aktivnosti znotraj srenjskih in jusarskih skupnosti potekajo v slovenskem jeziku; poročila, zapisniki in podobno se pišejo v slovenščini. Tudi objave v uradnem listu, ki se navezujejo na srenjske in jusarske skupnosti ali njihovo lastnino, izhajajo v slovenskem prevodu. Preko tovrstnih aktivnosti srenje in jusi pripomorejo k temu, da se uporablja in goji slovenski jezik znotraj teh skupnosti.

Kar zadeva **odnos do naravnih dobrin/virov**, je danes težko rekonstruirati podrobnosti za predhodna zgodovinska obdobja, saj zapisi iz tistih časov temu ne posvečajo posebne pozornosti. Glede tega lahko le podamo določene predpostavke. In sicer, predpostavljamo lahko, da so v preteklosti preživetvene strategije kraških vasi v celoti slonele na naravnih dobrinah/virih, ki se nahajajo na Krasu. Znano je, da Kras v preteklosti ni bil posebno rodovitno območje – mnogi pričajo o kamnitih površinah ter izjemno močnem vetru in predpostavljamo, da so se vaške skupnosti zavedale problematike izčrpanja in da so pazile, da do tega ne bi prišlo. Zanimive podatke lahko ponovno zasedimo v zapisih Vilfana (1957, 1972:160), v katerih opisuje, kako so se vaščani dogovarjali glede skupne paše. Navaja sledeče: »*Feneda je bil del gmajne, kamor živina v začetku pašne dobe ni imela vstopa in kamor so jo pozimi ali poleti gnali na pašo le, če je bila sila zaradi suše... /... Feneda je bila torej predvsem rezervni gmajnski pašnik ali travnik, rasla pa so na njem tudi drevesa.*« Lahko torej ugotovimo, da so vaške skupnosti poznale in upoštevale specifikko tega naravnega okolja, predvsem pa, da so imele vzpostavljena pravila rabe naravnih dobrin. Na primer listje za steljo in srenjska drva, ki so jih nasekali skupaj, so postavili na kupe in nato žrebali – to so imenovali *jehtati*. O skupni paši, molži in pridelavi sira pa so se dogovarjali glede na število ovac, ki so jih gospodinjstva prispevala k čredi. Vilfan (1972) pojasnjuje, da so vasi imele vzpostavljene vaške odbore, določene funkcije in vaška pravila. Tovrstne strukture obstajajo še danes, saj imajo tako srenje kot jusi svoje odbore, v katerih upravičenci/člani srenje ali jusa opravljajo določene funkcije. Statuti srenjskih in juarskih skupnosti predvidevajo sledeče organe: Upravni Svet (predsednik, podpredsednik, tajnik in blagajnik), Občni Zbor (ga sestavljajo vsi člani) in Nadzorni Odbor (predsednik, dva redna člana, dva nadomestna člana).

Sicer pa, kot smo že omenili v prvem poglavju, upravljanje in rabo naravnih virov danes urejujejo zakonodaja in pravilniki, ki jih oblikujejo strokovne službe dežele Furlanija – Julijska krajina (Regione Friuli Venezia Giulia), državni uradi ali druge ustanove. Poleg deželnih in državnih pravilnikov pri upravljanju naravnih virov ima danes pomembno vlogo tudi evropska zakonodaja, ki jo je Italija kot država članica Evropske Unije dolžna upoštevati. Kar zadeva Kras, lahko izpostavimo sledeče predpise: Habitatno in Ptičjo direktivo, ki urejata posege, potrebne za varovanje in ohranjanje ugodnega ekološkega statusa življenjskega okolja vrst (biotsko pestrost), Vodno direktivo, ki ureja posege, potrebne za upravljanje vodnih virov, ter Evropsko konvencijo o krajini, ki predlaga načine za ohranitev in vzdrževanje kulturne krajine.

4. Strokovne aktivnosti in znanstvena pobuda v Italiji na temo skupna vaška lastnina

Primere skupne vaške lastnine in skupnega upravljanja je možno najti po celi Italiji, kjer je to aktualna tema že več desetletij. Tudi v italijanskem jeziku zanje obstaja več izrazov – v Julijski krajini je na primer v rabi izraz *vicinia*, na območju Alp *regola*, drugod pa tudi *comunanza*, *partecipanza*, *interessenza*, *consortela*, *consorteria*, itd. (Romagnoli, 1980; Grossi, 1997). Na to temo je bilo v italijanskem jeziku napisanega že veliko – od knjig, zgodovinskih pregledov ter pravnih in institucionalnih analiz. Dobro poznana je analiza bonifike z območja Magadino (Ticino, Švica), ki jo je leta 1853 pripravil Carlo Cattaneo¹¹, priznani strokovnjak in akademik iz Lombardije. Njegova analiza je vključila primer skupne lastnine tamkajšnjih vasi, s katerim se je srečal med svojim terenskim delom. Označil ga je kot »*drugačno obliko lastnine*« in se o njem izrazil pozitivno. Pozneje je skupno vaško lastnino analitično razčlenil prof. Paolo Grossi (1977) v knjigi, za katero si je izposodil omenjeno Cattaneovo navedbo. Temu je sledila vrsta knjig in analiz. V Italiji so se s to temo sicer ukvarjali pretežno pravniki in pravni zgodovinarji (npr. prof. Nervi, prof. Grossi, prof. Romagnoli), danes pa je pritegnila tudi geografe, antropologe in ekonomiste.

Pri tem lahko opazimo, da sta v Italiji stroka, tj. akademiki, pravniki, in praksa, tj. jusarji, dobro povezani in mnogo aktivnosti izvajata skupaj. Lahko na primer izpostavimo Raziskovalno-dokumentacijski center o skupni lastnini in javnih dobrinah (Centro Studi e Documentazione sui Demani Civici e le Proprietà Collettive), ki ga je ustanovil prof. Pietro Nervi leta 1990 na Univerzi v Trentu, kjer se redno srečujejo akademiki in predstavniki srenjskih skupnosti. Center izvaja raziskovalno delo in opravlja pomembno dokumentacijsko vlogo, zbira gradivo na to temo, do katerega je dostop možen tudi preko njihove spletne strani. V okviru centra je vzpostavljena posebna skupina strokovnjakov (Nucleo di supporto alla proprietà collettiva), katere naloga je, da pomaga in nudi podporo pri reševanju tekočih zadev, s katerimi se srečujejo srenjske skupnosti in državne ustanove. Skupina združuje agronome, gozdarje, arhitekte, odvetnike in ekonomiste. Poleg tega Center od 1994 gosti letne konference, ki se jih udeležujejo akademiki in predstavniki jusov iz Italije iz drugih držav. Tematike teh zborovanj so vsako leto različne, predvsem pa so usmerjene v aktualna dogajanja. Center je tudi prevzel vlogo založnika revije *Archivio Scialoja-Bolla: annali di studi sulla proprietà collettiva*, ki je prvič izšla leta 1934 v Firencah in danes izhaja na letni ravni. Občasno se na centru izvajajo tečaji, namenjeni javnim uslužbencem, raziskovalcem in predstavnikom srenj. Poleg povezovalne vloge, ki jo ima Center Univerze v Trentu, smo zasledili še druge strukture. Predstavniki jusov in srenj so med seboj dobro povezani tudi v okviru drugih mrež in organizacij, ki so jih vzpostavili sami. Na primer vzpostavili so neformalno mrežo (Rete dei demani civici e delle proprietà collettive), ki povezuje raziskovalce in javne uslužbence, ki se srečujejo s temo skupne lastnine v okviru svojih službenih obveznosti. Namen te mreže je spodbujanje sodelovanja, povezovanja in izmenjave informacij. Od leta 2006 pa ima pomembno povezovalno vlogo Nacionalna konzulta italijanskih srenj in jusov (Consulta nazionale della proprietà collettiva), ki je nastala na pobudo predstavnikov jusov in srenj in danes deluje kot nacionalna platforma za izmenjavo izkušenj in medsebojno podporo glede tekočih zadev. Konzulta predstavlja interese srenjskih skupnosti tudi vis-a-vis državnim organom.

¹¹ Cattaneo Carlo 1956. Su la bonificazione del Piano di Magadino, *Scritti economici* št. 3, str. 187 (Firence).

Na podlagi omenjenih aktivnosti je možno trditi, da v Italiji obstaja zelo aktivna pobuda, in opazimo lahko, da ta poleg prakse (članov jusov) združuje tudi akademski svet (raziskovalce, intelektualce) in stroko (državne službe). To je zanimivo primerjati s stanjem na slovenski strani meje, kjer vloga agrarnih skupnosti pri upravljanju naravnih virov ni pritegnila večje raziskovalne pozornosti v času, ki je sledil takoj po osamosvojitvi, in se je o tem začelo razpravljati šele v zadnjih letih. Res je, da je bilo po sprejetju Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (UL RS, št. 5/1994) izvedenih nekaj zborovanj, več sestankov in okroglih miz. Izvedenih je bilo tudi nekaj znanstvenih raziskav, predvsem glede rabe zemljišč, npr. Hrvatini in Perko (2008), Petek in Urbanc (2008). Vendar je splošno gledano težko oceniti, kakšna je bila prodornost teh raziskav, glede na to, da se v Sloveniji danes še vedno srečujemo z osnovnimi vprašanji o tem, kakšna naj bi bila vloga srenjskih skupnosti in kako naj bi te delovale. Medtem ko se v Italiji s tovrstnimi vprašanji akademiki, stroka in birokrati ukvarjajo že od leta 1900, so v Sloveniji ta vprašanja aktualna šele zadnjih nekaj let, in to v navezavi z novodobnimi interesi glede posesti, ki so v lasti srenjskih skupnosti. Izpostaviti moramo, da se je po letu 2000 oblikovala pobuda za prenovu zakona, pred kratkim pa tudi pobuda za ustanovitev zveze agrarnih skupnosti, ki bi lahko bolje predstavljala njihove interese. Na podlagi pregleda slovenske znanstvene in strokovne literature pa opazimo, da tema še ni pritegnila konkretnega raziskovalnega interesa, ki bi pripomogel k razumevanju in členitvi vloge srenjskih skupnosti pri upravljanju naravnih virov.

Vloga skupne vaške lastnine pri upravljanju naravnih virov je sicer pritegnila največ pozornosti v tuji znanstveni literaturi, in to predvsem v okviru raziskav, izvedenih na Univerzi v Indiani (Združene države Amerike), kjer je prof. Eleonor Ostrom ustanovila raziskovalno skupino, ki že od leta 1973 preučuje skupno vaško lastnino in oblike skupnega upravljanja. V zadnjih štirih desetletjih so popisali in preučili primere z različnih koncev sveta (med njimi ni kraških srenj in jusov). Primerjali so jih s privatno in državno lastnino ter dokazali, da je lahko pod določenimi pogoji skupna vaška lastnina zelo uspešna pri trajnostnem upravljanju naravnih virov. Eleonor Ostrom je dobila vrsto priznanj za izvedeno raziskovalno delo, med katerimi je tudi Nobelova nagrada, kar je še dodatno pripomoglo k prepoznavnosti te teme. V Italiji je delo Eleonor Ostrom dobro poznano. Leta 2011 je zgoraj omenjeni Raziskovalno-dokumentacijski oddelek letno zborovanje posvetil njenemu delu, raziskovalci na Univerzi v Padovi in drugje pa pri svojem delu uporabljajo njena dognanja. V Sloveniji je delo Eleonor Ostrom in njenih sodelavcev slabo poznano, saj dosedanje slovenske raziskave njenega dela in ugotovitev, do katerih je prišla, niso upoštevale.

5. Zaključki

V tem poglavju smo predstavili skupno vaško lastnino in skupno upravljanje na italijanskem ozemlju ter izpostavili tiste zgodovinske dogodke, ki so ključno vplivali na razvoj kraških jusov in srenj v Tržaški pokrajini. Pri tem smo se osredotočili predvsem na odnos posameznika in družbe *do lastnine*, *do skupnosti* in *do naravnega vira* ter skušali prikazati, kako so se ti odnosi spreminjali skozi različna zgodovinska obdobja. Na podlagi razpoložljive literature in drugega arhivskega gradiva smo opazili postopno individualizacijo lastnine. Opazili smo, da družbeno-ekonomske spremembe v vaških skupnostih vplivajo na to, kako se vaščani med seboj povezujejo in urejajo skupne zadeve. Predvsem pa smo opazili, da so sodobni trendi in dozorevanje političnih prepričanj v to, kar danes poznamo kot državna ureditev, pripomogli k temu, da so odločitve glede upravljanja naravnih virov ob koncu 20. stoletja prešle v domeno državnih ustanov. Danes se tovrstne odločitve oblikujejo v okviru

resornih politik, izvajajo pa jih strokovne službe, s katerimi se vaše skupnosti usklajujejo. Vaška samouprava, nad katero se je navduševal Vilfan in jo je izpostavil kot gonilno silo srenjskih skupnosti v preteklosti, je danes manj samoupravna, saj se ključne odločitve glede rabe virov sprejemajo drugje.

6. Literatura

Armitage, D., Berkes, F., Dale, A., Kocho-Schellenberg, E., Patton, E., 2011. Co-management and the co-production of knowledge: Learning to adapt in Canada's Arctic. *Global Environmental Change* 21: 995-1004.

Arneri, G., 1998. Trieste breve storia della città. Trieste, Lint.

Berkes, F., George, P.J., Preston, R.J., 1991. Co-management: The evolution in theory and practice of the joint administration of living resources. *Alternatives* 18:12-18.

Britovšek, M., 1964. Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. *Razprave in eseji* 5. Slovenska Matica v Ljubljani.

Constantini, C., 1994. Transazioni vertenza fra il Comune di Cortina e le Regole Ampezzane e ripartizione delle terre. *Arhiv Združenja Regole d'Ampezzo*. Dostopno na <http://www.regole.it>

Germanò, A., 1998. Val Canale: un bosco per 3 popoli. Predstavitveni govor izveden v okviru srečanja srenjskih skupnosti v Villi Manin, Videm. Dostopno na <http://www.friul.net>.

Dolšak, N., Ostrom, E., 2003. *The Commons in the New Millennium*. The MIT Press.

Grossi, P., 1977. Un altro modo di possedere: l' emersione di forme alternative di proprietà alla coscienza giuridica postunitaria. Giuffrè založba, Milano.

Grossi, P., 1997. I domini collettivi come realtà complessa nei rapporti con il diritto statutale. *Rivista di Diritto Agrario*. 246-261.

Golemac, N., 1998. Comunità e beni comunali nel carso triestino e goriziano. *Zbirka Diplomske Naloge*. SLORI, Trst.

Hösler, J., 2008. Slovenia: storia di una giovane identità europea, Trieste, Beit.

Petek, F., Urbanc, M., 2007. Skupna zemljišča v Sloveniji. *Geografski vestnik* 79(2): 41-62.

Petranovic, A., Margetic, A., 1983. Il placito del Risano. In *Atti del Centro di ricerche storiche*, Rovigno, 15: 55-70.

Poteete, A.R., Janssen, M., Ostrom, E., 2010. *Working together: collective action, the commons, and multiple methods in practice*. Princeton University Press, Woodstock: UK.

Romagnoli, E. 1980. Regole dell'arco alpino, in *Appendice Novissimo Digesto Italiano*, VI, Torino. Dostopno <http://www.regole.it/DocAppr/regolearcoalpino.pdf>.

Rožac Darovec, V., 2006. Enbot je bilo težko, ma lepo: Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. Stoletja. *Zgodovina za vse* 13 (1): 74-91.

Ostrom, E., 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York, NY: Cambridge University Press.

Ostrom, E., 2005. *Understanding Institutional Diversity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ozbič, M., 2004. Ozemlje: razlastitve, urbanistično načrtovanje in srenjska lastnina. V. Bajc G., Ur Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italji in njeni pravni položaj. Knjižnica Annales Majora, Koper.

Verginella, M., 2003. La campagna triestina. V Finzi, R., Panariti, L. U, Storia economica e sociale di Trieste: La città dei traffici (1719-1918). Str. 461-483. Trieste, Lint.

Vilfan, S., 1961. Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Slovenska matica, Ljubljana.

Vilfan, S. 1957. Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. Slovenka Kronika (5)2: 69-87.

Vilfan, S., 1957a. K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf, 73.

Vilfan, S., 1972. Komun v Črnotičah, Traditiones, 1: 155.

Žitko, S., 2005. Objave in interpretacije listine rižanskega zbora v domačem in tujem zgodovinopisju. Acta Histriae 13(1): 151-164.

Dva primera iz prakse v Tržaški pokrajini: jusarska skupnost Opčine in srenjska skupnost Boljunec

Romina Rodela

Univerza v Wageningenu, P.O. Box 8130, 6700 EW Wageningen

Izvleček:

V tem poglavju se bomo posvetili specifikam upravljanja naravnih virov in vzdrževanju krajine na Krasu, ki ju bomo obravnavali na podlagi dveh primerov. Opisali bomo, kako so v jusarski skupnosti Opčine razpolagali z naravnimi viri v preteklosti in kako z njimi razpolagajo danes. Nato bomo opisali oblike sodelovanja med srenjsko skupnostjo Boljunec in naravnim rezervatom doline Glinščice, ki je obenem tudi območje Natura 2000.

Ključne besede: jusarska skupnost, srenjska skupnost, Opčine, Boljunec

Abstract:

The purpose of this chapter is present two empirical cases and discuss the role communal groups have in the management of local natural resources as well as the karstic landscape. To this end will describe how the communal group Opčine has managed resources in the past and how it does today. Then will describe the current activities and collaboration between the communal group Bljunec and the management authority of the Glinščica protected area which also is a Natura 2000 site.

Key words: communal groups, Opčine, Boljunc

1. Uvod

V prejšnjem poglavju smo predstavili pregled dogajanj, za katera menimo, da so vplivala na razvoj kraških jusov in srenj na italijanski strani meje. Opazili smo, da se je odnos do lastnine, skupnosti in naravnega vira skozi čas spreminjal in za razliko od predhodnih obdobij, ko so srenje in jusi služili kot podpora preživetvenim strategijam kraških gospodinjstev, danes prispevajo predvsem k spodbujanju medsebojnega povezovanja in vzdrževanju kraške krajine. To je posebej zanimivo, saj s tem, ko preprečujejo zaraščanje, pripomorejo tudi k ohranjanju biotske pestrosti, kar je eden izmed poglobitvenih ciljev okoljske politike Evropske Unije. Evropska Unija je za ohranjanje biotske pestrosti predvidela vzpostavitev varstvenih območij, poznanih kot Natura 2000, ki tvorijo mrežo ekološko pomembnih naravnih območij in tako omogočajo varovanje življenjskih okolij (habitatov) in vrst. To se uresničuje preko Direktive o pticah in Direktive o habitatih, ki skupaj predstavljata pravno osnovo in strokovni okvir evropskega varstva narave (ZRSVN, 2012). Kot članico Evropske Unije omenjeni direktivi obvezujeta tudi Italijo. Posledično je v letih 2006 in 2007 dežela Furlanija – Julijska krajina razglasila kot varovano območje Natura 2000 precejšen del kraške krajine in se tako zavezala, da bo prispevala k ohranjanju ugodnega ekološkega statusa življenjskih okolij in vrst na Krasu. Pri tem ne moremo spregledati, da se precejšen del območij, razglašeni za varovana, nahaja prav na srenjskih in jusarskih posestih.

V tem poglavju se bomo posvetili specifikam upravljanja naravnih virov in vzdrževanju kraške krajine. Pri tem bomo upoštevali novodobne zahteve varovanja življenjskih okolij (habitatov) in vrst, ki izhajajo iz omenjenih predpisov. To bomo obravnavali skozi dva primera. Osredotočili se bomo na jusarsko skupnost Opčine in srenjsko skupnost Boljunec. Opisali bomo, kako so v jusarski skupnosti Opčine z naravnimi viri razpolagali v preteklosti in kako danes. Nato bomo opisali sodelovanje med srenjsko skupnostjo Boljunec in naravnim rezervatom doline Glinščice. V nadaljevanju bomo najprej podali splošen opis območja in izpostavili ključne okoljske izzive, s katerimi se danes srečuje Kras. Nato bomo podali krajši opis metod dela, ki mu bo sledil opis rabe virov v omenjenih skupnostih.

2. Opis območja

Preučevanje vloge jusarskih in srenjskih skupnosti pri upravljanju naravnih virov na Krasu je predvsem interdisciplinarni izziv, saj zahteva, da pri tej nalogi upoštevamo več gledišč. Kot smo že omenili, je potrebno upoštevati zgodovinska dogajanja, ki so se vrstila na tem ozemlju, in njihov vpliv na družbeno-ekonomski razvoj kraških vasi vse do danes. Prav tako moramo upoštevati geomorfologijo, klimatske posebnosti in delovanje ekosistemov na Krasu, saj je prav kombinacija teh prispevala k oblikovanju preživetvenih strategij kraškega človeka in načinov rabe prostora. Oboje je vplivalo na kraško krajino in ji dalo takšen videz, kot ga poznamo danes, kjer suhi zid deli površine, ki so ponekod poraščene z brinjem, ponekod s suhim traviščem, ponekod pa posute s skalo in kamenjem. Zgodovinska dogajanja smo razčlenili že v prejšnjem poglavju, zato se tukaj ne bomo ponavljali. Opisali bomo naravno okolje in njegove rabe.

Kras je zaključen geografski prostor, sestavljen iz apnenčasto-dolomitnih tal in karbonatnih kamnin, ki prevladujejo nad rodovitno prstjo. Viri navajajo, da sta kombinacija kamnitih površin, ki so sicer neprimerne za kmetijstvo, ter toplejša klima pripomogli k temu, da se je tu uveljavila skupna paša (Panjek, 2006; Vilfan, 1954). V času, ko je bil človek še močno odvisen od rodovitne prsti, se je naseljeval predvsem v njeni bližini, površine s slabšimi pogoji pa je uporabljal kot pašnike. Tla so na Krasu precej plitva in gojenje kultur je nekoliko oteženo, čeprav se v določenih predelih najdejo tudi debelejšje plasti, kar je prispevalo k temu, da se je ponekod uveljavilo tudi kmetijstvo. Relief je vrtačast in skalnat in krajina je poraščena s travinjem in kraško gmajno. Panjek (2006) piše, da je bilo tam, kjer je bila zemlja rodovitna, večinoma potrebno izvesti še kakšno prilagoditveno delo. Vrtačo so na primer morali preoblikovati v obdelovalno površino, potrebno je bilo zgraditi oporne zidove za terase, počistiti kamenje itd. Zelo značilno prilagoditveno delo so suhi zidovi, za katere se predpostavlja, da so bili postavljeni za namen paše, obrambe pred burjo in morda tudi za namen označevanja površin (Panjek, 2006). Za Kras so značilni tudi kali, ki so jih izdelovali za potrebe napajanja drobnice in nato še živine. Kjer je bila zemlja rodovitna, so gojili več kultur skupaj, npr. pšenico, oves, rž, piro, ječmen, sirek, ajdo, proso, zelje, koruzo, krompir in vrste zelenjave (Panjek, 2006; Verginella, 2003). Gojili so tudi trto, ki je še danes zelo značilna.

Na podlagi francoskega katastra z začetka 19. stoletja je Panjek (2006) skušal sestaviti podobo kraške krajine v novem veku. Navaja, da so se v neposredni bližini vasi nahajali vrtovi, njive in travniki. Obdani so bili z neobdelanimi površinami, na katerih so bili raztreseni še koščki obdelane zemlje, in to predvsem v dolinah. Obsežen del območja so

prekrivala nerodovitna tla, ki so ponekod prehajala v kamnit svet, in predvideva se, da so se te površine uporabljale predvsem za pašo. Ker so bile gospodarske razmere v vaseh slabe, so domačini lažje shajali tako, da so združili ovce v čredo in nato skupaj pridelovali sir. Vilfan (1954) je zapisal, da so gospodinjstva na Krasu imela male črede ovac in če bi jih sama pasla,

bi pridelala le od 4 do 7 litrov mleka dnevno, kar ne bi zadostovalo za pridelavo sira. Drobница ali živina sta bili v lasti posameznih družin, pasli pa so ju na skupnem pašnem svetu. Na Krasu so pasli predvsem drobnico, paša živine pa se je razvila pozneje, predvsem po letu 1800, ko se je povečalo povpraševanje v Trstu, kamor so kraške gospodinje odhajale prodajat mleko in mlečne izdelke (Verginella, 2003). Pozneje, v času rasti urbanih naselij in širjenja tržaške luke, se je pašo začelo postopoma opuščati, saj so kraški kmetje začeli iskati zaposlitev v drugih panogah. Danes se s pašo ukvarja le peščica Kraševcev.

Kras je bil redko poseljena in pretežno agrarno-pastoralna krajina vse do 2. polovice 20. stoletja, ko so se začeli pojavljati pritiski urbanizacije in ko se je povečalo povpraševanje po bivalnih naseljih in obrtnih conah. Začeli so se izvajati invazivni infrastrukturni posegi, ki danes vidno zaznamujejo kraško krajino, kot na primer avtocesta Trst-Benetke, in to vodi do napetosti. Na posvetu, ki so ga leta 1994 v Padričah organizirale srenjske in jusarske skupnosti, so se te opredelile do tovrstnih posegov, za katere menijo, da so pretirani in vsiljivi. G. Zoran Sosič (1994:18), podpredsednik jusarskega odbora Opčine, pa je takrat pojasnil, da »so izmaličili prej homogeno krajino«. Tema omenjenega posveta je bila varovanje kraške krajine in predstavniki srenj in jusov so izrazili željo, da se naravo ustrezno varuje, ohranja krajino in upošteva potrebe kraškega človeka. Na posvetu je beseda tekla o jusarskih in srenjskih površinah, ki so bile vključene v naravne rezervate, ustanovljene z deželnim odlokom leta 1996 (tabela 1). Na posvetu so izpostavili, da so odločitve, ki posegajo v njihovo posest in kvaliteto bivanja, vse prevečkrat sprejete »od-zgoraj-navzdol«, s strani funkcionarjev, ki lokalnih razmer ne poznajo in zato težje predvidijo, kako bodo nekateri posegli vplivali na naravno okolje in ljudi. Prav tako so izpostavili, da se prevečkrat dogaja, da so lokalne skupnosti glede morebitnih posegov seznanjene šele takrat, ko je bila večina ključnih odločitev že sprejeta, kar dopušča zelo malo možnosti, če sploh, za usklajevanje z lokalnimi potrebami. Iz zbornika omenjenega posveta lahko opazimo, da je to bil trenutek, ko so jusarske in srenjske skupnosti izrazile željo in potrebo po vključitvi v procese odločanja, ki se navezujejo na Kras in na kraške naravne vire.

V obdobju med letoma 2006 in 2007 je dežela razglasila za območja Natura 2000 območja, ki se večinoma nahajajo na srenjskih in jusarskih posestih. Za razliko od predhodnih izkušenj je bilo pri pripravi načrtov upravljanja območij Natura 2000 omogočeno, da so srenjske in jusarske skupnosti pri aktivnostih sodelovale. Načrti upravljanja območij Natura 2000 so bili oblikovani participativno; organizirane so bile delavnice, ki so se jih udeležili deležniki, in javne razprave, ki se jih je udeležila širša populacija. Na teh dogodkih so lahko domačini in drugi nosilci interesov izrazili želje in potrebe v povezavi s smernicami upravljanja.

Tabela 1: Naravni rezervati na Krasu

Naziv	Občina, kjer se nahaja	Ha	Območje Natura 2000
Naravni rezervat Devinske stene	Trst	107 ha – od tega je 63 ha morskih površin	Tržaški in goriški Kras SIC IT3340006
Naravni rezervat Volnik	Trst	285 ha	Tržaški in goriški Kras SIC IT3340006
Naravni rezervat Dolina Glinščice	Trst	746 ha	Tržaški in goriški Kras SIC IT3340006
Naravni rezervat Medvedjak	Repentabor	156 ha	Tržaški in goriški Kras SIC IT3340006
Naravni rezervat Doberdobsko in Prelozno jezero	Gorica	726 ha	Tržaški in goriški Kras SIC IT3340006

3. Metode dela

Za pripravo tega poglavja smo uporabili vire, ki so bili opisani že v prejšnjem poglavju, in ustna pričanja domačinov, živečih na Krasu. Ustna pričevanja so primerna metoda za razumevanje življenja na podeželju in to predvsem v primerih, kjer je na voljo malo pisnih virov ali so ti težko dosegljivi. Z desetimi sogovorniki smo se pogovarjali z namenom, da bi pridobili dostop do informacij glede delovanja v preteklosti in bolje razumeli današnja dogajanja. Izvedli smo delno strukturirane intervjuje in se tako pogovarjali z domačini, s člani in predstavniki jusov in srenj iz Opčin, Boljunca, Gročane in Gropade. Prvi kontakt smo vzpostavili s predstavniki srenj in jusov, katerih kontakte nam je posredovala Agrarna skupnost – Comunanza. Do sogovornikov smo pristopili tako, da smo jih najprej kontaktirali po telefonu, jim obrazložili namene raziskave in jih zaprosili za možnost ustnega pogovora. Večina je v to privolila, nekateri pa so zaradi časovne stiske raje izvedli krajši pogovor po telefonu oz. so prošnjo odklonili. Osebni pogovori so bili izvedeni v slovenskem jeziku, izjemoma v italijanskem, trajali pa so od 1 ure do 3,5 ur. Sogovornike smo vprašali, če nam lahko predlagajo, na koga se še lahko obrnemo, in predlagali so nekaj imen, večkrat pa so tudi sami poklicali morebitne sogovornike in nam posredovali nove kontakte (metoda vzorčenja: snežna kepa).

Glede izbire tu opisanih primerov smo se posvetovali s sogovorniki iz Agrarne skupnosti – Comunanze in se tako odločili za jusarsko skupnost Opčine in srenjsko skupnost Boljunec. Omogočen nam je bil dostop do splošnih podatkov, ki smo jih povzeli v tabeli 1. Za podrobne informacije glede delovanja pa smo se pogovorili s predstavniki in člani teh skupnosti.

Tabela 1: Splošni podatki za jusarsko skupnost Opčine in srenjsko skupnost Boljunec

	JUSARSKA SKUPNOST OPČINE	SRENJSKA SKUPNOST BOLJUNEC
Vpis v tržaški kataster	1834	1881
Tip lastnine	Občina Repentabor, Garbovec (katastrske občine)	20% zemljiške površine (oljke) 30% pašnik/gmajna 50% gozd, borovci, hrasti
Število članov (podatek iz leta 2001)	244 družin	111 družin
Delež članov z urejenim dedovanjem	vsi	vsi
Delež članov, ki živi v kraju, iz katerega izhaja	95% (če odidejo živet izven pokrajine, se pravica zamrzne)	95% (če odidejo živet izven pokrajine, se pravica zamrzne)
Delež članov, ki se ukvarja s kmetijsko dejavnostjo (okvirna ocena)	3	10
Površina zemljišč	392 hektarjev	236 hektarjev
Delež sečnje za potrebe članstva po lesu	80 quintale 100/1quintal Gre na roboto 30 družin	80 quintale 100/1quintal Gre na roboto 20 družin
Dobiček iz poslovanja 2008	dohodki: 11.982,16 evrov (najemnine, prispevki) stroški: 7.032,53 evrov (vzdrževalni stroški pisarne, prispevki)	dohodki: 42.000 evrov (najemnine, prispevki) stroški: 20.000 evrov (investicije v skupno lastnino, nakup strojev)

Vir: Arhiv Agrarne skupnosti jus – srenje/Communanza (21. 2. 2012)

4. Jusarska skupnost Opčine

Jusarska skupnost Opčine je bila v tržaški kataster vpisana leta 1834 in je po obsegu površine, ki danes zajema 392 ha, največja vaška skupnost na Krasu (aneks 2). V lasti ima pašnike, travnike, gozdove, ceste, pokopališče in cerkev (tabela 1). V nadaljevanju bomo na kratko opisali, kako je skupnost razpolagala z naravnimi viri nekoč in kako to počne danes.

Jusarska skupnost Opčine je družinska skupnost, ki združuje 244 upravičencev oz. družin. Kot je to veljalo za druge, je tudi ta skupnost imela svoj odbor, v katerem so sedeli predstavniki skupnosti, ki so se redno sestajali in sprejemali odločitve glede koriščenja in upravljanja naravnih dobrin/virov. Golemac (1998) piše, da je odločitve odbora širši skupnosti oznanjal župnik po maši in navaja, da je nekoč jusarska skupnost Opčine imela v navadi, da se je pašna površina razdelila na cone, ki so jih nato koristili tisti člani, ki so živeli v njihovi bližini. Tudi druge površine, npr. gozdove, so razdelili na cone in vsak upravičenec je lahko na dodeljenih površinah pobiral listje, želod ali drva. Diego Masiello (1992) navaja, da so domačini redko trgali zeleno listje. Po navadi so počakali, da je po kakšni močni burji listje odpadlo in so ga nato pobrali za uporabo v hlevu (stelja). Zeleno listje so trgali le izjemoma, v času nuje, da drevja ne bi oškodovali. Nekako drugače pa je potekalo sekanje

dreves v skupnem gozdu, ki se je izvajalo vsake tri do pet let in je potekalo nekako takole; najprej so se pogovorili o tem, kje in koliko bodo sekali. Nato so se na določen dan zbrali skupaj in vsak s svojo opremo odšli v gozd. Vsaka družina je poslala krepkega moškega, sposobnega za delo v gozdu, in če takšnega pri hiši ni bilo, ga je družina najela. Ob vsaki sečnji so določili vodjo operacij, ki je dogajanje tudi koordiniral. Dajal je napotke v zvezi s tem, kaj naj se poseka, in pazil, da sečnja poteka pravilno. Ko so s sekanjem dreves zaključili, so les porazdelili po kupčkih primerljive velikosti in vsebine (mali in veliki kosi), ki jih je bilo toliko kot moških, ki so se udeležili sečnje. Če družina ni poslala nobenega, ki bi pomagal pri delu, je izgubila pravico do drevja. Kupe so oštevilčili in nato žrebali.

Danes zadeve potekajo precej drugače. Od navedenih dobrin so danes v rabi gozd, pašniki in kali. Posege v skupnem gozdu jusarska skupnost usklajuje z Gozdarsko službo, ki izda potrebna dovoljenja. Jusarska skupnost najprej conira površine in nato gozdar označi drevesa, primerna za posek. Sekanje dreves ni več skupna aktivnost, saj ga danes izvajajo posamezniki, vključno s prevozom drevja na dom. Sogovorniki so povedali, da se je tovrstni pristop uveljavil predvsem zato, ker je manj zavezujoč, kar zadeva organizacijo skupnega dela, saj tako vaščani niso vezani drug na drugega in gredo v gozd takrat, ko imajo čas. Sogovorniki so povedali, da je zaradi upada interesa s strani upravičencev večkrat omogočeno, da se sečnje udeležijo tudi drugi domačini, ki sicer niso člani jusarske skupnosti. Sečnjo nadzoruje skupina petih članov, ki po terenu preverja, da se ne poškoduje drevja. Če pride do škode in je potrebna sanacija, uporabijo depozit, ki so ga udeleženci nakazali jusarski skupnosti preden so se odpravili v gozd sekati drevje. Sečnja poteka vsako leto, kar omogoča redno vzdrževanje. Sogovorniki so povedali, da na hektarju pustijo okoli 60 dreves, saj menijo, da to ustreza lokalnim razmeram; drevje namreč zadržuje vlago, pomaga pri ohranjanju rodovitne prsti in nudi senco v poletnih dnevih. Jusarska skupnost Opčine tudi redno vzdržuje poti in pobira suhljad.

Naslednja aktivnost, s katero se ukvarja jusarska skupnost Opčine, je paša. Tu se pase okoli 40 glav drobnice, tj. kraških ovac (Istrska pramenka), ki so odporne in prilagojene na to okolje. V primerjavi z gozdom so posegi na pašnem svetu manj birokratizirani in skupnost ima še vedno določeno avtonomijo glede odločitev, kje in koliko časa se bo drobnica pasla. Za razliko od gozdnih površin raba pašnega sveta namreč še ni predmet pravilnikov. Srenjska skupnost lahko prosto odloča o rabi teh površin in večkrat tudi omogoča uporabo svojega pašnega sveta drugim jusarskim in srenjskim skupnostim. Sogovorniki so povedali, da se glede tega sicer predhodno dogovorijo, saj pazijo na to, da se ovce ne pasejo predolgo, in na to, da paša ne poteka na istih območjih. To seveda velja za pašni svet in tiste površine, ki niso sestavni del naravnih rezervatov. Če pašne površine spadajo v naravni rezervat namreč veljajo pravila varovanja, ki so jih srenjske skupnosti dolžne upoštevati. Glede tega se usklajujejo z upravitelji ali s pristojno službo dežele Furlanija – Julijska krajina. Poleg naravnih rezervatov je leta 2006 in leta 2006 dežela Furlanija – Julijska krajina razglasila precejšnji del Krasa za območje Natura 2000. Sogovorniki so povedali, da je skupno 80 % posesti jusarske skupnosti Opčine opredeljenih kot območje Natura 2000.

Paša je za Kras še posebej primeren način upravljanja. Drobnica, prilagojena tukajšnjim razmeram, doseže tudi težko dosegljive in s kamenjem posute površine ter poje travo, še preden se posuši. Sogovorniki so povedali, da je paša še posebej koristna proti požarom, kar lahko potrdimo na podlagi izjemno velikega požara, ki je izbruhnil marca letos in ki je žal razsajal prav na posesti jusarske skupnosti Opčine. Požgal je okoli 80 hektarjev in za seboj pustil veliko škodo. Vendar se nekaterih površin, na katerih so se pasle ovce, požar ni dotaknil, saj tam ni bilo skoraj nič suhljadi. Sogovorniki so povedali, da je požar ponovno

izpostavil ranljivost kraškega prostora in tako opozoril, da je potrebno krajino upravljati razumno, upoštevajoč lokalne razmere.

5. Srenjska skupnost Boljunec

Srenjska skupnost Boljunec je bila v tržaški kataster vpisana leta 1881 in je prav tako ena izmed večjih, saj obsega 236 ha (aneks 2). V lasti ima pašnike, travnike, gozdove, cesto, pokopališče, cerkev in nepremičnino, tj. stanovanjsko hišo in poslovno stavbo, ki je trenutno v najemu (tabela). Srenja Boljunec je zanimiva tudi zato, ker že več let sodeluje z upravo naravnega rezervata Dolina Glinščice.

Dolina reke Glinščice je bila leta 1996 razglašena za naravni rezervat, ki obsega 784,12 hektarjev, upravlja pa ga občina Dolina oziroma posebno ustanovljena občinska pisarna, v okviru katere deluje skupina strokovnjakov. Po razglasitvi je bila urejena učna pot, pripravljen je bil interaktivni vodič po flori Glinščice (guida interattiva della Flora della Val Rosandra) in izdanih je bilo več publikacij. Upravljanje naravnega rezervata poteka v tesnem sodelovanju z lokalno skupnostjo, saj precejšen del rezervata, približno 90 %, obsega površine, ki so last posameznikov ali srenjske skupnosti in vključujejo gozdne površine ter pašnike v obsegu cca 730 hektarjev, za katere skrbijo in jih redno vzdržujejo prav vaše skupnosti. Občina Dolina je sodelovanje s srenjami razširila tudi na druga področja in ji dala v upravljanje sprejemni center, ki se nahaja v Kulturnem centru v Boljuncu. Sprejemni center zaposluje pet mladih dvojezičnih domačinov, ki skrbijo za informacije in usmerjajo obiskovalce naravnega rezervata. Sprejemni center služi tudi kot promocijska točka, organizira vodene izlete in pomaga obiskovalcem glede nastanitev. Tovrstno sodelovanje je urejeno preko pogodb in sporazumov, financira pa se iz sredstev, ki jih za upravljanje rezervata namenja dežela. Sredstva se nakažejo srenji, ki z njimi upravlja skladno s svojim poslanstvom. Uporablja jih na primer za vzdrževalne namene (tabela 1: prihodki in odhodki), občasno pa jih investira v vaško infrastrukturo. Sogovorniki so izrazili željo po spodbujanju sodelovanja z domačini in lokalnimi akterji. Menijo namreč, da je naloga naravnega rezervata tudi ta, da pripomore h kvaliteti bivanja, ne pa da domačne zgolj bremeni.

Opazimo lahko, da sodelovanje med upravo parka in lokalno skupnostjo poteka predvsem v smeri usklajevanja lokalnih potreb s cilji varovanja narave. To je prišlo do izraza v času, ko je uprava parka začela pripravljati Načrt varovanja in razvoja (*v originalu: Piano di conservazione e sviluppo*), v katerem so podane tudi konkretne razvojne smernice, kot na primer spodbujanje turizma. Načrt varovanja in razvoja je uprava parka pripravila v sodelovanju z lokalnim prebivalstvom. Oktobra 2009 je bilo izvedeno prvo srečanje, ki so se ga udeležili predstavniki srenjskih skupnosti. Srečanju so sledili tudi pogovori z drugimi nosilci interesov (društvi, podjetniki, zbornico), pri katerih so sodelovali tudi drugi domačini. Izvedenih je bilo več delavnic (tavoli tematici) in javnih razprav (forumov). Na delavnicah je beseda tekla o izbranih temah, na javnih razpravah pa se je obravnavalo teme splošnega značaja. Sogovorniki so povedali, da so udeleženci redno spremljali aktivnosti in pri njih sodelovali. Delavnic se je udeležilo 30 ljudi, javnih razprav pa tudi 100, kar je zelo dobra udeležba, če upoštevamo, da v celotni občini Dolina živi 5.913 ljudi.

Omeniti moramo, da se tovrstnih aktivnosti domačini ne udeležujejo množično. Za primerjavo lahko omenimo, da je pri ustanavljanju Krajinskega parka Goričko, kjer je bil uporabljen zelo podoben pristop, sodelovalo okoli 250 domačinov, čeprav v njem živi skupno

22.000 prebivalcev (Rodela, 2012). Uprave varovanih območij se pogosto soočajo z na pol praznimi dvoranami ali z neustrezno starostno strukturo na teh dogodkih. Moramo namreč upoštevati, da udeležba ni mogoča za vse ali pa zanje ni zanimiva. Udeležba na tovrstnih aktivnostih je sicer dober pokazatelj »stanja« v območju. Če so na primer tovrstni dogodki dobro obiskani, to nakazuje, da se domačini zavzemajo, so proaktivni in dejansko želijo prispevati k uresničevanju sprememb. To je tudi pokazatelj, da je skupnost dobro povezana in da je vajena skupnega delovanja. Glede na to, da se domačini redno angažirajo pri skupnih zadevah, lahko predvidevamo, da za obravnavani primer velja oboje.

Načrt varovanja in razvoja je dokument, katerega naloga je usklajevanje lokalnih razvojnih potreb s cilji varovanja narave. Pri tem pa se pojavi vprašanje, kako se tovrstni načrt umešča vis-a-vis načrtu upravljanja območij Natura 2000, kjer je varovanje narave vendarle bolj v ospredju. Gradiv na to temo nismo našli in zato smo se obrnili na sogovornike, ki so nam povedali, da je za enkrat to še odprto vprašanje, ki ga obravnavajo pristojni organi. Oba načrta namreč spremlja in sprejema dežela.

6. Zaključki

V tem poglavju smo na kratko opisali dva primera vaških skupnosti. V prvem primeru smo opisali načine rabe virov danes in v preteklosti ter izpostavili željo kraških vaških skupnosti po bolj razumnem in participativnem upravljanju kraške krajine. V drugem primeru pa smo se osredotočili na oblike sodelovanja in opisali, kako potekajo v dolini reke Glinščice, kjer uprava rezervata aktivno sodeluje z domačini in drugimi nosilci interesov. To je še posebej zanimiv primer, saj so bili domačini vključeni že v zgodnjo fazo priprave Načrta varovanja in razvoja, kar je omogočilo, da so izrazili morebitna pričakovanja in lokalne potrebe. Poleg tega pa v tem primeru lahko opazimo tudi zanimivo obliko sodelovanja. Na podlagi sporazuma med upraviteljem območja in srenjsko skupnostjo slednja namreč skrbi za sprejemni center in tudi za to, da so poti, gozdovi in pašne površine urejeni. To izvaja skladno s smernicami varovanja in tako omogoča vzdrževanje življenjskega okolja rastlinskih in živalskih vrst ter posledično na neposreden način prispeva k ohranjanju biodiverzitete. Hkrati pa je tovrstno sodelovanje tudi priložnost za samo srenjsko skupnost, ki tako ostaja aktivna in preko novih dejavnosti pritegne tudi interes mlajših generacij, kar pozitivno vpliva na ohranjanje tradicije in žive dediščine, vezane na srenjsko skupnost.

7. Literatura

Carestiato, N. (2008). Beni comuni e la proprietà collettiva come attori territoriali per lo sviluppo locale. Doktorska naloga. Univerza v Padovi.

Bratina, D., 1988. Slovenci v Trstu: zgodovinski subjekt, ki ga je treba skriti? (Slovenes of Trieste: A Historic Subject that Needs to Be Hidden Away?). In *La voix slovène. Slovenski glas. La voce Slovena*. Jože Pirjevec, ed. Trst: Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 61-71.

Masiello, D., 1992. Carso appunti forestali : curiosità, storia, itinerari, crittogame, regolamenti, grandi patriarchi e produzioni di alcuni boschi carsici tra Venezia Giulia e Slovenia. Associazione sportiva e culturale dei Corpi Forestali del Friuli Venezia Giulia, Trieste.

Zbornik posveta 1996 Il parco del Carso: cos' e, e cosa non e' un parco naturale/Kraški Park: kaj je in kaj ni naravni park. Sciarada, Opčine.

- Rodela R. (2012). Advancing the deliberative turn in natural resource management: an analysis of discourses on the use of local resources. *Journal of Environmental Management*
- Rožac Darovec, V., 2006. Enbot je bilo težko, ma lepo: Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. Stoletja. *Zgodovina za vse* 13 (1): 74-91.
- Panjek, Aleksander, 2006. Človek, zemlja, kamen in burja. *Zgodovina kulturne krajine Krasa*, Založba Annales: Koper.
- Golemac, N., 1998 *Comunità e beni comunali nel carso triestino e goriziano*. Zbirka *Diplomske Naloge*. SLORI. Trst.
- Zavod Republike Slovenie za Varovanje Narave, 2012
- Verginella, M., 2003. La campagna triestina. V Finzi, R., Panariti, L. U, *Storia economica e sociale di Trieste: La città dei traffici (1719-1918)*. Str. 461-483. Trieste, Lint.
- Vilfan, S., 1972. Komun v Črnotičah, *Traditiones*, 1: 155.

Zaključne misli

Andrej Udovč

Biotehniška Fakulteta Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana

Rdeča nit te monografije je misel, ki jo najdemo že takoj v uvodu: «Naravni viri so ključnega pomena za človeka, dostop do-le teh, uporaba in upravljanje so zaznamovali družbeni razvoj skozi stoletja.», čemur nato avtorji sledijo v svojih prispevkih, ko opisujejo razvoj in sedanje stanje pri upravljanju s skupno lastnino nad gozdom. Gozd je eden izmed naravnih virov, s katerim smo v Sloveniji sicer bogato obdarjeni, a ima za Kras, kot območje, ki je v preteklosti doživelo izkušnjo in posledice njegove prekomerne izrabe, poseben pomen. In morda je tudi v tem razlog, da na tem območju analize kažejo (Petek in Urbanc, 2008) nadpovprečno gostoto in skupno površino agrarnih skupnosti. Kajti ravno agrarne skupnosti so kot oblika skupne lastnine, model kjer s skupnim upravljanjem močnejše zasledujemo širše skupne cilje, ter z manjšim interveniranjem države dosegamo trajnostno upravljanje z viri (Dolšak in Ostrom, 2003; Poteete et al., 2010).

Prispevek pričujoče knjige je vsekakor več plasten, pričenši z uvodnim generalnim pregledom pojavnih oblik modelov upravljanja s skupno lastnino in specifičneje s stanjem na Krasu. V nadaljevanju je podan vzporeden pregled razvoja modelov skupnega upravljanja v Sloveniji in Italiji, ki je nato skladno s priložnostjo, na katero se navezuje izdaja monografije, osredotočen na predstavitev razvoja in primerov delovanja jusov in komunel s slovenskega in tržaškega Krasa. Agrarna skupnosti na Krasu predstavljajo institucijo in model na najnižji ravni sodelovanja med ljudmi nekega naselja oz. kraja. V drugih krajih po Sloveniji, kjer je praksa skupnega upravljanja skupnega vira še živa, ima druga in drugačna imena, a primerljivo zasnovano in razvoj. Prispevki po eni strani lepo kažejo, da imajo agrarne skupnosti v Sloveniji in Italiji sicer skupne korenine, vendar pa se zaradi različnega družbeno ekonomskega razvoja v preteklem stoletju tudi precej razlikujejo med seboj. Pri tem je pomembno poudariti, da te razlike niso tako velike pri modelih notranjega upravljanja delovanja agrarnih skupnosti, kjer se še vedno odražajo skozi zgodovino in tradicijo oblikovana pravila upravljanja. Zelo očitna pa je razlika v formalno pravnem statusu agrarnih skupnosti na eni oz. drugi strani meje (samostojne pravne osebe v Italiji in skupnost lastnikov v Sloveniji) iz česar potem izhaja tudi njihov zelo različen položaj v vprašanih vezanih na njihovo delovanje in razne upravno pravne postopke.

Agrarne skupnosti, kot skupinska oblika organiziranja in upravljanja so bile v letih poudarjene vloge države in posameznika, prezrte in odrinjene tudi iz preučevanja, v pravnem smislu pa močno preoblikovane. Ker njihovo delovanje poteka po tradicionalnih normah, se v novih okoliščinah soočajo z mnogimi ovirami in predvsem z nerazumevanjem. Ohranile so se pravzaprav s kljubovanjem pritiskom, omejitvam in formalnim ukinitvam, in sicer v obliki državi vzporednega sistema neformalnega delovanja po normah, razvitih ob sobivanju in odvisnosti od vira. Ker pa je vir, nekoč skromen ali težko dosegljiv do mere, da njegova delitev ni bila smiselna, medtem postal za preživetje relativno nebistven in se je z zmanjšano rabo še okrepil, je sedaj ponovno postal predmet trenj predvsem ekonomskih interesov, tako članov skupnosti kot njihovih (le) pravnih naslednikov in podjetij, ki v prostoru in njegovih dobrinah iščejo vir in korist zase. Struktura monografije je odraz priložnosti, ob kateri je nastala, vendar pa s svojo vsebino in pristopom avtorjev daleč presega vsebinske okvirje

srečanja kateremu je posvečena in uspešno vključuje slovensko znanost in stroko v evropske in svetovne razprave o upravljanju s skupnimi viri (common pool resources management), ki je svoj širši zagon dobila s podelitvijo Nobelove nagrade za ekonomijo Elinor Ostrom. In kot opazamo razlike v delovanju agrarnih skupnosti na obeh straneh meje je neko tudi v raziskovalno razvojnih aktivnostih vezanih na njihove vloge pri trajnostnem upravljanju z naravnimi viri. Tako v Italiji na tem področju obstaja zelo aktivna pobuda, ki poleg prakse (člani jusov) združuje tudi akademski svet (raziskovalce, intelektualce) in stroko (državne službe). Za razliko od tega pa v času po osamosvojitvi, ko je bilo sicer naravovarstveno gibanje zelo močno, na slovenski strani meje vloga agrarnih skupnosti pri upravljanju z naravnimi viri ni pritegnila večje raziskovalne pozornosti. O temu se je začelo razpravljati šele v zadnjih letih. Vsi avtorji namreč na podlagi pregleda slovenske znanstvene in strokovne literature ugotavljajo, da tema še ni pritegnila širšega raziskovalnega interesa, ki bi pripomogel k razumevanju in členitvi vloge agrarnih skupnosti pri upravljanju z naravnimi viri. Izvedenih je bilo sicer nekaj znanstvenih raziskav predvsem glede rabe in razširjenosti e.g. Hrvatin in Perko (2008), Petek in Urbanc (2008). To je do neke mere tudi razumljivo, saj se v Sloveniji še vedno srečujemo z osnovnimi vprašanji o tem kakšna naj bi bila vloga agrarnih skupnosti in kako naj bi te delovale. In tako pričujoča monografija tudi na tem področju odpira nove možnosti, saj pregled razvoja in stanja agrarnih skupnosti na obeh straneh meje odpira kar nekaj raziskovalnih vprašanj od osnovni o učinkovitosti modela agrarnih skupnosti pri upravljanju s skupnimi viri v primerjavi z drugimi obstoječimi modeli, preko institucionalne analize razlik v sistemih notranjega vodenja in upravljanja vključno s pomenom socialnega kapitala, pa vse do analize razlik, kot posledica delovanja v različnih družbeno ekonomskih sistemih v preteklem stoletju.

Iz napisanega in tudi širšega dogajanja v svetu lahko sklepamo, da bodo tudi v prihodnje modeli skupnega upravljanja z naravnimi viri in s tem tudi agrarne skupnosti, imeli pomembno vlogo, predvsem v procesu usklajevanja med različnimi interesi. V Sloveniji se novi izzivi kažejo z možnostjo zakonodajnega reorganiziranja agrarnih skupnosti in spremenjenih potrebami članstva ter z novim institucionalnim okoljem sedanjih lokalnih skupnosti, ki se razlikuje od tistega, kot so ga poznale nekdanje agrarne skupnosti. Za razliko od preteklosti so v agrarnih skupnostih danes prisotni različni pogledi na pomen in namen agrarnih skupnosti v povezavi z domačim okoljem na eni in pravicami ter dolžnostim članstva kot lastnikov na drugi strani. Ta različnost se najmočneje kaže v odločitvah, ki jih člani agrarne skupnosti sprejemajo glede namena porabe ustvarjenih finančnih sredstev iz poslovanja agrarne skupnosti. Zelo verjetno je, da bodo agrarne skupnosti vedno morale iskati neko vmesno pot in skrbeti tako za interese članov kot lastnikov na eni strani ter hkrati ostati naklonjene podpori projektom, pomembnim za skupnost domačega kraja.

Za konec je potrebno priznati, da iz zapisanega sicer izhaja, da je skozi čas vedno močnejše opaziti da tudi v agrarne skupnosti postopno vstopa interes po individualizaciji skupne lastnine. Na to vsekakor močno vplivajo generalne socio-ekonomske spremene v vaških skupnostih, ki tudi drugače vplivajo na to kako se vaščani med seboj povezujejo in urejajo skupne zadeve. Predvsem je neizpodbitno dejstvo, da so sodobni trendi in dozorevanje političnih prepričanj v to kar danes poznamo kot državna ureditev pripomogli k temu, da odločitve glede upravljanja z naravnimi viri ob koncu 20. stoletja vse bolj prehajajo v domeno državnih ustanov. Danes se tovrstne odločitve oblikujejo v okviru resornih politik izvajajo pa jih resorne službe s katerimi se skupnosti usklajujejo. Vendar pa tudi pričujoča monografija, ki visoko vrednoti model agrarnih skupnosti, ki – razumljivo, v praksi ne delujejo idealno – ne temelji na nekritičnem povečevanju skupnostnega, ampak na spoznanju, da je kultura individualizma v želji po osvobajanju prezrla omejenost virov kot temeljnega pogoja razvoja,

česar si nekdanje skupnosti niso mogle privoščiti in so zato morale oblikovati sisteme konsenzualnega odločanja in upravljanja, kajti samo tako so si lahko zagotovile trajnosti obstoj. In tudi danes ni, kljub povečevanju učinkovitosti individualizma, nič drugače, samo razsežnosti horizontov so večje, zato zaradi koncentracije na »posamezna drevesa« žal pogosto ne vidimo dobro, kako malo »gozda« je še ostalo.

Literatura

- Dolšak, N., Ostrom, E., 2003. *The Commons in the New Millennium*. The MIT Press.
- Hrvatina, M., Perko, D., 2008. Pokrajinske značilnosti skupnih zemljišč v Sloveniji. *Acta geographica Slovenica*, 48(1): 7-32.
- Petek, F., Urbanc, M., 2007. Skupna zemljišča v Sloveniji. *Geografski vestnik* 79(2): 41-62.
- Poteete, A.R., Janssen, M., Ostrom, E., 2010. *Working together: collective action, the commons, and multiple methods in practice*. Princeton University Press, Woodstock: UK.

Priloga Sklopu II. Jusi: zgodbe iz preteklosti in sedanjosti

Pogovor¹² z gospodom Karlom Grgič,
predsednik skupne lastnine gozdne zadruga Padriče, pobudnik, ustanovitelj in prvi predsednik Nacionalne konzulte italijanskih srenj in jusov.

3 marec 2012, Padriče (Italija)
Zapisal Uroš Luin,
podiplomski študent na Fakulteti za Znanosti o Okolju Univerze v Novi Gorici

Vprašanje 1: Kaj pomeni biti član jusa in kako to članstvo vpliva na življenje v vasi?

Biti član jusa za nas pomeni ponos, ker so nam to zapustili naši predniki, naši dedi. Naša naloga je nadaljnje ohranjanje in razvijanje jusov v korist skupnosti za bodoče rodove. Članstvo prav gotovo vpliva na povezanost ljudi v vasi. Dokaz je številna udeležba na naših občnih zborih in hkrati zanimanje jusarskih članov ne samo za ohranitev svojega premoženja, temveč tudi za razvoj in ohranitev tradicionalne kulturne dejavnosti v vasi. Člani se radi udeležujejo rbute [prostovolne vzdrževalne akcije] ki vključuje čiščenja gozdov, pašnikov, cest, stez, popraviljanja zidov in sploh skupne imovine, itd. Obenem tudi nacionalna in evropska zakonodaja predvideva, da te skupnosti morajo biti vključene v vse postopke razvoja vasi (primer: ekonomski-regulacijski načrti), da lahko ohranijo svojo kulturo in tradicijo. Če pomislimo, nekoč se je živelo bolj v stiku in sožitju z naravo in vse je bilo odvisno od nje; temu bi danes rekli samooskrbno in trajnostno.

Kot mladi ni blo televizije, skrbno smo poslušali naše starše in nonote [dedke], predvsem pozimi ko so se menli okoli špargerta [peč na drva], kaj se bo delalo jutri. Govorili so tudi o skupni lastnini oziroma o jusih in kako se bo šlo pobirat drva. Na svoja zemljišča se ni rado hodilo sekati drva, ker se je rablo listje za steljo, pa tudi želod za krmo. Čakalo se je kakšno močno burjo ali nevihto, da je vrgla dol borovce in ostalo drevje na skupnih zemljiščih, da so si vaščani lahko nabrali drva. Skupaj so razsekali, dali na kupe in za pravično razdelitev žrebali tako, da je vsak dobil svoj part [delež]. Naredili so dodatno še tri do štiri kupe, katere so dali na dražbo in z zbranim denarjem pokrivali stroške organizacije.

V zadnjih letih je bil človeški razvoj zaradi tehnološkega napredka izredno hiter. Spremenil se je način življenja ter odnos do življenskega prostora. Naši kraji so se prilagajali razvoju in v želji po čim hitrejšem uvajanju novosti se je marsikatera vrednota spremenila ali pa je izgubila svoj smisel. Morali bi biti doslednejši in bolj koherentni v odnosu do stvarnosti v posameznih skupnostih na gospodarskem področju in v odnosih do zemlje.

¹² Pogovor izveden v okviru projekta *Procesi učenja in upravljanje z naravnimi viri* (7. Okvirni programa Evropske Unije).

Vprašanje 2: Katere naravne vire danes kraške srenje in jusi upravljajo/uporabljajo in kako se je to spremenilo v primerjavi z preteklostjo?

Kraške srenje in jusi danes upravljajo z gozdovi in pašniki, ki so na skupnih zemljiščih. Za ohranjanje in razvoj teh smo si zadali upravljanje v smeri, ki omogoča koriščenje v multifunkcionalne namene tj. primarno kmetijske površine in sekundarno turistična točka. Nekoč so bili naravni viri življenjskega pomena, ljudje so bili odvisni od zemlje. Ljudje so razumeli pomen sonaravnega bivanja in bili tudi družbeno bolj povezani. Veliko družbenega življenja se je dogajalo na njivah, v vasi, po maši in po šagrah [vaška veselica]. Lahko rečemo, da je potekalo intenzivno vaško življenje, ki je prinašalo skupne odločitve in interese.

Danes se vzdržuje te običaje in tradicijo tako, da se goji pašno živino in se proizvaja biološko pridelano meso. Svojim članom se daje v najem zemljišča za gojenje oljk. Mnogo zemljišč so javne uprave po vojni izkoristile v javne koristi (avtoceste, infrastruktura) ampak obenem je to v škodo vasi ker od tega nima nič. Danes se je potrebno prilagajati današnji situaciji in zato so smernice za prihodnost v smeri ohranjanja tradicionalnega načina upravljanja virov skupno z interesi in potrebami vseh prebivalcev vasi. Za nobeno ceno se skupnim zemljiščem ne sme spremeniti namembnosti, saj posebne morfološke, favnistične, vegetacijske in etnično-kulturne značilnosti ustvarjajo na Krasu izredno dragoceno naravno okolje. Sredozemska makija, vegetacija obmorskega skalovja, gozdovi, vegetacija dolin, gmajna, vegetacija kraških kalov so primeri različnih tu prisotnih rastlinskih združb, ki pomembno prispevajo k naravoslovni in krajinski zanimivosti kraškega področja.

Vprašanje 3: Kakšno vlogo so imele kraške srenje in jusi v preteklosti ?

Imeli so zelo veliko vlogo pri ohranjanju vaškega življenja. Povezovali so vaško prebivalstvo in mu dajali moči zagona in učinkovitosti. Vaščani so bili od samega začetka sami pobudniki za vse inicijative, ki so ohranjale gospodarski in kulturni razvoj, kot na primer ustanavljanje kulturnih društev, čitalnic, zavarovalnic, hranilnic, vzdrževanje župnije, ustanavljanje pogrebnih društev, zavarovalnic goveda in živine, itd. Jusi-Srenje so namreč izkoriščali skupno vaško površino za pašo, za nabiranje lesa, kot je predvidevalo srednjeveško pravo, ki je veljalo v naših krajih. Boj našega človeka za zemljo, ki jo je osvobodil z lastnim delom in z denarjem v času zemljiške odveze, traja že več kot stoletje. V tem obdobju se je moral spopadati z raznimi oblastmi, ki niso prenesle, da so tako velike površine v lasti in v užitku slovenskih okoličanov, ki so v letih podedovali skupno vaško lastnino. Prva generacija organiziranosti vasi so bili jusi, šele potem so nastale občine, dežele, pokrajine.

Kraške srenje in jusi so imele zelo velik pomen, ga imajo in ga bodo tudi imele. Naj spomnim nobelovo nagrado v kategoriji za ekonomijo svetovno priznani raziskovalki Elinor Ostrom, ki je z ekonomsko analizo osvetlila to obliko družbene organizacije. Tu spadajo jusi in srenje, saj so starodavna oziroma najstarejša oblika zemljiške lastnine Slovencev, a tudi germanskih narodov, ki so jo poznali že v srednjem veku, ko so pravice urejali posebni krajevni zakoniki, katerih osnova so bili krajevni običaji in pravila.

Vprašanje 4: Kakšno vlogo imajo danes?

Še večjo vlogo kot nekoč jo imajo danes zaradi njihove pomembnosti pri ohranjanju tradicij in vključevanju vaščanov pri odločanju in organiziranju. Pomembna je korist, ki jo imajo

člani skupnosti, s tem ko uživajo dobrine in ob enem ohranjajo kulturo, tradicijo in okolje. Danes imajo jusi veliko vlogo, še posebno na Krasu, ker nam vsiljujejo razne vinkulacije (gozdarsko načrtovanje, Natura2000, kraški park) iz lokalnih, deželnih in evropskih vrst, kar onemogoča normalni razvoj in upravljanje teritorija. Predlaga se, da so prav jusi tisti, ki bi morali imeti glavno besedo pri načrtovanju in upravljanju kraškega parka, Natura2000, itd., kot se to dela že drugje po Italiji (Cortina d'Ampezzo kot primer).

Naj spomnim, da Evropska unija s svojimi programi kot so npr. Interreg daje posebni pomen prav skupnemu vključevanju v projekte, saj sodelovanje prispeva k dobrim odnosom in rešuje vprašanja, ki se tičejo vseh nas. Evropska unija v okviru številnih programov je dodelila Italiji sredstva, ki so namenjena poleg razvoju države tudi čezmejnemu sodelovanju in povezovanju. Kljub načelni avtonomiji posameznih Jusov-Srenj so ti združeni v Agrarni skupnosti Jusov-Srenj v tržaški pokrajini. Agrarna skupnost je izdelala multifunkcionalni načrt za ohranitev okolja in razvoj gospodarstva ter turizma na tržaškem Krasu. Zamisel projekta se je rodila ob potrebi ovrednotenja kmetijsko-gozdno-pašniškega imetja, ki je označen z prisotnostjo izrednega naravnega okolja in ohranitve ter ovrednotenja skupne lastnine. Skupna lastnina kmetijsko-gozdno-pašniških zemljišč predstavlja osnovo multifunkcionalnega sistema ki sloni na: ekološki funkciji (ohranitev teritorija in okolja), ekonomski funkciji (prinaša dohodek preko proizvodnje kmetijskih pridelkov) socialno-kulturni funkcija (kjer prevlada zabavna plat in kakovost okolja).

Vprašanje 5: Z kakšnimi izzivi se danes srenje in jusi srečujejo najpogosteje?

To so večinoma birokratske zadeve s katerimi se soočajo srenja in jusi. V zadnjih časih so navzoče razlastitve zemljišč v javne namene oziroma korist npr. elektrovodi, naftovodi, plinovodi, ceste, avtoceste, raziskovalni center sinhotron, itd. Problem je, ker od tega vas do danes ni imela koristi. Od povojnih časov do danes, se je za te skupne javne koristi žrtvovalo 26.000.000 m² kraške zemlje. Jusi se danes srečujejo najpogosteje z izvajanjem razvojnih kmetijskih načrtov 2007-13 in pripravljanjem pravilnika za upravljanje Nature2000. Srečujejo se tudi s problematiko soglasij s strani občin, za upravljanje skupnih zemljišč za tiste srenje oziroma juse, ki jih je dežela priznala kot pravno osebnost z dekretom predsednika deželnega odbora, ampak jih nekatere občine še ne priznavajo v celoti.

Pri tem nekatere občine delajo krivico, ker njihove pristojnosti tolmačijo drugače. Na primer Tržaška občina veli, da je last skupnih zemljišč njena in ne od jusov in srenj, če tudi je v zemljiški knjigi vpisano lastništvo vasi že od leta 1832. Jusi in Srenje si vsekakor zastavljajo cilj, da nedeljivo upravljajo in uživajo starodavno kmetijsko-gozdno-pašniško premoženje skupne lastnine in organizirajo, skupno s člani in v njihovo korist, uveljavljanje dejavnosti, ki težijo k upravljanju, ohranjanju in razvoju skupnega premoženja, na podlagi navad in običajev.

Aneks I. Jusi in srenje na italijanski strani meje

Št.	Jus/Srenje	Občina	Leto vzpostavitve	Dodeljen pravni status	m ²
1	Prebeneg/Perbenico	Dolina/San Dorligo della Valle	1912	2003	250 432
2	Dolina	Dolina/San Dorligo della Valle	1880	2003	2 503 421
3	Boljunec/Bagnoli della Rosandra	Dolina/San Dorligo della Valle	1881	2001	2 355 041
4	Ricmanje/ S. Giuseppe della Chiusa	Dolina/San Dorligo della Valle	1786	2004	409 249
5	Boršt/ S. Antonio in Bosco	Dolina/San Dorligo della Valle	1832	2003	2 277 027
6	Draga/ S. Elia	Dolina/San Dorligo della Valle	1832	2003	1 234 676
7	Gročana/Grozana	Dolina/San Dorligo della Valle	Ni podatka*	/	2 011 192
8	Barcola/Barkovlje	Trst/Trieste	1832	/	605 954
9	Lonjer/Longera	Trst/Trieste	1832	/	1 908 838
10	Trebče/Trebiciano	Trst/Trieste	1837	2004	2 912 000
11	Bazovica/Basovizza	Trst/Trieste	1833	2004	2 154 848
12	Gropada	Trst/Trieste	1833	2004	309 633
13	Padriče/Padriciano	Trst/Trieste	1833	2004	262 000
14	Bani/Banne	Trst/Trieste	1837	2004	714 312
15	Opčine/Opicina	Trst/Trieste	1834	2001	3 918 007
16	Prosek/Prosecco	Trst/Trieste	1834	Ni podatka*	1 542 442
17	Kontovel/Contovello	Trst/Trieste	1834	2001	1 741 389
18	Križ/S. Croce	Trst/Trieste	1836	2001	2 190 044
19	Repen/Rupingrande	Monrupino/Repentabor	1881	2001	2 180 336
20	Nabrežina/Aurisina	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1833	2001	1 215 624
21	Šempolaj/S. Pelagio	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	Ni podatka*	2005	74 331
22	Praprot-Trnovica/ Preprotto-Ternova	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1879	2003	525 005
23	Prečnik/Precenico	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1879	2003	19 947
24	Slivno/Slivia	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1899	2003	38 514
25	Vižovlje/Visogliano	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1833	2003	662 739
26	Medja Vas/Medeazza	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1881	2003	2 541 581
27	Cerovglje/Coroglie	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1882	2003	117 444
28	Devin/Duino	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	Ni podatka*	2001	680 098
29	Mavhinje/Malchina	Devin-Nabrežina/ Duino-Aurisina	1878	2003	19 483
30	Salez/Sales; Briški/Borgo Grotta Gigante	Zgonik/Sgonico	Ni podatka*	Ni podatka*	340 415
31	Repnič/Rupinpiccolo	Zgonik/Sgonico	Ni podatka*	Ni podatka*	245 436

*Ni podatka: nismo uspeli pridobiti podatkov.

Aneks II. Agrarne skupnosti na primorskem

Št.	Agrarna skupst	Občina	Št. članov
1	Povir	6215 Divača	98
2	Dolnje Ležeče	6215 Divača	46
3	Dane	6215 Divača	42
4	Divača	6214 Divača	28
5	Dutovlje	6221 Dutovlje	65
6	Veliki Dol	6221 Dutovlje	52
7	Tomaj	6221 Dutovlje	40
8	Skopo	6221 Dutovlje	29
9	Hrpelje	Hrplje	40
10	Koman	6223 Komen	46
11	Škrbina	6223 Komen	40
12	Brje pri Komnu	6223 Komen	36
13	Gorjansko	6223 Komen	30
14	Ivanji Grad	6223 Komen	27
15	Tomačevica	6224 Komen	27
16	Nadrožica	6223 Komen	10
17	Podgrad	6000 Koper	17
18	Draga	6240 Kozina	39
19	Vrhopolje	6240 Kozina	31
20	Slope	6240 Kozina	25
21	Tublje	6240 Kozina	21
22	Misliče	6320 Lucija	22
23	Golec	6242 Materija	78
24	Brezovica	6242 Materija	40
25	Markovščina	6242 Materija	32
26	Slivje	6242 Materija	32
27	Hotična	6242 Materija	19
28	Povžane	6242 Materija	19
29	Mrše	6242 Materija	16
30	Velike Loče	6242 Materija	16
31	Rožice	4242 Materija	14
32	Skadanščina	6242 Materija	12
33	Gradišica	6242 Materija	8
34	Obrov	6224 Obrov	50
35	Ritomeče	6243 Obrov	11
36	Podgorje	6216 Podgorje	44
37	Dolenja vas	6224 Senožeče	48
38	Gabrče	6224 Senožeče	18
39	Rodik	6210 Sežana	76

40	Štorje	6210 Sežana	69
41	Merče	6210 Sežana	45
42	Kazlje	6210 Sežana	42
43	Ponikve	6210 Sežana	31
44	Juserji Avber	6210 Sežana	23
45	Jakovce	6210 Sežana	24
46	Griže	6210 Sežana	19
47	Žirje	6210 Sežana	17
48	Grahovo brdo	6210 Sežana	8
49	Križ	6210 Sežana	Ni podatka*
50	Kobjeglava	6222 Štanjel	46
51	Kobdilj	6222 Štanjel	21
52	Štanjel	6222 Štanjel	15
53	Goriče	6217 Vremski Britof	14
54	Škoflje, Zavrhek	6217 Vremski Britof	45

*Ni podatka: nismo uspeli pridobiti podatkov.

Biografije avtorjev

Andrej Udovč prof. dr., je izredni profesor za področje ekonomike in politike obnovljivih naravnih virov in predstojnik katedre za agrometeorologijo, urejanje kmetijskih zemljišč, ter ekonomiko in razvoj podeželja na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. Njegova glavna področja raziskovanja so ekonomika kmetijskih gospodarstev, socio-ekonomski vidiki razvoja podeželja v povezavi z varovanjem okolja ter upravljanje s skupnimi viri. Je član več strokovnih in znanstvenih združenj, med drugim Društva agrarnih ekonomistov Slovenije, Mednarodnega znanstvenega komiteja za raziskovanje Alp, Evropske sekcije Mednarodnega združenja za preučevanje skupne lastnine in Evropskega združenja za ekološko ekonomiko. Njegova bibliografija obsega preko 200 znanstvenih in strokovnih prispevkov in publikacij

Janez Krčizr. prof., predava na Oddelku za Gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. Njegovo raziskovalno področje obsega organizacijo dela, informatiko in gospodarjenje z zasebnimi gozdovi. Je član občinskega odbora za kmetijstvo in gozdarstvo v domači občini ter predsednik sveta Zavoda za gozdove Slovenije v petem mandatnem obdobju. Je tudi član Sveta za energetiko pri SAZUS pedagoškimi in raziskovalnim delom si kot mentor in član večih projektnih skupin prizadeva za trajno in kakovostno uporabo obnovljivih gozdnih virov s posodabljanjem procesa pridobivanja lesa ter povezavo gospodarjenja z gozdom in upravljanja procesov na gozdno lesni verigi.

Nevenka Bogataj dr., je raziskovalka, urednica in vodja projektov na področjih neformalnega skupnostnega učenja odraslih in trajnostnega razvoja. Njeno interdisciplinarno raziskovalno delo povezuje naravoslovje in družboslovje na primerih predvsem podeželskih entitet. Kraški jusi so odličen primer skupnostnega upravljanja virov v Sloveniji. Preučevala jih je že v osemdesetih letih, danes pa jih aktualizira z umestitvijo v širši kontekst avtohtone prezrte dediščine z namenom, da njim samim olajša preseganje izzivov, pred katerimi stoje v svoji težnji po obstoju in razvoju ter z željo, da bi služile tudi širši skupnosti kot model trajnostne rabe virov.

Romina Rodela dr., je raziskovalka aktivna na področju upravljanja z naravnimi viri, ruralne sociologije in participativne demokracije. Njeno raziskovalno delo je interdisciplinarno in vključuje več aplikativnih področji npr., naravovarstvo, vodni viri, razvoj podeželja. Trenutno jo zanimajo vprašanja povezana z naravnimi viri na katera išče odgovore v okviru projekta SLinNRM (Sedmi okvirni program Evropske komisije- PEOPLE Action).

Tine Premrl uni.dipl.ing., je raziskovalec na Gozdarskem inštitutu Slovenije ter podiplomski študent Biotehniške fakultete. Njegovo področje zanima zajem vprašanja upravljanje gozdov s poudarkom na zasebnih gozdovih ter upravljanje agrarnih skupnosti. V vprašanja povezana z agrarnimi skupnostmi je vključen tudi skozi delo v eni izmed primorskih agrarnih skupnosti in skozi srečanja s predstavniki agrarnih skupnosti po Sloveniji.